

MONOGRAFIA
POKONFERENCYJNA

SCIENCE,
RESEARCH, DEVELOPMENT #25

Berlin

30.01.2020 - 31.01.2020

U.D.C. 72+7+7.072+61+082

B.B.C. 94

Z 40

Zbiór artykułów naukowych recenzowanych.

(1) Z 40 Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii.

(30.01.2020) - Warszawa, 2020. - 96 str.

ISBN: 978-83-66401-30-3

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferenc.pl

Wszelkie prawa autorskie zastrzeżone. Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane. Wszelkie prawa do artykułów z konferencji należą do ich autorów.

W artykułach naukowych zachowano oryginalną pisownię.

Wszystkie artykuły naukowe są recenzowane przez dwóch członków Komitetu Naukowego.

Wszelkie prawa, w tym do rozpowszechniania i powielania materiałów opublikowanych w formie elektronicznej w monografii należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour».

W przypadku cytowań obowiązkowe jest odniesienie się do monografii.

Publikacja elektroniczna.

«Diamond trading tour» ©

Warszawa 2020

ISBN: 978-83-66401-30-3

Redaktor naukowy:

W. Okulicz-Kozaryn, dr. hab, MBA, Institute of Law, Administration and Economics of Pedagogical University of Cracow, Poland; The International Scientific Association of Economists and Jurists «Consilium», Switzerland.

KOMITET NAUKOWY:

W. Okulicz-Kozaryn (Przewodniczący), dr. hab, MBA, Institute of Law, Administration and Economics of Pedagogical University of Cracow, Poland; The International Scientific Association of Economists and Jurists «Consilium», Switzerland;

С. Беленцов, д.п.н., профессор, Юго-Западный государственный университет, Россия;

Z. Ćekerevac, Dr., full professor, «Union - Nikola Tesla» University Belgrade, Serbia;

Р. Латыпов, д.т.н., профессор, Московский государственный машиностроительный университет (МАМИ), Россия;

И. Лемешевский, д.э.н., профессор, Белорусский государственный университет, Беларусь;

Е. Чекунова, д.п.н., профессор, Южно-Российский институт-филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы, Россия.

KOMITET ORGANIZACYJNY:

A. Murza (Przewodniczący), MBA, Ukraina;

A. Горохов, к.т.н., доцент, Юго-Западный государственный университет, Россия;

A. Kasprzyk, Dr, PWSZ im. prof. S. Tarnowskiego w Tarnobrzegu, Polska;

A. Malovychko, dr, EU Business University, Berlin – London – Paris - Poznań, EU;

S. Seregina, independent trainer and consultant, Netherlands;

M. Stych, dr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska;

A. Tsimayeu, PhD, associate Professor, Belarusian State Agricultural Academy, Belarus.

I. Bulakh PhD of Architecture, Associate Professor Department of Design of the Architectural Environment, Kiev National University of Construction and Architecture

Recenzenci:

L. Nechaeva, PhD, Instytut PNPU im. K.D. Ushinskogo, Ukraina;

М. Ордынская, профессор, Южный федеральный университет, Россия.

ДОКУМЕНТАЦІЯ РАСПРОСТРАНЕННЯ РЕДКИХ ВИДОВ РАСТЕНИЙ СПЕЦІАЛІСТАМИ МАГУ Гурба А.Н.	6
АЛГОРИТМ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ РІЧОК ТА ЇХ БАСЕЙНІВ Данильченко О.С., Корнус А.О., Корнус О.Г., Сюткін С.І., Нешатаєв Б.М.	10
«COSSACK FIGHTING CUSTOM «SPAS» AS AN ELEMENT OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF ZAPORIZHZHYA REGION Ivanova V.M., Nepsha Y.Yu.	15
EDUCATION OF STUDENT’S YOUTH ON THE VALUES OF NATIONAL MUSICAL CULTURE Дубовська О, Соболева О	17
ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАБЕЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ Шевчук В.В.	23
ДІЛОВИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ Марусей Т.В.	26
ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «РЕКРЕАЦІЯ» Гурбик Ю.Ю., Яценко А.Д., Сальнікова М.В.	31
XIVA XONLIGI VA ROSSIYA SAVDO ALOQALARI TARIXI (XVI – XVII ASRLAR MISOLIDA) Abduraxmonova X.	33
ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ НА ПЕРЕХРЕСТІ ЕПОХ Капшук Ю. С.	36
ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ, СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЗА ТИСЯЧУ РОКІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ Баженова С., Баженов Л.	40
ПЕРШІ СПРОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОГО ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ (1931-1932 РР.) Товкун Л.П.	49
СПЕЦІАЛІЗОВАНІ СИСТЕМИ ДЛЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ МЕДИЦИНИ Павлишин А.В., Твердохліб В.В., Фугуйма Ю. М., Смачило І. І., Якимчук О. А., Нестерук С. О.	55
РЕГУЛЯТОРНО-ОСОБИСТІНІ ВЛАСТИВОСТІ ПІДЛІТКА З РЕФЛЕКСИВНИМ КОГНІТИВНИМ СТИЛЕМ Мирошник О. Г.	59

OPPORTUNITIES CREATED IN UZBEKISTAN FOR YOUNG PEOPLE AND THEIR RESULTS Juraqulova M., Khayitbayev Y.	62
ACTIVE AND INITIATIVE YOUTH OF UZBEKISTAN Usmonxo'jayev J. V.	64
БЕНЧМАРКИНГ В ИНДУСТРИИ ТУРИЗМУ Матюшенко Р.В.	67
УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРОИТЕЛЬНЫХ НОРМ И ПРАВИЛ ПО СТРОИТЕЛЬСТВУ ЗДАНИЙ ИЗ ГЛИНИСТЫХ ГРУНТОВ Раджабов Х.Р.	70
ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ Раджабов Х.Р.	74
ЛЕГЕНДЫ О ВИДАХ РАСТЕНИЯ ФЕРУЛА (КОВРАК) И ПРЕВРАЩЕНИЕ ИХ В ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ Мавланова С., Сайфуллаева Т. О., Саидова И. Ш., Тўғизов М. Б.	77
EFFICIENCY OF OBTAINING ANDROGENIC BARLEY HAPLOIDS DEPENDING ON THE METHOD OF PLANT REGENERATION, THE COMPOSITION OF THE NUTRIENT MEDIUM AND THE DENSITY OF INOCULATION OF ANTERS Sobirov F. Sh.	79
THE HISTORY OF THE WAQF PROPERTY IN THE FERGANA VALLEY (20S OF THE XX CENTURY) Maxmudov E., Maxmudova M.	81
URGENT ISSUES OF IMPROVEMENT OF RURAL SOCIAL INFRASTRUCTURE IN UZBEKISTAN Sapaev V. O., Matchanova B.I.	83
МУЛЬТИМОДАЛЬНАЯ ЛУЧЕВАЯ ДИАГНОСТИКА РАКА МОЛОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ Нишанова Ю.Х., Исмаилова М.Х.	85
MEDICAL PROCESSING OF CARIOUS CAVITY Shokirova F.F., Murodov X.U., Batirov B.A., Sofieva N.B.	88
THE IMPACT OF REGIONAL POLICY ON PERFECTING THE TOURIST ENVIRONMENT Toshpulatov A. M.	92

ДОКУМЕНТАЦИЯ РАСПРОСТРАНЕНИЯ РЕДКИХ ВИДОВ РАСТЕНИЙ СПЕЦИАЛИСТАМИ МАГУ

Гурба А.Н.

студентка 4 курса ФГБОУ ВО Мурманский арктический государственный университет

***Аннотация:** в статье приведён обзор работы специалистов Мурманского арктического государственного университета в отношении изучения редких видов растений обитающих на Кольском п-ове.*

Ключевые слова: охраняемые виды растений, флористические методы, Мурманская область, Кольский п-ов.

Одним из направлений работы научно-исследовательской лаборатории «Мониторинг и сохранение природных экосистем Арктики» Мурманского арктического государственного университета является изучение биоразнообразия Кольского севера и его растительного мира в частности [1].

В настоящее время в Красной Книге Мурманской области находятся 189 видов высших сосудистых растений. В особом внимании нуждаются 65 видов. Многие из них находятся также в Красных книгах Карелии, Норвегии и Финляндии. К охраняемым видам отнесены малочисленные виды, виды с отрицательными тенденциями изменения численности, большинство эндемичных видов и виды, чьи популяции располагаются в удалении от своего основного ареала [2].

Основными причинами редкости видов является антропогенное воздействие на хрупкие экосистемы Кольского полуострова, развитие промышленной, военной и туристической деятельности в регионе. В связи с этим необходимо проводить мониторинг

фитоценозов и разрабатывать комплексные меры по охране видов.

Специалистами МАГУ в ходе многих лет проводились исследования территорий Мурманской области, на предмет состояния популяций исчезающих, редких и нуждающихся в особом внимании видов растений. Исследования редких растений проводились в природном парке «Полуострова Рыбачий и Средний», окрестности озера Могильное и южном побережье о-ва Кильдин, государственном природном заказнике регионального значения «Кутса», государственном природном комплексном заказнике регионального значения Сейдъяввр (территория оз. Сейдозеро), редкие виды обнаружены и вне пределов ООПТ, например, в районе проектируемых карьеров ОАО «Апатит» в Хибинском горном массиве [3,4,5,6].

В ходе работ были обнаружены популяции 40 видов растений занесённых в ККМО (табл.1). Принадлежность к определенной категории охраны приводится в данной статье в соответствии с действующей на момент

Таблица 1.
Перечень редких видов Мурманской области

Русское название вида	Латинское название вида	Категория состояния в ККМО 2003 г.	Категория состояния в ККМО 2015 г.
Костенец зеленый	<i>Asplenium viride</i> Huds.	2	3
Многоножка обыкновенная	<i>Polypodium vulgare</i> L.	5	–
Гроздовник северный	<i>Botrychium boreale</i> Milde	5	–
Гроздовник полупушный	<i>Botrychium lunaria</i> (L.) Sw.	5	–
Осока черноватая	<i>Carex atrata</i> L.	5	–
Леукорхис беловатый	<i>Leucorchis albida</i> (L.) E. Mey.	2	2
Кокушник комариный	<i>Gymnadenia conopsea</i> (L.) R. Br.	3	–
Поллопестник зеленый	<i>Coeloglossum viride</i> (L.) C. Hartm.	3	–
Песчанка приземистая	<i>Arenaria humifusa</i> Wahlenb.	4	16
Гастролихнис безлепестный	<i>Gastrolychnis apetala</i> Tolm. et Kozhanczikov	4	3
Гвоздика пышная	<i>Dianthus superbus</i> L.	5	–
Смолевка бесстебельная	<i>Silene acaulis</i> (L.) Jacq.	5	–
Мерингия бокоцветковая	<i>Moehringia lateriflora</i> (L.) Fenzl	5	–
Родиола розовая	<i>Rhodiola rosea</i> L.	2	3
Очиток едкий	<i>Sedum acre</i> L.	–	3
Дриада восьмилепестная	<i>Dryas octopetala</i> L.	5	–
Манжетка альпийская	<i>Alchemilla alpina</i> L.	3	3
Камнеломка супротивнолистная	<i>Saxifraga oppositifolia</i> L.	5	–
Камнеломка жестколистная	<i>Saxifraga aizoides</i> L.	5	–
Кипрей мокричничколистный	<i>Epilobium alsinifolium</i> Vill.	3	3
Кипрей белоцветковый	<i>Epilobium lactiflorum</i> Hausskn.	3	3
Армерия шероховатая	<i>Armeria scabra</i> Pall. ex Schult.	2	3
Горечавочка золотистая	<i>Gentianella aurea</i> (L.) H. Smith	3	3
Горечавка снежная	<i>Gentiana nivalis</i> L.	2	2
Ломатогониум колесовидный	<i>Lomatogonium rotatum</i> (L.) Fries	16	16
Валериана бузинолистная	<i>Valeriana sambucifolia</i> Mikan fil.	4	3
Кошачья лапка альпийская	<i>Antennaria alpina</i> (L.) Gaertn.	4	4
Цицербита альпийская	<i>Cicerbita alpina</i> (L.) Wallr.	3	–
Многорядник копьевидный	<i>Polystichum lonchitis</i> (L.) Roth	3	3
Ладьян трёхнадрезный	<i>Corallorrhiza trifida</i> Chatel.	3	–
Пальчатокоренник пятнистый	<i>Dactylorhiza maculata</i> (L.) Soó	5	–
Тайник сердцевидный	<i>Listera cordata</i> (L.) R. Br.	3	–
Беквичия ледниковая	<i>Beckwithia glacialis</i> (L.) A. et D. Löve	2	2

Мак лапландский	<i>Papaver lapponicum</i> (Tolm.) Nordh.	2	2
Сердечник маргаритколистный	<i>Cardamine bellidifolia</i> L.	5	–
Гарриманелла моховидная	<i>Harrimanella hypnoides</i> (L.) Cov.	5	–
Кассиопея четырёхгранная	<i>Cassiope tetragona</i> (L.) D. Don	3	–
Диапенсия лапландская	<i>Diapensia lapponica</i> L.	5	–
Тимьян субарктический	<i>Thymus subarcticus</i> Klok. et Shost.	2	3
Цирцея альпийская	<i>Circaea alpina</i> L.	16	16

проведения исследований редакцией Красной книги [7]. Из них 3 вида находятся под угрозой исчезновения (Песчанка приземистая – *Arenaria humifusa*, Ломатогониум колесовидный – *Lomatogonium rotatum*, Двулепестник альпийский – *Circaea alpina*) и 3 вида находятся в ККРФ (Родиола розовая – *Rhodiola rosea*, Беквичия ледниковая – *Beckwithia glacialis*, Мак лапландский – *Papaver lapponicum*).

Эндемиком Кольского п-ва и Северной Норвегии является Мак лапландский – *Papaver lapponicum*, который нуждается в особом внимании, так как обитает в Хибинских и Ловозерских горах, где человеком производится добыча полезных ископаемых.

Помимо традиционных для флористических работ способов регистрации данных, применяется такой подход как составление цифрового кадастра редких видов растений. Цифровой кадастр представляет собой геоинформационную систему, содержащую сведения о местах произрастания редких видов, включая данные о составе и структуре фитоценоза. Основное содержание кадастра – сведения о состоянии самих популяций

редких видов: их численности, размерной и возрастной структуре, плотности, виталитете. Такой подход позволяет создать информационную основу не только для мониторинга как комплекса природоохранных мероприятий, но и для разработки эколого-образовательных маршрутов. Для территорий, на которых разрешены отдельные виды хозяйственной деятельности, материалы цифрового кадастра позволят выбрать места для строительства в наименьшей степени наносящего ущерб природным экосистемам [1].

Литература:

1. Меньшакова М. Направления работы научно-исследовательской лаборатории «Мониторинг и сохранение природных экосистем Арктики» Мурманского арктического государственного университета / / Арктические берега: путь к устойчивости: Материалы конф. / Отв. ред. Румянцева Е.А. – Мурманск: МАГУ, 2018. С.250-252.
2. Введение к Красной книге Мурманской области: [Электронный ресурс] // Красная книга Мурманской области. – Режим доступа: <http://portal.kgilk.ru/redbook/?q=intro> (Дата обращения: 27.01.2020).
3. Меньшакова М. Разработка базы данных о состоянии популяций редких

- видов растений природного парка «Полуострова Рыбачий и Средний» / Гайнанова Р., Меньшакова М. // Путь в науку: Материалы региональной науч.-практ. конф. / Отв. ред. Ляш А.А. – Мурманск: МАГУ, 2018. С.102-105.
4. Меньшакова М. Локализация ценопопуляций редких и охраняемых видов растений в Хибинском горном массиве на территории проектируемых карьеров ОАО «Апатит» // Человек и природа: грани гармонии и углы соприкосновения. 2013. – №1. – С.186-189.
5. Меньшакова М. Состояние ценопопуляций *Circaea alpina* L. на территории государственного природного заказника «Кутса» / Гайнанова Р., Меньшакова М. / / Зыряновские чтения: Материалы Всероссийской науч.-практ. конф. / Курган: Курганский гос. ун-т, 2010. – С. 226а.
6. Похилько А. Дополнение к флоре Ловозерских гор (Мурманская область) / Похилько А., Василевская Н., Меньшакова М., Рыжик И. // Ботанический журнал. 2001. – Т. 86, №7. С. 121.
7. Красная книга Мурманской области. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Отв. ред. Н.А. Константинова, А.С. Корякин, О.А. Макарова, В.В. Бианки. Кемерово: Азияпринт, 2014. – 584 с.

АЛГОРИТМ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ РІЧОК ТА ЇХ БАСЕЙНІВ

Данильченко О.С.

кандидат географічних наук

Корнус А.О.

доцент, кандидат географічних наук

Корнус О.Г.

доцент, кандидат географічних наук

Сюткін С.І.

доцент, кандидат географічних наук

Нешагаєв Б.М.

професор, доктор географічних наук Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Ключові слова: річка, басейн річки, раціональне використання

Keywords: river, river basin, rational use

Взаємодія суспільства та природи відбувається через природокористування, що включає проблеми комплексного використання природних умов і ресурсів та є сферою виробничої й наукової діяльності, спрямованої на комплексне вивчення, освоєння, використання, перетворення, відновлення, покращення та охорону природного середовища і природних ресурсів з метою забезпечення сприятливих умов для життя людини [4]. Раціональне природокористування – це екологічно безпечне використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує гармонізацію взаємодії суспільства і природного середовища. Суть раціонального використання річок та їх басейнів полягає у науково обґрунтованому та технологічно вдосконаленому використанні водних ресурсів.

Алгоритм раціонального використання річок та їх басейнів включає 3 по-

етапні кроки (рис.1). Перший крок – упровадження такої системи водокористування, яка б не призвела до деградації та виснаження річкових вод. Раціональне водокористування річок та їх басейнів передбачає: розробку і впровадження науково обґрунтованої системи управління водними ресурсами та водогосподарськими комплексами в басейнах річок; упровадження науково обґрунтованої системи водокористування; розробку і впровадження методів регулювання водозабору та водовідведення; розробку і впровадження безвідходних і безводних технологій, переведення промислових підприємств на оборотне водоспоживання, будівництво очисних споруд; перегляд програми регулювання стоку річок з урахуванням сучасних змін з метою відновлення гідрофункціонування водних об'єктів; розробку і впровадження найбільш досконалих

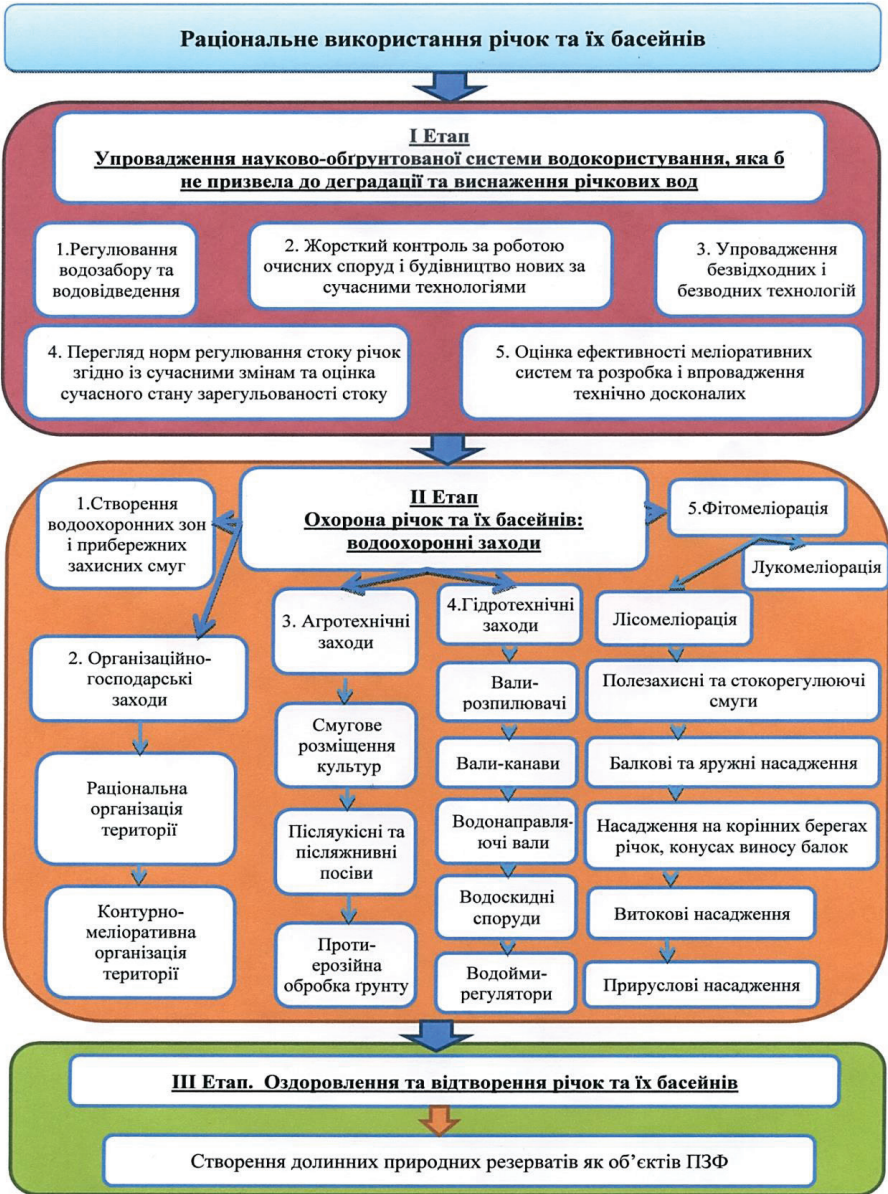

Рис. 1. Поетапна схема раціонального використання річок та їх басейнів

методів захисту водних об'єктів від евтрофікації; створення водоохоронних комплексів у місцях надмірної концентрації полютантів річок; оцінку ефективності вже існуючих меліоративних систем та відновлення водноболотних угідь; упровадження використання оцінки антропогенного навантаження на річкові водозбори й екологічної оцінки якості води річок регіону при плануванні водоспоживання, водокористування та здійснення водоохоронних заходів [2].

Другий крок – охорона річок та їх басейнів. Охорона вод, тобто їх захист від техногенного навантаження, – це система заходів, спрямованих на запобігання й усунення наслідків забруднення, засмічування і виснаження вод. Водоохоронні заходи поділяють на три типи: запобігаючі, регулюючі та компенсаційні. Запобігаючі мають на меті боротьбу з безпосередніми причинами та джерелами забруднення річок, регулюючі забезпечують збалансоване антропогенне навантаження на басейни річок шляхом перерозподілу навантаження на території басейну, компенсаційні спрямовані на зниження негативного впливу забруднень, які надходять у річки вже після впровадження запобігаючих заходів [5].

Доступним, ефективним і малозатратним заходом із захисту річок від замулення, забруднення та запобігання їх деградації є створення водоохоронних зон (ВЗ) та у межах останніх – прибережних захисних смуг (ПЗС). Їх створення та режим функціонування регламентується Водним кодексом

України [1]. Але до кожної річки, до кожного водозбору потрібний індивідуальний підхід. Так, для визначення зовнішньої межі ВЗ необхідно: знайти найбільш віддалену від річки лінію (максимального повеневого затоплення, берегоруїнування, меандрування, тимчасово та постійно підтоплених земель, берегових схилів і сильно еродованих земель) та додати до неї ще 150 м [5]. Зовнішня межа ПЗС виділяється по межі найбільш інтенсивного розвитку несприятливих процесів взаємодії річки та берегу. Так, берегові схили з крутизною понад 5° належать до території ерозійної активності, включаючи яри, балки та входять до території ПЗС. У населених пунктах на присадибних земельних ділянках, які прилягають до водних об'єктів, ПЗС встановлюється шириною не менше 10 м від урізу води. Склад насаджень у межах ПЗС визначається характером природної рослинності даного ландшафту, розвитком ерозійних процесів на прилеглих землях, формуванням схилового стоку та ін. З огляду на акумуляцію наносів і позитивний вплив на якість води найбільш ефективними є кількаярусні деревно-чагарникові насадження [3, 5].

Подальші заходи, спрямовані на відновлення водності річок, що запроваджуються на водозборах і у водоохоронних зонах це: організаційно-господарські, агротехнічні, гідротехнічні, фітомеліоративні.

Організаційно-господарські заходи передбачають раціональну організацію території. Головна мета цих заходів по-

лягає в оптимальному співвідношенні площ розораних, лучних, лісових та інших видів угідь на конкретному водозборі. Наприклад, для зони мішаних лісів оптимальне співвідношення площ розораних, лучних, лісових та інших угідь на водозборі (у %) має бути <25>:20:>50:<5, а для лісостепової зони – <50>:30:>15-20:<5 [2].

Агротехнічні заходи спрямовані на регулювання поверхневого стоку та запобігання змиву ґрунтів. До них належить: смугове розміщення культур, буферні смуги, післяукісні і післяжнивні посіви, протиерозійні способи обробітку ґрунту.

Гідротехнічні заходи в комплексі з організаційно-господарськими, агротехнічними та лісомеліоративними заходами можуть попередити подальший ріст ярів, розвиток процесів ерозії, руйнування доріг, будівель. До гідротехнічних заходів відноситься створення водозатримуючих споруд, валів-розпилювачів поверхневого стоку, валів-каналів, водонаправляючих валів, терас, водоскидних споруд, штучних водойм-регуляторів тощо [5].

Фітомеліоративні заходи направлені на відновлення природних комплексів річкових долин та басейну в цілому та найповніше виконують берегозахисну і водорегулюючу функції. При використанні фітомеліоративних заходів необхідно враховувати особливості рослинних угруповань річкових долин різних фізико-географічних зон та провінцій. Фітомеліорація включає дві основні групи заходів: лукомеліоративні та лісомеліоративні. До луко-

меліоративних заходів відносять залуження ерозійно небезпечних земель, що дозволяє зменшити ерозію ґрунтів та, як наслідок, – замулення русел річок. Головні функції лісомеліоративних заходів – це протиерозійні та водоохоронні, що запобігають утворенню швидкісного поверхневого стоку, регулюють сніговідкладення і сніготанення, запобігають ерозійним розливам, зсувам і руйнуванню берегів, поліпшують гідрологічний режим річок, сприяють очищенню поверхневого стоку від забруднюючих речовин. Водоохоронні лісові насадження – це комплекс смугових і масивних лісових насаджень, які взаємодіють між собою та розміщені в межах водозбору з урахуванням рельєфу, типів ґрунтів, умов формування поверхневого стоку та інтенсивності розвитку ерозійних процесів. До цього комплексу лісових насаджень входять: полезахисні та стокорегулюючі захисні смуги, насадження на корінних берегах річок, прибалкові та прияружні смуги, насадження в ярах та балках, насадження на конусах виносу балок, прирусліві лісові смуги, витокові насадження.

Третій крок – це оздоровлення та відтворення річок та їх басейнів. Оздоровлення та відтворення річок можливе за умови виділення долинних природних резерватів як об'єктів природно-заповідного фонду, що підлягають особливій охороні та сприяють розширенню екологічної мережі. Досягнення оптимального співвідношення використовуваних і заповідних територій сприятиме поліпшенню еколо-

гічної ситуації в регіоні. Запровадження комплексу заходів, спрямованих на створення долинних природних резерватів з дотриманням басейнового принципу на основі річкових та заплавних екосистем, на забезпечення охорони, збереження та відтворення не лише біологічного різноманіття, а і природного гідрофункціонування, а також використання біологічних ресурсів, сприятиме поліпшенню умов проживання населення, розвитку рекреаційного потенціалу.

Таким чином, алгоритм раціонального використанні річок та їх басейнів включає 3 етапи: упровадження науково-обґрунтованої системи водокористування; охорона річок та їх басейнів; оздоровлення і відтворення річок та їх басейнів. Геоекологічна

оптимізація річкових басейнів регіону передбачає комплекс заходів з раціонального використання, охорони, оздоровлення та відтворення гідрофункціонування річок.

Список літератури

1. Водний кодекс України (із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 21.09.2000 р. № 1990 – 111). – 38 с.
2. Данильченко О.С. Річкові басейни Сумської області: геоекологічний аналіз: монографія. – Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. – 270 с.
3. Малі річки України: довідник / за ред. А.В. Яцика. – К.: Урожай, 1991. – 296 с.
4. Охрана природы: справочник / под ред. К.П. Митрюшкина. – М.: Агропромиздат, 1987. – С.44–45.
5. Хімко Р.В. Малі річки – дослідження, охорона, відновлення / Р.В. Хімко, О.І. Мережко, Р.В. Бабко – К.: Ін-т екології, 2003. – 380 с.

«COSSACK FIGHTING CUSTOM «SPAS» AS AN ELEMENT OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE OF ZAPORIZHZHYA REGION

Ivanova V.M.

Senior Lecturer, Department of Physical Geography and Geology
Melitopol State Pedagogical University named after B. Khmelnytsky

Nepsha Y.Yu.

3rd year student of the Faculty of Natural Geography
Melitopol State Pedagogical University named after B. Khmelnytsky

Key words: Cossack fighting tradition «Spas», intangible cultural heritage, Zaporizhzhya region, culture, history, national-patriotic education.

Today in Ukraine there is a problem of low awareness of the elements of the intangible cultural heritage of Ukraine, which, in particular, is due to lack of information sources, communication technologies and educational measures of the relevant subjects, as well as insufficient motivation to study these issues [1].

In February 2016, the Department of Culture, Tourism, Nationalities and Religions of Zaporizhzhya Regional State Administration established a commission to form a regional list of elements of the intangible cultural heritage of Zaporizhzhya region [2]. The commission is composed of highly skilled figures in the field of culture and arts, educational institutions, creative unions, public organizations. On September 20, 2016, the first five items were added to the Zaporizhzhya Regional List [2]. Among them was the Cossack fighting custom of the Spas. Carrier is a community of the NGO «Cossack Army of Zaporizhzhya Basin» and the All-Ukrainian NGO «All-Ukrainian Federation of Spas». The main zone of life of the element is the city of Zaporozhye, Zaporizhzhya region.

Cossacks in Ukraine have centuries-old traditions of preserving the spirituality of the people through the Orthodox Christian faith and through the Cossack custom – centuries-old experience of the Ukrainian people, rules of behavior, norms of social morality, which were formed during the historical existence of the people and passed down from generation to generation in the form of Cossack carbs – short that were proverbial and were part of a system of theoretical, practical and spiritual foundations, at the top of which were Cossack legends, songs, fairy tales, dances and games as a motor heritage and people.

The basis of the spiritual preparation of the Cossack in the martial arts «Spas» is the Orthodox faith and the Cossack custom, which is based on the original Cossack carb commandments that were passed on in the Cossack families and served as certain spiritual guidance of the Cossack in life [3].

According to experts: the custom of «Spas» goes through the life of the Cossack from birth to death, this set of tools and methods allows you to educate a healthy, intellectually and spiritually developed per-

son. The outlook formed by the custom of «Spas» allows for a harmonious relationship with the world and society.

Today, the Spas custom is passed down in families and from teacher to student, from heart to heart, ensuring its preservation and transmission to the next generations of Cossacks [3].

In May 1998, the first Ukrainian national martial arts school – the Zaporizhzhya City Cossack Children and Youth Sports School of Martial Arts «Spas» was opened in Zaporozhye. In fact, it was the first state Cossack school of Ukrainian national martial arts in the history of modern Ukraine. In the same year, the author's program of teaching the Cossack martial art «Spas» for children and youth sports schools was developed, which was approved by the Zaporizhzhia City Council sports committee. At the same time, the first Ukrainian hand-to-hand championship was held, the first state-level martial arts competition. In 2005, the all-Ukrainian public organization All-Ukrainian Federation «Spas» was legally registered. At present it is considered one of the Cossack organizations of Ukraine. And in 2008, the Ukrainian Spas meleewas recognized as not an Olympic sport in Ukraine. Competition rules and the curriculum for the Ukrainian Spas melee for children and youth sports schools were approved by the State Youth and Sports Service of Ukraine in 2012.

In August 2014, at the invitation of UNESCO, a delegation of the All-Ukrainian Federation of Spas participated in the 16th International Festival of National Martial Arts in Chungju (South Korea), where it demonstrated the Ukrainian

Spas manuscript as a Ukrainian national martial art.

Spas National Martial Art is today an element of the cultural heritage of the Ukrainian people and embodies all the traditions of Cossack martial art as an integral part of the culture of Ukrainians. Formed at the time of the birth of Zaporizhzhya Cossacks, the culture of martial arts has received its modern embodiment in the martial arts «Spas», which inspires and promotes the cultural heritage of the Cossack era. Education of the modern nation on the basis of the martial culture of the Ukrainian people and, directly, the martial custom of «Spas», will give the opportunity to form in the Ukrainian society ideologically, physically and militarily prepared layer of the population, will become the basis for the revival of the spiritual traditions of the Cossacks, will provide an opportunity to create Ukraine and the Ukrainian people.

The item is being promoted to the National List of Intangible Cultural Heritage of Ukraine.

References

1. Арсененко І.А., Донченко Л.М., Левада О.М., Донець І.А. Геопросторове розміщення об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та їх значення розвитку туризму у світі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. №9. Херсон: ХДУ, 2018. С. 210-218.
2. Нестеренко О.В. Нематеріальна культурна спадщина Запорізького регіону: збереження і популяризація. Краєзнавство Запоріжжя». №2. 2017. С. 118-122.
3. Притула О.Л., Шилов Ю.О. Світогляд в українському рукопаші «Спас». Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. 124 с.

ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДИ НА ЦІННОСТЯХ МУЗИЧНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

EDUCATION OF STUDENT'S YOUTH ON THE VALUES OF NATIONAL MUSICAL CULTURE

Дубовська Ольга

викладач кафедри вокально-хорової підготовки вчителя Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Соболева Олена

Заслужена артистка України, доцент кафедри вокально-хорової підготовки вчителя комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Стаття присвячена важливій і актуальній проблемі формування орієнтацій студентської молоді на цінності музичної культури. Теоретично обґрунтовуються психолого-педагогічні, естетичні й соціологічні особливості, сутність ціннісних орієнтацій студентів.

Ключові слова: музично-естетичне виховання, музичне мистецтво, пісня.

Статья посвящена важной и актуальной проблеме формирования ориентации студенческой молодежи на ценности музыкальной культуры. Теоретически обосновываются психолого-педагогические, эстетические и социологические особенности, суть ценностных ориентаций студентов.

Ключевые слова: музыкально-эстетическое воспитание, музыкальное искусство, песня.

The article deals with an important and actual problem of forming the students orientations towards the values of musical culture. Pedagogical, psychological, aesthetic features and sociological essence of the valuable orientations of the students of the higher educational institutions are grounded theoretically.

Keywords: musical-esthetic education, musical art, song.

Постановка проблеми. Головною метою національного виховання на сучасному етапі розвитку суспільства є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадян України, які включають у себе національну свідомість, розвинену духовність, моральну, ху-

дожно-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру.

Особлива відповідальність за виховання молодого покоління покладається на вчителя, який засобами української музичної культури спроможний ефективно формувати національну самосвідомість учнів, впливаючи не тільки на інтелектуальну, а й на емоційну сферу особистості. Актуальними проблемами в освіті сьогодення

поряд із засвоєнням молоддю новітніх знань і упровадження новітніх технологій постає питання забезпечення всебічного розвитку і виховання молоді в процесі навчання, насамперед розвитку їх здібностей та духовної сфери.

На основі ціннісних орієнтацій можна судити про рівень соціального, естетичного, художнього розвитку особистості, де художнє, зокрема музичне виховання, є дійовим засобом формування ціннісних установок, які завжди тісно пов'язані з певними напрямками мистецтва (жанровими, стильовими особливостями тощо). Формування ціннісних орієнтацій молоді вимагає боротьби із споживачською психологією, потворними формами культури, пропагандою жорстокості, насильства, непристойності, оскільки це заперечує розвиток особи як суб'єкта і об'єкта естетичних стосунків. А сам виховний процес вищого навчального закладу має спиратися на дійсно цінні в художньо-естетичному плані шедеври вітчизняної та світової музичної культури.

Стан дослідження. Проблема виховання молоді на цінностях музичної культури набуває особливого значення у підготовці студентів, зокрема вчителів музичного мистецтва, чия особиста система художніх цінностей та вміння формувати її у майбутніх вихованцях багато в чому зумовлює рівень естетичного розвитку підростаючого покоління взагалі. Ці питання знайшли широке відображення у сучасній педагогічній літературі, в

працях Г. Падалки, О. Рудницької, Г. Шевченко, В. Шацької та інших; численних публікаціях, в яких підкреслюється, що визначальним принципом навчання як на музичних, так і музично-педагогічних факультетах є підготовка всебічно освічених, кваліфікованих музикантів-просвітителів з розвинутими художніми орієнтаціями.

Над розробкою ідей виховання молоді за допомогою музики працювали: М. Грінченко, Т. Єлагіна, А. Іваницький, Д. Кабалевський, Ф. Колесса, О. Кошиць, М. Леонтович, М. Лисенко, О. Правдюк, Д. Ревуцький, В. Сухомлинський та ін. Звертаючись до досвіду попередніх поколінь і аналізуючи роботи М. Бахтіна, Н. Бердяєва, А. Соловйова та інших, слід зробити висновок, що освіта – це процес духовного ставлення особистості, який відбувається в культурі орієнтованій на вільний творчий розвиток та прагнення особистості прилучатись до скарбів культури. Втілюючи в собі інтереси, мету та реальні можливості розвитку особистості, культура виступає як система суб'єктивного значення і ціннісних орієнтацій і одночасно як духовний потенціал.

У загальній проблемі музично-естетичного розвитку молоді залишається актуальною сфера формування орієнтацій студентів на цінності музичної культури. Вона полягає в теоретичному обґрунтуванні ціннісних орієнтацій особистості у різножанровій палітрі музичного мистецтва та дослідженні процесу формування орієнтацій студентства на справжні вар-

тості музичної культури в умовах навчального процесу та вільного часу молоді. Головним тут постає питання, яким чином соціально та педагогічно скеровані дії в сучасних умовах можуть сприяти або перешкоджати формуванню правильних орієнтацій студентської молоді у царині музики.

Ми вважаємо, що саме в процесі підготовки майбутніх фахівців музичного мистецтва у вищому навчальному закладі існує можливість доцільної взаємодії різних видів мистецтв, тобто використання поетичного слова, творів живопису, можливість зосередити увагу студентів на змістовному сенсі музики.

Пошуки шляхів удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя мистецьких спеціальностей у ВУЗі привели нас до висновку про взаємозв'язок педагогічної та естетичної культури. Процес підготовки майбутнього музиканта-педагога перебуває у руслі проблем, які розв'язує загальна теорія педагогіки і практика вищої школи.

Метою даної статті є висвітлення проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, яка передбачає особливі підходи до організації навчально-виховного процесу. Практична реалізація їх пов'язана з пошуком нових форм, методів та прийомів виховання студентів на цінностях музичної національної культури.

Виклад основного матеріалу. Особливо гостро постає проблема виховання творчої особистості, активний

потенціал якої необхідний для подальшого розвитку, освоєння та використання досягнень в галузі педагогічних наук, її вирішення пов'язане з гуманітарними та художньо-естетичними аспектами інтелектуального суспільства. У зв'язку з цим педагогіка музичної освіти ставить перед собою мету всебічного розвитку динамічно активної особистості, формування художніх інтересів та естетичних потреб, становлення спроможності творчо мислити. Тому, вирішення основного завдання – творчість як виховний момент – повинно, на нашу думку, відбуватися через мистецтво [2].

Лише духовне може компенсувати вплив соціальних суперечностей, глибоко проникати в серця людей, об'єднувати їх в одне ціле, створювати з розрізненого на групи населення людську спільність [8, с. 283-582]. Важливим джерелом поповнення і збагачення скарбниці культурного надбання народу є музичне мистецтво, яке є важливим чинником відображення життя народу, засобом формування національного світогляду, ціннісних орієнтацій, морально-етичних переконань та громадянського виховання молодого покоління. Традиційно музичне мистецтво привертало до себе увагу педагогів, психологів, істориків, лінгвістів, публіцистів, етнографів, громадських діячів. На їх думку, музична творчість мала значні дидактичні можливості, тому «музична культура, її мовно-інтонаційна природа та художньо-естетичні характе-

ристики мають бути головними чинниками процесу культурного відродження сучасної школи» [6, с. 350-354].

Музичне мистецтво є ефективним засобом формування духовної особистості. Необхідно звернути увагу на такі завдання:

- на основі теоретичного аналізу з'ясувати сутність і особливості формування духовних цінностей студентів;

- визначити та теоретично обґрунтувати методичні умови формування ціннісних орієнтацій у процесі навчання;

- охарактеризувати роботу, що сприяє формуванню ціннісного ставлення до життя, до людей, до природи;

- ефективно використовувати методику формування ціннісних орієнтацій, форми і методи виховного впливу, педагогічні інновації відповідно до віку.

Визначені завдання можливо реалізувати шляхом:

- вироблення вмій і навичок слухати, розуміти й цінувати музику рідного краю;

- формування ціннісного ставлення до народної, класичної та сучасної музики та розвитку вокально-хорових навичок;

- ознайомлення з національною співацькою традицією, зумовленою багатьма чинниками: фонетичним складом мовлення, менталітетом народу, специфікою психології, темпераменту, смаків, уподобань, мрій, інтересів.

Сучасний урок музики передбачає звернення до різних видів мистецтва, насичення його художньою інформацією, що дозволяє студентам збагнути, що музика дійсно є частиною життя. Щоб зрозуміти музику, недостатньо лише слухати й аналізувати окремі музичні твори, які вчитель використовує на уроці. Цілісність уроку досягається постановкою єдиної мети: духовне пізнання світу засобами музичного мистецтва. Доцільно допомогти студентам усвідомити, що музика надзвичайно впливає на особистість, збагачує духовно.

Дієвим засобом виховання є пісня. Г. Ващенко зазначав, що українська пісня за змістом і глибиною посідає одне з перших місць серед народів світу. Саме вона підтримує свідомість національної єдності українського народу, любов до Батьківщини і пошану до себе.

Спів сприяє фізичному і духовному розвитку студента. Навчання співу має бути тісно пов'язане з розвитком музичних здібностей, створенням сприятливих психологічних умов для формування креативних якостей особистості, зацікавленості й творчому ставленню студентів до музичного мистецтва.

Добираючи той чи інший вокальний твір, необхідно враховувати емоційний стан студента, адже музика – це не тільки джерело радощів та насолоди, а й складна художньо-естетична система виховання.

М. Лисенко закладає основи естетичного виховання молоді. В основу

своїх посібників для школи композитор поклав кращі зразки української пісні. Естетичні аспекти притаманні й педагогічній спадщині Ф. Колесси. Палкий шанувальник і натхненний поет рідної пісні М. Леонтович послідовно дотримувався визначальної її ролі у справі музично-естетичного виховання молоді як найправдивішого за своєю естетичною сутністю життєвого явища. Він вважав, що завдяки виконанню народних пісень, в учнів виховуються естетичні почуття, художній смак, зміцнюється музична слухова пам'ять.

К. Стеценко, закладаючи методичні основи музичного виховання в Україні, наголошував, що спів має велике виховне значення у справі розвитку духовної природи дитини. Вивчаючи зразки українського пісенного фольклору студент поступово осмислює жанр, характер, зміст, форму, ідейне навантаження музичного твору, історичні аспекти його виникнення, розвитку, становлення, осучаснення.

Український фольклорист, композитор Ф. Колесса вважав що з усіх галузей народної творчості найбільш характерною для духу українського народу є його народна музика. «Український народ, обдарований вже від природи тонким музичним почуттям і незвичайною співолюбністю, виливає у музиці свою сердечну, з глибин душі пливучу сповідь» [3, с. 248].

Особлива відповідальність за виховання молодого покоління покладається на вчителів мистецьких спеціальностей, який засобами української

музичної культури спроможний ефективно формувати національну самосвідомість учнів, впливаючи не тільки на інтелектуальну, а й на емоційну сферу особистості.

Класична музика також дає людині уявлення про духовні досягнення людства, які зображені в звуках, про багатство людських переживань і засобів її вираження у різних епохах і різними авторами. А оскільки емоційне переживання, що виникає у процесі спілкування з твором мистецтва, неподільно пов'язане з естетичною цінністю, з тим, що композитор виступає за добро і красу, то естетичні відчуття, які виникають при прослуховуванні творів класики, дають уявлення слухачеві про характер і зміст духовних пошуків орієнтацій людей минулих поколінь.

Висновки. Отже, сучасний український ідеал виховання – всебічно, гармонійно розвинена особистість, національно свідомо й соціально активна, людина з високою громадянською відповідальністю, з глибокими духовними, патріотичними почуттями, здатна до неперервного розвитку і вдосконалення. Для нинішньої української системи виховання потрібний тривалий час і напружена робота, аби остаточно сформулювати національний виховний ідеал XXI ст., усвідомити його сутність і втілити в життя. Але, безперечно, що виховання студентської молоді на цінностях музичної національної культури нині має пронизувати всі аспекти навчально-виховної роботи вищого навчального закладу.

Література:

1. Калачник Н. Естетичні смаки: їх витоки і формування // Просвіта.. – 2001. – С. 23.
2. Литвинова Н. Розвиток творчої особистості у позашкільній діяльності // Рідна школа.. – №8. – 2003. – С. 48.
3. Музична культура в системі формування національної самосвідомості школярів // Етнос. Культура. Нація: Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції 29-31 жовтня 1998 року. – Дрогобич : б/в, 1999. – С. 350-354.
4. Сисоєва С. Підготовка вчителя до формування творчої особистості //– К., 1996. – С. 234
5. Сухомлинський В. Народження громадянина // Вибр. тв. : У 5 т. – К., 1977. – Т. 3. – С. 283-582.

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАБЕЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Шевчук В.В.

кандидат психологічних наук

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Ключові слова: підліток, дизонтогенез, затримка психічного розвитку, комунікабельність

Затримка психічного розвитку (ЗПР) є поширеною формою психічного дизонтогенезу дитячого віку, що проявляється у старшому дошкільному віці та під час вступу до школи й виявляється у недостатності загального запасу знань, обмеженості уявлень, незрілості мислення, низькій інтелектуальній цілеспрямованості, переважанні ігрових інтересів, швидкому перенасиченню в інтелектуальній діяльності.

Теоретичний аналіз проблеми комунікабельності та міжособистісних відносин у підлітків із ЗПР засвідчив, що у спеціальній психології є дослідження окремих аспектів: вивчаються особливості спілкування з однолітками (І.П. Бучкіна, О.Е. Дмитрієва, Т.С. Калініна, Л.О. Кондратенко, А.С. Согітова); досліджуються питання особливостей особистості підлітків, що впливають на встановлення і підтримку міжособистісних стосунків з іншими людьми (А.А. Байбородських, В.І. Брайфельд, Г.В. Грибанова, О.Г. Дзугоева, Н.П. Кондратьєва, Н.В. Масленкова, А.О. Смирнова); особливості статусу підлітків і чинники, що впливають на нього (О.О. Бабяк, А.А. Байбородських, О.І. Проскурняк,

Є.В. Самойленко, О.А. Таліпова, І.О. Ульянова); особливості ієрархії значущості міжособистісних стосунків (А.А. Байбородських, О.Г. Дзугоева, І.А. Конєва, Л.В. Кузнецова, І.Ю. Ужченко); вивчаються залежність розвитку особистісної сфери підлітка із ЗПР від різних умов організації їх навчання (А.А. Байбородських, Н.Н. Шешукова).

Комунікативні настанови підлітків відображають їх налаштування на взаємодію з оточуючими і реалізуються у таких компонентах, як орієнтованість на спілкування чи його уникнення, взаємодію з близьким оточенням чи намагання мати контакти з широким колом партнерів, намагання брати на себе відповідальність у стосунках чи її уникнення, прийнятті контролю над собою у спілкуванні чи прагнення до незалежності, обережність чи легкість у встановленні тісних емоційних контактів [1, с. 90; 2, с. 5].

З метою власного вивчення особливостей комунікабельності та міжособистісних взаємовідносин у сучасних підлітків із затримкою психічного розвитку, нами було досліджено 76 підлітків, із них – 46 мають ЗПР та навчаються у Полтавській спеціальній школі

Таблиця 1.

Особливості комунікабельності підлітків (n=46 та 30, у%)

Рівні психічного розвитку підлітків	Рівні комунікабельності		
	низький	середній	високий
Нормальний розвиток	47	17	36
Затримка психічного розвитку	57	30	13

№39 і 30 учнів, які не мають вад розвитку та навчаються у Полтавській загальноосвітній школі I-III ступенів № 20. імені Бориса Серги Полтавської міської ради Полтавської області. Розглянемо результати емпіричного дослідження особливостей комунікабельності підлітків досліджуваної вибірки, отримані за методикою «Оцінка рівня схильності до спілкування» (В.Ф.Ряховського) та представлені у таблиці 1.

Як свідчать вищезазначені дані, фактично половина досліджуваних з нормальним розвитком (47%) має низький рівень комунікабельності та більша половина (57%) підлітків із ЗПР. Вони замкнуті, часто орієнтовані на самотність, відчувають через це певні незручності, оскільки їм складно узгоджувати власні дії з оточуючими. У випадках, коли необхідно невимушено спілкуватись із незнайомими людьми, встановлювати з ними контакти такі підлітки відчувають зняковілість, втрачають психологічну рівновагу. Окрім цього, підлітки переважно знають про такі свої особливості, переживають через це, і прагнуть їх змінити, оскільки налаштовані на встановлення стосунків з однолітками.

При цьому, 36% нормотипових і 13% із ЗПР досліджуваних мають ви-

ражену комунікабельність. Такі підлітки характеризуються відкритістю для набуття соціального досвіду, схильні до розмов із оточуючими, легко встановлюють контакти із незнайомими людьми.

Також, 17% досліджуваних без вад розвитку та 30% із ЗПР характеризуються середнім рівнем комунікабельності. Такі підлітки схильні почувати себе впевнено у незнайомих компаніях, не бояться встановлювати контакти з незнайомими людьми, але вони достатньо обережно сходяться із незнайомими людьми, їм необхідний час, щоб розкритися перед партнером по спілкуванню. Також, вони часто схильні до сарказму у висловлюваннях без вагомих на те причин, іноді відчувають труднощі у встановленні міжособистісних контактів, але переважно орієнтовані на спілкування.

Підводячи підсумок під емпіричним вивченням особливостей комунікабельності підлітків із затримкою психічного розвитку, слід наголосити, що в більшості досліджуваних наявний низький рівень (57%) та середній (30%) комунікабельності. Це проявляється у тому, що вони уникають контактів, не схильні приймати відповідальність за свої вчинки, обережно та з недовірою ставляться до оточуючих.

Література

1. Proskurniak Olena. Diagnostic methodology of communicative activity development levels in adolescents with mental retardation // Science and Education. 2017. – Issue 3. S. 90-96.
2. Бучкина И.П. Особенности самооценки и межличностных отношений у подростков с задержкой психического развития. Автореф. дис. ... канд. псих. наук. Санкт-Петербург, 2003. – 28 с.

ДІЛОВИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

Т.В. Марусей,

кандидат економічних наук, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Сьогодні туризм досить динамічно розвивається і стає однією з основних сфер світової економіки. Зокрема, в світі зростає кількість ділових турів. Діловий туризм є одним з найперспективніших напрямів сучасних подорожей. Він має величезне значення для розвитку економіки та всього національного господарства приймаючої країни. Ділові поїздки є відмінною можливістю для перспективного розвитку бізнесу і налагодження зв'язків з вітчизняними та зарубіжними партнерами. Тому не дивно, що розвиток ділового туризму в Україні набирає обертів.

Діловий туризм безпосередньо залежить від розвитку внутрішнього туризму, тому держава повинна бути зацікавлена в його розвитку. Крім того, в зв'язку з виходом українського бізнесу на високі ринкові ніші все частіше виникає необхідність ділових, культурних та наукових зв'язків. Тому діловий туризм, як одна з провідних галузей економіки, повинен бути спрямований на розширення сфери ділових контактів, розвиток економічного потенціалу України та її інтеграцію у світове співтовариство.

Звичайно, важко стверджувати, що Україна зможе отримувати від туризму доходи, порівнянні з доходами від ту-

ризму, наприклад, європейських країн. Водночас необхідно ще раз відзначити, що можливості для розвитку туризму нашої держави великі, але, тим не менш, в значній мірі невикористані.

Варто відмітити, що діловий туризм є комплексним та багатогранним. Він включає в себе корпоративні подорожі (corporate travel) – це індивідуальні ділові подорожі для участі в заходах промислових й торговельних корпорацій. До ділового туризму відносять також інсентив-туризм (т. зв. MICE-tourism, де Meetings – зустрічі, Incentives – інсентив-заходи, Conventions – конференції, Exhibitions – виставки), що поєднують справи з розвагами, і можуть бути мотивацією-винагородою для працівників. Зокрема, MICE-заходи, полягають в обслуговуванні бізнесової діяльності підприємств (реклама товарів і послуг, обмін досвідом, підготовка договорів тощо), тобто це – кроки на перспективу, або виконання допоміжних функцій (заохочення кращих співробітників). Тури з метою участі у конференціях, семінарах, з'їздах, під егідою економічних, наукових, політичних, культурних та інших організацій, подорожі з метою відвідування спеціалізованих промислових ярмарок та виставок.

Лідером економічного розвитку залишаються азійські країни, що очікують зростання ВВП в 2019 році до 5,7%. Загальносвітовий показник залишиться на рівні 2018 року: +3,4% порівняно з 3,3% у 2017. Темпи розвитку в сфері бізнес-турів будуть вищі. У 2016 році цей ринок перевищував один трильйон євро з показником зростання в 5%. У 2019 році його обсяг збільшився порівняно з 2018 роком ще на 5-10%. За деякими прогнозами, у 2025 році у сфері ділових поїздок буде обертатися 1,5 трлн дол.

Україна розвивається в руслі світових тенденцій. Згідно з даними Державного комітету статистики, що були оприлюднені днями, у 2018 році кількість туристів у країні збільшилася на рекордні 62% і перевищила 4,5 млн осіб. Це найкращий показник з 2000 року. Попередній пік відзначався в 2013 році, коли обслужили 3,5 млн. подорожуючих.

У тому числі кількість бізнес-туристів збільшилася в 2018 році в порівнянні з 2017 роком майже на 10% – до 217 тисяч. Як бачимо, темпи розвитку МІСЕ-туризму у нас перевищують загальносвітові. Дохід галузі в 2018 році в цілому досяг 21,6 млрд. грн. порівняно з 19 млрд. роком раніше. Скільки припадає на ділові поїздки не уточнюється, але, за експертними оцінками, ця сума становить від 1 до 3 мільярдів гривень[7].

У спеціальній літературі, періодичних виданнях і засобах масової інформації найчастіше як тотожні використовують терміни діловий туризм,

business travel (англ. ділова подорож). Сьогодні існує два види «Business Travel» – корпоративний та міжкорпоративний, головні характеристики яких представлені в таблиці нижче.

Корпоративний	Міжкорпоративний
Невеликі заходи з кількістю учасників від 10 до 250 чоловік.	Великомасштабні заходи з числом учасників від 1000 чоловік до десятків тисяч.
Найчастіше організуються разово.	Проводяться щорічно або раз на кілька років.
Можна організувати за кілька годин.	Плануються за 2-4 роки до початку події.

За допомогою організації ділових подорожей можна реалізувати кращі бізнес-ідеї туризму. Уже сьогодні МІСЕ-поїздки набули популярності в сфері фінансів, мережевого маркетингу, ІТ-технологій та фармацевтики. Іншими словами, це ті напрямки, де ключовим фактором розвитку бізнесу є регулярні зустрічі, обмін інформацією та отримання досвіду.

Зазначимо, що Україна має низку проблем, які перешкоджають належному розвитку галузі, зокрема:

- недостатня кількість регіональних міжнародних аеропортів;
- нерівномірність розвитку ділового туризму серед різних регіонів;
- недостатня кількість номерів бізнес-категорії у готелях;
- недостатня кількість конгрес-центрів в регіонах;
- невідповідність якості обслуговування міжнародних клієнтів світовим стандартам;
- недостатнє фінансування з боку

держави та інвесторів у зв'язку з нестабільною економічною системою та воєнними діями;

- нестача кваліфікованого персоналу.
- застарілі методи навчання працівників туристичної сфері та відсутність сприятливих умов для міжнародного стажування та залучення іноземних фахівців для проведення майстер-класів[6, с. 6].

Можна виділити декілька факторів, які роблять діловий туризм однією з галузей економіки, щонайбільш динамічно розвиваються:

1) ділові поїздки плануються задовго – як мінімум, за півроку, що робить їх динаміку прогнозованою і стабільною;

2) відмінною рисою бізнес-програм є їх незалежність від сезону;

3) прибутковість: бізнес-тури орієнтовані на споживача послуг із середнім та високим рівнем доходів, основний пакет оплачується корпоративною організацією, яка виступає замовником заходу.

Більшість зарубіжних партнерів, які пройшли випробування «суворим» сервісом надовго втрачає інтерес до подальших візитів в країну. Щоб налагодити перспективний бізнес та отримати значну частку прибутку від ділового турпотуку, нашій країні доведеться в посиленому темпі надолужувати згаяне, щоб вивести MICE-індустрію на новий рівень.

Виходячи з цього, до основних пріоритетів розвитку ділового туризму в

Україні необхідно віднести наступне:

- створення мережі крупних національних готелів (згодом міжнародних), включаючи готелі високої категорії;

- впровадження та визначення пріоритетів інвестиційної політики (пошук джерел фінансування; підвищення рівня інвестиційної привабливості та впровадження податкового стимулювання);

- розробка програм підготовки висококваліфікованих працівників конференц-сервісу (організація та обслуговування форумів, конференцій, семінарів, конгресів, презентацій корпоративних культурно-розважальних заходів, «свято компанії», вечірки, подорожі містом тощо);

- розвиток сучасної, потужної інфраструктури для організації різноманітних заходів як у великих містах, так й в регіонах;

- розвиток транспортного сполучення;

- встановлення ділових контактів з іноземними партнерами з ділового туризму (вивчення досвіду розробки нових програм проведення заходів);

- співпраця зі всіма суб'єктами ринку ділових подорожей і послуг, вдосконалення технологій в'їзного бізнес-туризму. Реалізація поставлених цілей буде сприяти виходу України на інший рівень розвитку ділового туризму як на національному, так і на міжнародному туристичному ринку[6, с. 6].

Діловий туризм все сильніше починає нагадувати окрему галузь економіки. В Україні, як і в усіх розвину-

тих країнах, існує Асоціація ділового туризму, мета якої полягає у всеукраїнському об'єднанні учасників ринку ділового туризму та МІСЕ.

Основними цілями Української Асоціації ділового туризму є:

- сприяння розвитку ділового туризму та МІСЕ в Україні, а також перетворенню їх у галузь, що забезпечуватиме динамічний розвиток економіки країни, забезпечуючи суттєвий вклад до ВВП, збільшуючи зайнятість населення, формуючи дохідну частину бюджету;
- вплив на формування законодавчого середовища, що сприятиме ефективному розвитку галузі; – сприяння підвищенню якості послуг, що надаються, за рахунок підвищення професіоналізму працівників компаній та впровадження новітніх методів та технологій;
- сприяння розробленню та впровадженню методології зі збирання, оброблення та надання достовірної статистичної інформації, необхідної для ефективного функціонування й розвитку галузі ділового туризму та МІСЕ;
- перетворення Асоціації на майданчик, що об'єднуватиме не тільки гравців ринку, але й постачальників та споживачів послуг;
- сприяння формуванню цивілізованого конкурентного середовища на ринку[1].

Варто відмітити, що основою ділових подорожей є конгресно-виставковий туризм – відвідування симпозіумів, конференцій, нарад, переговорів, семінарів, виставок та ярмарків. Кіль-

кість таких заходів щороку зростає: якщо в 30-ті роки ХХ ст. щороку проводили 200 міжнародних конференцій, то сьогодні їх кількість перевищує 9 тис. на рік, причому близько 80 % припадає на країни Західної Європи та Північної Америки. Перші три позиції за кількістю міжнародних симпозіумів і нарад посідають США, Франція і Великобританія. Німеччина, яка посідає четверте місце, відома своїми виставками та ярмарками, популярність яких пояснюється сприятливою кон'юктурою в багатьох галузях промисловості цієї країни, підвищеним попитом на інвестиційні товари і розвинутою інфраструктурою.

Найбільшими центрами конгресово-виставкової діяльності в Європі та Америці є Амстердам, Барселона, Брюссель, Женева, Копенгаген, Лондон, Мадрид, Париж, Давос. Особливе значення для розвитку міжнародного туризму мають спеціалізовані туристичні виставки та біржі: у Європі постійно функціонують понад 200 міжнародних туристичних виставок і бірж.

Останнім часом в Україні активно формується інфраструктура міжнародного в'їзного ділового туризму – в обласних центрах будують численні бізнес-готелі та бізнес-центри, створюють конгресні бюро і виставкові організації, розширюється календар конгресів, форумів та інших ділових заходів.

Загалом виставковий рух поживається в усьому світі. Зростає кількість виставок та ярмарків, розширю-

ється їх географія та коло учасників, урізноманітнюються напрямки. Сьогодні дедалі більшої популярності набувають спеціалізовані виставки готельного та ресторанного господарств, спортивного, екологічного, пізнавального та конгресного туризму, ярмарки туристичного та спортивного спорядження тощо. За короткий час цей сегмент туристичного ринку став одним із найпотужніших і найстабільніших [2, с. 184].

При створенні інфраструктури візного ділового туризму в Україні останніми роками робляться певні кроки. У Києві, Одесі, Харкові, Дніпрі та обласних центрах створюються конгресні і Конвеншн-бюро, виставкові організації, будується велика кількість бізнес-центрів та бізнес-готелів, розширюються календарі проведення конгресів, семінарів, симпозіумів, форумів та інших ділових заходів, що пояснюється тенденцією перетворення ділового туризму в одну з найбільш високодохідних галузей світової туристичної індустрії.

Отже, проаналізувавши деякі аспекти розвитку ділового туризму в Україні, можемо зробити такі висновки. Україна є перспективною для ділового міжнародного туризму, про що

свідчать багато заходів, що проводились і проводяться на базі регіональних та всеукраїнських виставок, конгресів тощо. Зростання ділової активності тільки збільшить частку бізнес-туристів в Україні.

Література

1. Асоціації ділового туризму України. URL: <http://btaukraine.com/ob-assotsiatsii-opisanie-missiya-tseli/>
2. Білецька І. Діловий туризм у контексті розвитку міжнародного туризму. Журнал європейської економіки том 10 (№ 2). Червень 2011. с.179-187.
3. Титова Н. В. Діловий туризм в Україні: основні проблеми розвитку та шляхи їх вирішення. «Економіка і менеджмент культури». – 2013. – №1. – С.67-74.
4. Міжнародні виставки і ярмарки 2017-2018. Частина 4. Офіційний веб-сайт візового агентства «Просто віза». URL: <https://prosto-visa.com.ua/uk/articles/mizhnarodni-vystavkyi-yarmarky-2017-2018-chastyna-4>.
5. Музичка, Є.О. Стан і тенденції розвитку ділового туризму в Україні. Економіка та держава. – № 1, 2018. – С. 55-60.
6. Сливенко В. А., Подорожко Т. О., Шишкіна В. Б. Аналіз сучасного стану та пріоритетів розвитку ділового туризму в Україні. Ефективна економіка. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7115>
7. Діловий туризм. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/dilovij-turizm/>

ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «РЕКРЕАЦІЯ»

Гурбик Ю.Ю.

кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького

Яценко А.Д.

кандидат географічних наук,
викладач-стажист кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького

Сальнікова М.В.

викладач – стажист кафедри економіки та готельно-ресторанного бізнесу,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького

Ключові слова: рекреація, відтворення, відновлення, вільний час.

Key words: recreation, reproduction, restoration, leisure.

Рекреація це поліаспектний суспільний феномен, який став об'єктом ґрунтового та комплексного наукового дослідження наприкінці ХХ ст. А тому теоретико-методологічні засади рекреаційної науки перебувають у процесі становлення та наукового осмислення. До цього часу у вітчизняній та закордонній науці не існує єдиної думки щодо визначення поняття «рекреація», а також визначення основних понять, пов'язаних з явищем рекреації (наприклад поняття «рекреаційна сфера») Це можна пояснити певними причинами. По-перше, на міжнародному рівні не розроблено чіткого стандарту щодо тлумачення цього поняття. По-друге, в Україні не створено єдиної законодавчої бази, в якій чітко й системно визначалося б коло основних понять щодо рекреації.

М.М. Покоłodна відмічає, що поняття «рекреація» являє собою сукупність етимологічних значень двох іноземних слів: від лат. *recreatio* – відновлення й франц. *recreations* – розвага, відпочинок, зміна дії, що виключають трудову діяльність і характеризують простір, пов'язаний із цими діями [6, с. 16].

Сучасний український економічний словник подає таке визначення «рекреація – відновлення сил, відпочинок у вільний час» [5, с. 192]. Лаконічність даного визначення зумовлюється тим, що рекреація включає різноманітні види діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил та задоволення широкого кола особистих і соціальних потреб та запитів.

Загалом визначення поняття «рекреації» серед вітчизняних та закордонних вчених відзначається різнома-

Таблиця 1

Тлумачення поняття «рекреація»

Автор	Визначення поняття
В. О. Квартальнов	Розширене відтворення сил людини (фізичних, інтелектуальних та емоційних) [2, с. 32].
В.Ф. Кифяк	Розширене відтворення сил людини (фізичних, інтелектуальних, емоційних та ін.) або діяльність спрямована на відновлення продуктивних сил людини та відтворювальних процесів природних ресурсів [3, с. 29].
В.В. Величко	Форма соціального руху і антропогенного впливу на природні комплекси, мета якого полягає у відновленні людиною психофізичної енергії, втраченої в процесі трудової, навчальної, побутової діяльності тощо [1, с. 191].
Ю.С. Кушнірук	Процес відтворення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини за допомогою природних факторів, що мають оздоровчі властивості [4, с. 6].
В.І. Стафійчук	Процес відтворення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою відповідних заходів і здійснюється у вільний від роботи час [7, с. 9].
Н.В. Фоменко	Система заходів, пов'язана з використанням вільного часу людей для їх оздоровчої, культурно-озаюмчої і спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, які знаходяться поза постійним їх помешканням [8, с.35].

нітністю, що зумовлюється спрямованістю конкретних досліджень (табл.1).

Таким чином, рекреація це процес чи система заходів, які пов'язані з відновленням (відтворенням) життєвих сил людини у вільній від роботи час. Необхідно відзначити, що рекреація розглядається дослідниками не тільки, як важливе суспільне і природне (біологічне) явище, а також і як галузь економіки.

Література

1. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг: навчальний посібник. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. 202 с.
2. Квартальнов В. А. Туризм: учебник. Москва: Финансы и статистика, 2000. 320 с.
3. Кифяк В. Ф. Стратегія розвитку територіальних рекреаційних систем: теорія, методологія, практика: монографія. Київ; Чернівці: Книги-XXI, 2010. 432 с.
4. Кушнірук Ю.С. Рекреалогія: навчальний посібник. Рівне: НУВГП, 2015. 148 с.
5. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 2 / За ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2006. 568 с.
6. Поколюдна М. М. Рекреаційна географія: навч. посібник. Харків: ХНАМГ, 2012. 275 с.
7. Стафійчук В.І. Рекреалогія: навчальний посібник. Київ: Алетерпрес, 2006. 264.
8. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 2007. 312 с.

ИСТОРИЯ ХИВИНСКОГО ХАНСТВА И РОССИЙСКИЕ ТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ (НАПРИМЕР, 16-17 ВВ.)

Хурсаной Абдурахмонова,

Учительница истории в школе 7 Янгикурганского района, Наманганской области, Узбекистан

Аннотация: Это статья гласит о торговых отношениях Хивинского ханства с Россией. Здесь отображается о торговых отношениях Хивы с Россией.

XIVA XONLIGI VA ROSSIYA SAVDO ALOQALARI TARIXI (XVI – XVII ASRLAR MISOLIDA)

Xursanoy Abduraxmonova

O'zbekiston Respublikasi Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani 7-maktab tarix fani o'qituvchisi

Xiva xonligi XVI asrdan boshlab Rossiya romanovlari, Hindiston boburiylari, Eron safaviylari va Buxoro xonligi bilan savdo aloqalarida bo'lgan. Bu borada esa Xiva xonligining uzoq Rus davlati bilan olib borgan savdo aloqalari ahamiyatiga molikdir. Ushbu maqolamizda Xivaning tashqi iqtisodiy aloqalarini Xivaga kelgan rossiyalik va Rossiyaga borgan xivalik elchilarning keltirgan ma'lumotlarini tahlil qilamiz.

Rus davlati 1480-yildan amalda mustaqillikni qo'lga kiritgach, asta sekinlik bilan o'z yerlarini janub va junubi sharqqa tomon kengaytirib bordi. Ayniqsa Ivan Grozniy davrida Rus davlati hududi bir necha barobarga kengayib, janubda O'rta Osiyo xonliklari amalda chegaradosh bo'lib qoldi. Aynan shu davrdan boshlab, Rus davlati va O'rta Osiyo xonliklari o'rtasida faol savdo aloqalari o'rnatilgan. Jumladan, 1585-yil 11-noyabrda xivalik elchi Xo'ja Muhammadning Rossiya podshosi Fedor Ivanovi-

chga keltirgan tortiqlari orasida tillo zari yuritilgan har xil ranglar bilan bo'yalgan, qimmatboho mashhad kamoni ham bo'lgan[1]. A.Chuloshnikov XVI asr o'rtalarida Moskva davlatining O'rta Osiyo xonliklari bilan savdo-iqtisodiy aloqalarini yoritish jarayonida rus hukumatining Hindistonni bilishga intilishini ham e'tibordan chetda qoldirmagan. XVI asr ikkinchi yarmidan e'tiboran Rossiya Hindistonga boradigan karvon yo'llarini qidirib O'rta Osiyo va Eronga maxsus elchiliklar jo'natgan edi. Bu vaqtlarda Rossiya bilan Hindiston o'rtasida bevosita iqtisodiy munosabatlar yo'lga qo'yilmagan bo'lsa ham, hind tovarlari o'rta osiyolik savdogarlar orqali Rus yerlariga kirib kelgan. A.Chuloshnikov o'rta asrlarda O'rta Osiyo bilan Rossiya o'rtasida savdo aloqalarining quyidagi usullari mavjud bo'lganligini e'tirof qiladi. Birinchidan, shox va xonlar o'rtasidagi savdo bo'lib, ular ishonchli vakillari – shaxslar, mehmonlar va savdogarlar orqali amalga os-

hirilgan. Ikkinchidan, xususiy savdogarlarning erkin tovar ayirboshlashi, va nihoyat, uchinchidan, hadya tariqasida xon va elchilarning nodir buyumlarni ayirboshlashi shular jumlasidandir.

XVII asrda ham Xiva xonligi bilan Rossiya o'rtasida elchilik va savdo aloqalari davom etgan. Elchilar Xiva xoni nomidan rus podshosiga tortiqlar olib borgan. Hadyalar tarkibida hind tovarlari ham bo'lgan. Masalan, 1641-yil noyabrda Xiva elchisi Muhammad Amin Bahodir tomonidan 100 o'ram maxsus hind gazlamasi olib kelinganligi, elchining o'zida boshqa tovarlar qatorida 100 bo'lak hind c0hiti, to'rt idishda nil bo'yog'i bo'lganligi ma'lum[2]. 1646-yil 1 sentyabrda xivalik elchi Nazar Nodirqulov Astrobodda yo'lda kelayotgan vaqtida o'g'irlangan tovarlari ro'yxatida boshqalar qatori 6 ta hind dokasi, 5 ta hind tillo izufrey, 9 ta hind viboykasi, qo'y terisidan ishlangan 10 ta hind bosh kiyimi bo'lgan. 1645-yilda Xiva xoni Abulg'ozixon hind podshosiga xat yozib, unda ilgari urganch xonlari hind shoxlari bilan tinchlikda yashashgan va savdogarlar bir-birlarining tomonlariga qatnab turganligini aytib, endilikda ikki mamlakat o'rtasidagi o'sha do'stlik va savdo aloqalarini davom ettirishni taklif qilgan. Hozirda esa Urganch xoni Hindiston shoxi bilan do'stlik aloqalari o'rnatgan bo'lib, savdogarlar bir-birlarining mamlakatiga qatnab turadi, deb bu haqda 1646 -yil 7-noyabrda Astraxanga borgan Xiva elchisi Shayxbobo ma'lumot bergan[3]. Shu kabi xabarlar asosida XVI-XVII asrlarda Xiva bilan Hindiston o'rtasida do'stona siyosiy va iqtisodiy savdo munosabatlari o'rnatilgan, deyish mumkin.

1667-yil 19-dekabrda Xiva elchisi Po'latmuhammad mahkamada Xiva xoni Hindiston shoxi bilan bordi-keldi qiladi va savdogarlar har ikki tomonga borib erkin savdo kiladilar deb javob bergan. Urganchdan Hindistonga quruqlik yo'li bilan bir yarim oyda boradi, degan. Ularning tovarlari doka, qalampirmunchoq, dolchin, buyoq va boshqa tovarlar[4]. Rus elchisi Ivan Fedotov 1669 yil 13-iyunda Xiva xoni Anusha xon huzurida bo'lgan va Rossiyaga qaytib kelgach, o'z axborotida buxoroliklar va xivaliklar bir-birlari bilan o'zaro savdo qilishi, bozorlarda uchratgan tovarlari, ularning narx-navosi haqida ma'lum qilgan. U urganchlik savdogarlar Buxorodan viboyka, ip-gazlama va rang-barang ipak matolari keltirishini, lekin, buxoroliksavdogarlarning Xiva va Urganchga kam kelishini e'tirof etgan.

Shu bilan birga I.Fedotov hindlar va balxliklar Xivaga kelishmaydi hamda Xivada hind omborlari ham yo'q, deb xabar beradi. Qizig'i shundaki, elchi Xiva bozorlarida sotilayotgan tovarlar narxini Astraxanda sotilish narxi bilan taqqoslab, bu tovarlarni Rossiyada sotishdan foyda chiqmaydi, deb hisoblagan[5].

I.Fedotov ko'rsatmalaridagi hindlar va balxliklarning Xiva bilan savdo qilishmasligi haqidagi xabari ikki yil avval, ya'ni 1667-yildagi Xiva elchisi Po'lat Muhammadning bergan ma'lumotlariga zid keladi. Aftidan, I.Fedotov sharq davlatlarda savdoning o'ziga xos tamonlaridan bexabar bo'lgan. Ko'p holatlarda O'rta Osiyo xonlari bilan Hindiston shoxlari o'rtasidagi savdo A.Chuloshnikov eslatib o'tgan savdo usullari orqali amalga oshirilgan.

Mahmud ibn Vali “Bahr-ul asror” asarida Balx viloyati, uning jug’rofik o’rni, odamlari, poliz va sabzavot ekinlari haqidagi bo’limda u erda etishtiriladigan va chetdan olib kelinadigan mahsulotlar haqida xabar berib, Xorazmdan ko’ktarnay qovuni, Buxorodan qora qovun, mulla payandagi va daroyi, Samarqandning zagare qovuni va gilosi, shimoliy Xitoyning shaftolilari, Xorazmning tut daraxtlari, Marg’ilonning charxi deb atalgan o’riklari, Samarqandning sangak olmasi va boshqalarning Balxga keltirilganligi va hattoki u erda etishtirila boshlanganligini ta’kidlaydi[6].

Demak, Xorazm qovunlari Balxda ham mashhur bo’lgan. Ma’lumki, qovun suvsiz o’smaydi, ko’p sug’orilsa unchalik shirin ham bo’lmaydi. Mahmud ibn Vali Xorazmda sug’ormasdan qovun etishtirish siri haqida ma’lumot beradi. Uning yozishicha, yantoqning uzun tomiri uzunasiga kesilib, unga qovun urig’i joylashtiriladi, ya’ni ekiladi. Qovun o’sib chiqib, pishgunga qadar yantoq ildizi suvi bilan oziqlanadi. Bunday qovun katta va shirin bo’lgan[7]. Bu kabi qovun etishtirish usuli hozirgi kunda ham Buxoro viloyatining ba’zi cho’l xududlarida qo’llaniladi. Mahmud ibn Vali Xorazmning rus yerlari bilan savdodan katta foyda olishini ta’kidlab o’tgan edi. Xulosa shuki, XVI-XVII asrlarda Xiva xonligi doimo

Rus davlatining diqqat markazida bo’lgan va har tomonlama faol savdo aloqalari olib borilgan.

Adabiyotlar:

1. Чулошников А. Торговля Московского государства с народами Средней Азии XVI–XVIII вв. В кн.: Материалипо истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Ч. 1. Л-1932. – С. 68
2. Чулошников А. Торговля Московского государства с народами Средней Азии XVI–XVIII вв. В кн.: Материалипо истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Ч. 1. Л-1932. – С. 198
3. Чулошников А. Торговля Московского государства с народами Средней Азии XVI–XVIII вв. В кн.: Материалипо истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Ч. 1. Л-1932. – С. 198
4. Чулошников А. Торговля Московского государства с народами Средней Азии XVI–XVIII вв. В кн.: Материалипо истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Ч. 1. Л-1932. – С. 202
5. Хаников Я.В. Пояснительная записка к карте Аралского моря и Хивинского ханства, с их окрестностями. СПб., 1851. – С. 39-40.
6. Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных (география). Введение, перевод, примечания, указатели Б.А. Ахмедова. –Т., 1977. – С. 24-25.
7. Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных (география). Введение, перевод, примечания, указатели Б.А. Ахмедова. Т., 1977. – С. 44

4. Історія України

**ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ
НА ПЕРЕХРЕСТІ ЕПОХ**

Капшук Юлія СергіївнаКандидат історичних наук, викладач історії ВП НУБІП України
«Немішаївський агротехнічний коледж»

У статті висвітлюються та з'ясовуються особливості створення та функціонування освітньої установи у Полтавській губернії.

Ключові слова: Полтавська губернія, інститут, відкриття, освітня установа, реформа.

Keywords: Poltava province, institute, opening, educational institution, reform.

Міцною основою кожної нації та держави є мережа навчальних закладів, які дають освіту підростаючому поколінню. У 50 – 60-і рр. XIX ст. суспільно-політична ситуація в Російській імперії почала суттєво змінюватися. У зв'язку з нестачею освічених кваліфікованих спеціалістів, а також з поширенням ідей рівноправ'я жінок і чоловіків поставало питання про організацію і зміст навчання жінок.

Про шляхи створення якісних навчальних закладів для жінок висловлювалися українські просвітники Т. Шевченко, І. Франко, М. Коцюбинський, Л. Українка. Вони стверджували, що необхідно створити суспільні умови для всебічного виховання жінок, засуджували обмеження їхньої соціальної ролі, висували вимоги до розвитку жінки як особистості, яка мала б рівні з чоловіком права на освіту [9]. Просвітники намагалися вирішити цю проблему на теоретичному і практичному рівнях. Наприкінці XIX ст. у суспільстві сформувалась думка про необхідність жіно-

чої освіти й виховання, а також про те, що жінці потрібні знання не лише як засіб улаштування особистого життя, а й для служіння соціуму. Метою розвитку жіночої освіти було підготувати жінку до виконання функцій матері, господині, завдяки удосконаленню жіночої особистості, яке є суттєвим елементом інтелектуального та морального прогресу суспільства

Інститут шляхетних дівчат у Полтаві був одним із найдавніших осередків суспільного жіночого виховання в Російській імперії. Таких жіночих інститутів в Україні функціонувало п'ять. Ця освітня установа була першою серед подібних у губернських містах і шостою у Російській імперії взагалі та єдиним у Полтавській губернії середнім навчальним закладом для дочок збіднілих дворян (пізніше за плату стали приймати дочок духовенства і купців). Полтавський інститут шляхетних дівчат – був закритий (із цілорічним пансіоном – проживанням, харчуванням і вихованням) навчальним закладом, який діяв у

Полтаві протягом 1818–1917 рр. Він давав не тільки освіту, але й посилене естетичне і етичне виховання та право на посаду домашніх виховательок дітей із дворянських родин і духовенства. Зміст навчання й права випускниць у цьому закладі були майже такими самими, як і в жіночих гімназіях. Освітня установа засновувалася на благодійницьких умовах майже водночас із ліцеями Рішельєвським у Одесі (1817 р.), Крем'янецьким (1819 р.), Ніжинським (з 1820 р.). Створення таких освітніх установ у південних губерніях спровоковане колонізацією даного регіону. Тут проживали дворянипереселенці, яким надавали землю і державні посади. Вони були зацікавлені надати своїм дітям освіту за столичним зразком. Відкриття таких освітніх установ у Харкові, Полтаві, Києві характеризується високим рівнем освіченості, зокрема жінок [4].

Відкриття царським урядом у Полтаві інституту для дівчат відбулося 12 грудня 1818 р. за рахунок дворянства Полтавської, Чернігівської та Київської губерній [8]. Ініціативу відкриття інституту для дівчат виявила княгиня Варвара Олексіївна Репніна – дружина полтавського генерал-губернатора М. Репніна [3 – 4, 6]. Заклад міг приймати як вихованок 9–12-річних дівчат із дворянських сімей та християнських родин, купців перших двох гільдій. Оплачували навчання батьки учениць (або благодійники), вони ж визначали термін перебування дівчини у навчальному закладі. Пропозиція про відкриття інституту була підтри-

мана полтавським дворянством. У день відкриття (12 грудня 1818 р.) до нього було зараховано 20 вихованок. Зауважимо, що у Полтавському інституті шляхетних дівчат на відміну від інших подібних інститутів у Російській імперії вихованки вивчали риторику, міфологію, логіку.

Вихованка інституту шляхетних дівчат у Полтаві М. О. Марченко закінчила курси французької мови в Парижі та Петрограді. Вона викладала французьку мову на історико-філологічному факультеті у Полтавському учительському інституті. Як бачимо, посилений акцент іноземної мови в навчально-виховному процесі у Полтавському інституті шляхетних дівчат не пройшов безслідно. Більшість вихованок вільно володіли іноземними мовами. Викладання предметів навчального курсу відбувалося російською та французькою мовами, що гальмувало навчальний процес, ускладнювало засвоєння матеріалу, оскільки переважна більшість дівчат розмовляли українською мовою. Отже, зросійщення знищувало відчуття рідної мови та значно ускладнювало процес набуття нових знань. З функціонуванням освітньої установи відбулися певні зміни в суспільній свідомості. Зокрема, якщо раніше для вдалого шлюбу за необхідність вважалася врода, вміння поводитися, то з часом набуває певного значення освіченість дівчини. Попри недоліки інститут шляхетних дівчат надав жінкам можливість та право самостійно існувати, усвідомити своє місце в суспільстві, реалізувати свої прагнення та вміння [4].

До закладів ВУІМ Полтавський інститут шляхетних дівчат увійшов у грудні 1854 р. По відкритті заклад прийнятий під заступництво імператриці Єлизавети Олексіївни, а княгиня Репніна отримала право піклувальниці інституту. Першою начальницею інституту була французька громадянка Юлія Олександрівна Реньї, яка працювала за контрактом упродовж 11 років [1, 7]. Щороку до інституту приймали на навчання учениць від 8 до 10 років. Навчання в освітньому закладі тривало 9 років. Вихованки зараховувалися на навчання тільки з відомих родів шляхетного походження та християнських родин, пізніше з купецтва, духовенства, віком від 6 до 18 років. Учениці освітньої установи утримувались за рахунок закладу або своїм коштом. Річний внесок за виховання і навчання учениць становив 500 крб. На прохання княгині В. Репніної її чоловік клопотався про відкриття інституту шляхетних дівчат в м. Полтаві. На функціонування освітньої установи вона особисто надала кошти. Земельну ділянку для будівництва приміщення освітньої установи надав губернський маршал, член української масонської ложі «Любов до істини» С. Кочубей. Також він був полтавським поміщиком, відомим меценатом та нащадком В. Кочубея [2]. Про намір подарувати свій будинок у Полтаві Варварі Олексіївни з усіма приміщеннями і землею «для людинлюбних вправ», С. Кочубей сповіщає у листі до неї. Однак свою садибу площею 96 дес. він продав за 100 95 тис.

крб. ас., а прийняв від дворянства тільки 50 тис. крб. Кошти «подаровані» дворянству Семен Миколайович просив передати до однієї з державних кредитних установ. За відсотки планувалося утримувати в інституті одну вихованку за рахунок стипендії на честь його дружини – Парасковії Яківни Кочубей. Стипендія ж імені П. Кочубей з'явилася в інституті тільки у 1884 р. (через 65 р.) після її заснування. Понад десять років інститут утримувався на «прибутки приказів громадської опіки» Полтавської, Київської і Чернігівської губерній (по 14 тис. крб. ас., всього 42 тис. крб.), а потім був переданий у ВУІМ [1, 4]. Через значні матеріальні труднощі та несвоєчасні внески обіцяних дворянством грошей царський уряд погодився перетворити навчальний заклад на державний з відповідним фінансовим утриманням.

Отже, на громадські та приватні кошти інститут довго існувати не міг, а для його подальшого розвитку потрібна була матеріальна підтримка царського уряду. За клопотанням князя М. Репніна (1828 р.) було виділено державні кошти у розмірі 200 тис. крб. ас. на побудову нового кам'яного приміщення. Річний внесок за виховання і навчання учениць становив 500 крб. Пріоритет надавався викладачам з вищою освітою. Наприклад, за 88 лекцій вони отримували платню у 220 крб. Викладачі, які не мали вищої освіти, за 105 лекцій отримували 195 крб. Плата за новачителю католицької віри за одну лекцію складала 195 крб. [5, арк. 10].

Інститут шляхетних дівчат мав ве-

лику популярність серед населення. Зауважимо, він був одним із перших офіційних жіночих освітніх установ у Полтавській губернії для збіднілих дворянських дочок та відіграв важливу роль у реформі жіночої освіти в середині XIX ст., створенні всестанових жіночих шкіл – гімназій та прогімназій. Він надавав естетичне і етичне виховання та право на посаду вихователюк дворянських і духовних дітей. Тут навчалася та утримувалася безкоштовно певна кількість дівчат дворянського походження, стипендіаток, а також пансіонерки, які вносили за своє навчання та харчування певну платню. Отже, дівочий інститут в Полтавській губернії був закритим становим навчальним закладом та призначався для навчання та виховання вищих станів населення. З 1878 р. до нього почали приймати дочок усіх станів, не обкладених подушним податком [4].

Головна мета урядової політики царизму полягала у створенні в Україні середніх жіночих закладів на зразок російських, з відповідною мовою викладання і організацією всього навчального процесу на засадах самодержавства, православної релігії та російської культури. Означені навчальні заклади стали знаряддям зросійщення українського населення, виховання його в дусі поваги до престолу та примирення з імперською системою панування. Програми та підручники, за якими велось навчання в Інституті шляхетних дівчат, були єдиними для усієї Російської імперії. Вони мали виховувати справжніх російських підда-

них, відданих царю та престолу. Навчальні плани, посібники та література не містили жодної інформації з історії, культури та географії України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арандаренко Н. И. Записки о Полтавской губернии / Н. И. Арандаренко. – П., 1852. – ч. 3. – С. 22 – 24.
2. Экономический отчет по Лубенскому духовному училищу за 1882 г. и смета расходов по содержанию лиц управления и учащихся Лубенского духовного училища на 1882 г. – 1882 р., 109 арк.
3. К сведению и руководству заведующих церковными школами епархии (о подборе учеников для второклассных школ с учительскими курсами) // ПЕВ.– Ч. Оф. – 1896. – № 32. – С. 924 – 932.
4. Капшук Ю.С. Середні навчальні заклади Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст.: розвиток мережі та особливості функціонування / Ю.С. Капшук //: дис...канд. іст. наук: 07.00.01. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – 242 с.
5. Кошториси прибутків і видатків на утримання Полтавського жіночого інституту, 1919 р., 10 арк.
6. Куценко Ю. Полтавській інститут шляхетних дівчат (1818–1917) / Ю. Куценко // IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» – Переяслав-Хмельницький, 2015. – Вип. 3. – С. 79 – 81.
7. Мазанов П. И. Полтавский институт благородных девиц 1818 – 1898 гг. Архивные справки / П. И. Мазанов. – Полтава, 1899. – С. 324.
8. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. IX. Отделение первое. – СПб., 1894. – № 7665.
9. Сухенко Т.В. Середня жіноча освіта в Україні (XIX – початок XX ст.) / Т.В. Сухенко //: дис...канд. іст. наук: 07.00.01. – Київ, 2000. – 183 с.

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ, СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЗА ТИСЯЧУ РОКІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Стефанія Баженова,

д.і.н., професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, професор
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Лев Баженов,

д.і.н., професор кафедри всесвітньої історії, професор
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Ключові слова: Українська еміграція на Захід і Схід, українська діаспора, етапи, економічні, соціальні, культурно-духовні права і свободи емігрантів, подоляни.

Ключевые слова: Украинская эмиграция на Запад и Восток, украинская диаспора, этапы, экономические, социальные, культурно-духовные права и свободы эмигрантов, подоляне.

Keywords: Ukrainian emigration to the West and East, Ukrainian diaspora, stages, economic, social, cultural and spiritual rights and freedoms of emigrants, podolians.

Як відомо, в добу первісного ладу характерним суспільним буттям було переселення племен, народів з місць постійного проживання на сусідні території й далекі світи, що, зрештою, призвело до заселення людьми всієї планети. З епохи ранніх цивілізацій та в стосунках між ними народилася і розвинулася така форма, як еміграція частини своїх громадян з батьківщини в іншу країну як тимчасово, так і на постійно. Цьому сприяли міждержавні відносини, торгівля. Проте головними причинами цього явища були економічні, соціальні, політичні, релігійні негаразди, війни, державні перевороти, революції, епідемії, стихійні лиха й інші фактори, які спонукали залишати найбільш постраждале населення своєї країни й шукати захисту й пристань в інших. Не обминули такі чин-

ники й територію України, у тому числі її складову Поділля, звідки, починаючи з часів Київської Русі й до наших днів еміграція з економічних, соціальних, політичних і духовних мотивів була і є характерною ознакою життя її народу ось уже тисячу років поспіль.

Так сталося, що життя в різні епохи української еміграції випало з поля зору історичної науки XVIII – початку XX ст., а в радянську добу вона була оголошена «буржуазно-націоналістичною», ворогом режиму, і дозволялося писати про неї лише пасквілі. Тільки з постановням незалежної України, яка одразу ж визнала своїх емігрантів на Заході і Сході невід'ємною складовою частиною української нації і широко відкрила двері для повернення на Батьківщину, створилися умови для об'єктивного дослідження і популяри-

зації її буття в історичному контексті, з'явилася низка дисертаційних робіт, монографій і наукових збірників, були запроваджені у вищих закладах освіти дисципліни, пов'язані з історією української еміграції.

Першими, хто науково «реабілітував» українських емігрантів з початку 90-х рр. XX ст. були вітчизняні історики Ф.Д. Заставний, І. Вінниченко, В. Ленник, М. Траф'як, В. Наулко та ін. Одночасно колектив авторів з Тернополя у складі Б.Д. Лановика, М.В. Траф'яка, О.Д. Зубалія опублікував низку навчальних посібників «Українська еміграція (від початків до сьогодення)» (Тернопіль, 1997, 1999) та «Історія української діаспори» (у XIX – на початку XXI ст.) (Київ, 1998), в яких поважно висвітлена доля емігрантів на чужині в історичній перспективі, їх нинішній вплив на Україну.

Водночас проблемою участі населення регіонів, і, зокрема, подолян в українській еміграції на різних етапах її розвитку сьогодні займаються відомі науковці Хмельницької та Вінницької областей (історико-географічний регіон українського Поділля). Зокрема, В.П. Мацько і А.В. Сваричевський досліджують, науково реабілітують і популяризують творчість подільських прозаїків і поетів в еміграції, А.М. Трембіцький, Л.А. Іваневич (всі вони з м. Хмельницького) – істориків та мистецтвознавців діаспори, В.С. Прокопчук, О.М. Завальнюк, Л.В. Баженов публікують матеріали про життя і діяльність в українській еміграції науковців та освітян, вивчать краєзнавчий

рух, В.В. Нечитайло, О. Макарова (всі вони з м. Кам'янця-Подільського) – висвітлюють еміграційні процеси подолян на Схід, їх господарську діяльність, збереження українських традицій, С.Д. Гальчак (м. Вінниця) фундаментально досліджує долю подолян-остарбайтерів у Німеччині в роки і після Другої світової війни[15], які суттєво поповнили лави українських емігрантів в Європі та Америці, й ін. Однак процес узагальнення історії української еміграції ще далекий від завершення.

Метою цієї публікації є потреба охарактеризувати основні етапи української еміграції за тисячу років, яві в основному співпадають з періодами історії України, і визначити місце в ній подолян.

Як ми вже зазначали, початки української еміграції сягають в часи Київської Русі та Галицько-Волинської держави (IX-XIV ст.). З одного боку, розвиток міждержавних відносин, зовнішньої торгівлі, війни, які вели з сусідніми народами київські князі, призводили до того, що в країнах Центральної і Південно-Східної Європи та Азії скупчувалися українські громади з числа дипломатів, військових, купців, ремісників, в'язнів, перетворених на рабів, слуг тощо, а, з іншого, – постійні грабіжницькі напади хазарів, печенігів, половців, монголо-татар й інших завойовників, які також полонили значну частку українського населення і розвозили по світу. Яскравим прикладом може слугувати той факт, що діти князя Ярослава Мудрого були

одружені з монархами ряду держав Європи. Королевою Франції, про яку й досі зберігається добра пам'ять у французів, стала дочка Анна Ярославівна (1032-1075). Вона прибула до Парижа зі свитою кількістю понад 500 осіб (бояри, дружинники, слуги). Оскільки ця свита була приречена на одвічне тут життя, то вона заселила в столиці окремих квартал, в якому зберігала впродовж тривалого часу традиції життя і побуту своєї батьківщини [16].

Прикордонне подністровське давньоруське Пони́ззя (згодом Поділля) також було регіоном, звідки постійно виселялися місцеві жителі на чужину, в європейські країни. Цьому сприяли дністровський торговий шлях до Чорного моря, соціально-економічний гніт, боротьба за Пони́ззя галицьких та інших давньоруських князів, народні повстання тощо. Так, у 1241 р. спалахнуло селянське повстання на Пони́ззі проти немилосердного правління в Бакоті боярина Доброслава Судича, який самочинно захопив тут владу. Під час придушення «бунту» силою князем Данилом Галицьким чимало його учасників, рятуючись від репресій, переправилися на правий бік Дністра і знайшли пристанище в Молдові, Угорщині та Польщі. В іншому випадку в боротьбі за владу проти Данила Галицького повстало боярство Галича і Пони́ззя. За свідченням літописів, після своєї поразки майже 500 бояр утекло до Угорщини і Польщі, шукаючи захисту в монархів [17]. Значний потік переселенців з Середнього Подністров'я був викликаний також

окупацією регіону золотоординською ордою в XIII-XIV ст. Зрозуміло, що далеко не всі вони змогли повернутися до отчої землі і змушені були жити в зарубіжжі на правах емігрантів, які, на жаль, на той час ще не мали досвіду громадського і політичного об'єднання в боротьбі за свої соціальні права на вигнанні.

Другим важливим етапом формування української еміграції стала литовсько-польська доба (середина XIV – кінець XVIII ст.). З 1362 р. на землях України, в тому числі Поділля, утвердилася влада Великого князівства Литовського, яка прогнала з цієї землі монголо-татар. Краєм успішно управляли литовські князі брати Коріатовичі, які почали розбудовувати міста і надавати їм магдебурзьке право, замки і фортеці, налагоджувати господарство, ремесла, торгівлю. Певний сепаратизм Коріатовичів відносно центральної влади змусив Великого князя Литовського Вітовта ліквідувати наприкінці XIV ст. Подільське князівство. Останній її правитель князь Федір Коріатович у 1394 р. змушений був емігрувати в Угорщину, де він домігся отримання в Закарпатті Мукачівську домінію (нині Україна). За переказами, за ним з Поділля переселилося на ці землі 30-40 тисяч литовців і українців. М.Грушевський назвав це переселення першою великою українською еміграцією. Ф. Коріатович розбудовував мукачівський замок, спорудив церкви, монастир, розселив подолян по Закарпаттю і Словаччині й, таким чином, зміцнив тут український етнос [18]. Як

стверджує дослідник цього переселення, професор Пряшівського університету (Словаччина), почесний доктор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Микола Мушинка, карпатські русини Словаччини і Закарпатської України й досі пам'ятають своє подільське коріння, прихильно ставляться до цієї землі і шанують князя Федора Коріатовича.

З 1434 р. Поділля потрапляє до складу Речі Посполитої і перетворюється в Подільське воєводство. Українські землі під її владою стали об'єктом колонізації Польщі, почали зазнавати значного соціально-економічного гніту, подвоїлися інші чинники, які спонукали українців йти в еміграцію. Її форми були різноманітні: 1) це участь українських козаків у війнах у багатьох країнах Європи, успішні битви козацьких загонів під проводом І. Сірка у Франції, М. Мочарика та Ю. Калиновського в Італії (20-30-ті рр. XVII ст.); 2) у 1498 р. господар Молдови Стефан III здійснив військовий похід на Поділля і дійшов до Львова. На зворотному шляху привів з собою майже 100 тис. полонених українців і розселив їх по Молдові. Так з'явилися українські села Рашків, Цибулівка, Катеринівка, Калинівка, Кам'янка та ін.; 3) щорічні розбійницькі набіги в Україну й на Поділля кримських татар у XV-XVII ст., наслідком чого вивозилося десятки і сотні тисяч українців на невільницькі ринки Чорного і Середземного морів, більшість з яких уже не мали змоги повернутись на Батьківщину[19]. Яскра-

вим, широко описаним у літературі, є приклад емігрантки з містечка Чемєрівці, що неподалік Кам'янця-Подільського, Анастасії Лісовської, яка потрапила у татарський полон, а звідти до султанського гарему Сулеймана I Пишного (1495-1566), стала його дружиною на ім'я Роксолана (Хуррем) і змогла впливати на політичне життя в Османській імперії, опікуватися українськими справами[20].

Своєрідною формою української еміграції стало навчання української молоді в університетах Західної Європи у XV-XVIII ст. Так, у XV-XVII ст. у Краківському університеті (Польща) навчалися і здобули вищу освіту понад 800 українських юнаків, Падуанському (Італія) – понад 600, Болонському (Італія) – майже 600, в інших університетах і академіях (у Нюрнберзі, Вюртенбурзі, Лейпцігу (Німеччина), Празі (Чехія), Сорбоні (Франція), Лейдені (Голандія) та інших – пересічно 200-400[21]. Переважна більшість студентів вступала у ці вищі навчальні заклади із західноукраїнських земель, у тому числі з Поділля і Волині – пересічно 6-7 відсотків від основної маси. Зокрема, у списках Краківського університету першої половини XV ст. зазначені студенти з Поділля брати Грогозії (за 1410 р.), Яков (1414 р.), Іван Іванович з Кам'янця (1423 р.) та ін.[22]. Зрозуміло, що ці студенти за соціальним становищем були вихідцями із вищих станів суспільства, почасти полонізовані українці. З-поміж українців-випускників зарубіжних університетів здобули загальноєвропейське визна-

ння як учені, педагоги Юрій Котермак із Дрогобича (1450-1494), який закінчив Краківський університет, працював професором філософії та медицини у Болонському і став його ректором, завершив свою кар'єру професором рідного вишу. Дякуючи Івану Седовському, з 1641 р. з'явилися в Європі перші публікації українською мовою. Європейську освіту здобув ректор Острозької академії подолянин Мілетій Смотрицький[23].

Наступним етапом у розвитку української еміграції як на Захід, так і на Схід, став період козацько-гетьманської держави (середина XVII – XVIII ст.)

По-перше, Національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. значно посилила еміграцію населення на чужину, особливо до Молдавії й інші країни Європи на Заході та в Росію. З цього часу започаткувався східний напрямок української еміграції.

По-друге, 27-річне панування Османської імперії на Поділлі (1672-1699) призвело до насильницького вивезення до Азії, на Балкани і країни Середземномор'я тисячі подолян. Тільки з Кам'янця-Подільського загарбники забрали в яничари більше 800 юнаків, які назавжди втратили свою Батьківщину[24].

По-третє, поразка під Полтавою українських військ на чолі з гетьманом Мазепою у 1709 р. змусила козаків організовано відступити в Молдову. Оскільки новому гетьману в екзилі

Пилипу Орлику вдалося встановити дипломатичні відносини з низкою європейських держав, то розселення по Європі козаків започаткувало новий етап української еміграції як організованої та політичної[25].

По-четверте, ліквідація Запорозької Січі і гетьманства у 1775 р. породило нову хвилю організованої еміграції козаків. Так, у 1775 р. 10 тисяч козаків на чолі з отаманом Бахматом переселилися до Молдови в Подністров'я, де були ними засновані українські села: Куринь, Сагайдаки, Семенки та ін. Водночас, у 1792 р. десятки тисяч козаків згідно з указом Катерини II було переселено на Кубань й, таким чином, засновано тут так званий Малиновий клин масового проживання українців в східній еміграції, який зберігає національні традиції й досі[26].

Якісного і кількісного розвою еміграція українців набрала в другій половині XIX – на початку XX ст. Її часто називають Першою масовою хвилею української еміграції, яка характеризується як трудова еміграція на Захід і Схід. Вона спричинилася інтенсифікацією розвитку капіталізму, погіршенням соціально-економічного становища трудящих, ліквідацією кріпосницьких відносин, аграрною реформою, розвитком ринкових відносин. Обезземелені селяни, розорені промисловістю ремісники, пошуки землі, заробітку викинуло на чужину сотні тисяч українців:

А) Західний напрям еміграції – США, Канада, Бразилія. Аргентина тощо. З 60-х рр. XIX ст. до 1914 р. у цих

країнах осіло понад 1,3 млн. українців, переважно селян, ремісників і робітників в основному із західноукраїнських земель.

З інформації подільського губернатора дізнаємось, що за період з кінця 60-х років до 1890 р. включно з усієї губернії було лише 4 випадки переселення окремих осіб селянського стану в Америку. Також відомий інший приклад. У 1872 р. група студентів-народників Подільської духовної семінарії на чолі з Г. Мачтетом (згодом відомий російський письменник) виїхали в США для заснування комуни для втілення в життя ідей народництва. Але ця проба провалилася. Заробити грошей для облаштування народної комуни вони не змогли. Через два роки ні з чим Г. Мачтет повернувся на Батьківщину і зазнав переслідувань та арештів з боку влади[27]. Все-таки наприкінці 1913 – на початку 1914 рр. тільки з Летичівського повіту Подільської губернії через австрійський кордон таємно емігрувало близько 500 селян.

Б) Східний напрям. Понад 2 млн. українців переселилося у глибоку Російської імперії в Поволжя, Урал, Сибір і Далекий Схід. Були утворені зони компактного масового проживання українців: Сірий Клин (в зоні Алтайського краю і Приуралля) та Зелений Клин у Примор'ї на Далекому Сході[28]. Серед 22122 родин, які прибули на Зелений Клин протягом 1858-1914 років 15475 сімей були з України (майже 70 відсотків загальної кількості переселенців), у тому числі з Чернігівської губернії 40,8 %, Київської 26,2, Поділь-

ської (444 родини) тощо[29]. «Нестача землі й заробітку примушувала подільчан шукати собі долі на інших краях. – писав відомий діяч українського руху і краєзнавець Н. Григорієв. – До війни люде виїздили на Закавказзя, на Чорноморію, в Туркестан, на Амур, у Приморську область і т.д. В деякі роки так багато людей виселялося, що не вистачало робочих рук під час весняної та літньої роботи»[30]. Тоді ж на Зеленому Клину з'явилися села Кам'янець-Подільське, Вінницьке, Літинське, Любитівка тощо, які заснували вихідці з Поділля. Українці відзначалися особливою працьовитістю, підприємливістю, господарністю, кмітливістю, прагненням до збереження національних рис і традицій, запровадили свою агрокультуру і побут[31]. У Москві та Петербурзі українські громади склали 15-17 тис. чол.

Перша світова війна, події Української революції і громадянської війни 1917-1921 рр. викинули в еміграцію мільйони українців, породили Другу велику хвилю так званої міжвоєнної еміграції 20-30-х рр. ХХ ст. На відміну від першої хвилі трудової еміграції, дана складалася з військових, з наукової, освітянської, мистецької, інженерної та духовної, інтелігенції, носила політичний характер. У західній еміграції діяли уряд Української Народної Республіки (УНР) в екзилі, Українська Вільна Академія Наук (УВАН), українські вищі навчальні заклади і гімназії, політичні партії, громадські рухи, профспілки, видавництва, театри, військові організації. Найбільшим осе-

редком емігрантів у Європі була Чехо-Словаччина, де у Празі функціонував Український вільний університет (УВУ) та інші українські виші та гімназії. Тут подоляни утворили своє земляцтво (понад 60 чол.). Яскравою постаттю в ньому виступав кам'янчанин Володимир Січинський[32].

У Східній еміграції у 20-ті зростає кількість переселенців на Малиновий, Сирій і Зелений Клини. У Росії мешкало понад 4 млн. українців. Спочатку радянська влада дозволила в компактних зонах проживання мати національну освіту, газети, театри, проводити українізацію. Але в 30-ті роки від голодомору і репресій загинуло тільки на Малиновому Клину понад мільйон українців, були величезні людські втрати на Сірому і Зеленому Клину[33]. Політика українізації була замінена на русифікацію.

Друга світова війна викликала велику Третю хвилю еміграції українців. У 1945-1948 рр. тільки в Німеччині у таборах перебувало 4 млн. українців. З них більша половина була повернута в Україну, решта залишилася в еміграції, при чому основна маса з них перебралася на Американський континент, в Австралію та інші країни і материки. До початку 1990 рр. в США мешкало майже 2 млн., в Канаді 1 млн., у Південній Америці близько мільйона українців тощо. Тут в анклавах українців-емігрантів збереглися традиції політичної діаспори з розвинутою інфраструктурою наукових, освітніх, культурних і духовних закладів, політичних партій і громадських рухів, спілок,

земляцтв. Виникли і діяли товариства «Волинь», «Подоляни», «Надбужанців» та ін. Українська діаспора здобула в державах статус визнання, економічні, соціальні, політичні, культурні і духовні права і свободи.

Здобуття Україною незалежності, за яку так боролася еміграція і раділа з цього, не тільки не призупинило переселення українців на чужину, але й навпаки підштовхнуло до її збільшення. У зв'язку з введенням з 2015 року безвізового режиму між Європейським союзом і Україною та низкою інших країн світу сьогодні фактично ми є свідками четвертої потужної масової хвилі еміграції, яка за своїм характером є трудовою, але в останні роки починає переважати відтік з України інтелектуальної частини населення, що створює загрозу для нації. Причини цього явища є загальновідомі.

Якщо підрахувати скільки українців сьогодні знаходяться в еміграції, то це близько 15 млн. осіб, з яких понад 5 млн. осіб перебувають у колишніх республіках СРСР і 10 млн. осіб – по всьому іншому світу. Якщо в країнах Західного світу певною мірою права і свободи емігрантів захищені і вони мають органи самоврядування, стійку структуру і там нікого з емігрантів не примушують змінювати свою національність, то в Східній діаспорі, особливо на просторах Російської Федерації, все навпаки. На теренах Росії здійснюється насильнице зросійщення українців, повністю ігноруються національні, культурно-освітні і духовні

потреби, не створено стійких органів самоврядування.

Такою склалася українська еміграція за тисячу років свого існування, але вона завжди залишається міцним тилом і опорою України і з свого боку просить від неї поважного ставлення, розуміння і допомоги.

Література

1. Заставний Ф. Східна українська діаспора. Львів, 1991; Заставний Ф. Українська діаспора. Львів, 1992.
2. Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортація, заслання, вислання. Київ, 1994.
3. Леник В. Українці на чужині. Львів, 1994.
4. Наулко В. Український етнос у часі і просторі // Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. Київ, 1998. – С. 5-19; Наулко В., Чорна Н. Динаміка чисельності і розміщення українців у світі (XVIII-XX ст.) // Народна творчість та етнографія. Київ, 1990. – № 5. – С. 8-9.
5. Траф'як М. Зелений Клин // Сучасність. Київ, 1996. – № 3-4. – С. 75-76.
6. Мацько В. Літературне Поділля: довідник і переклади. Хмельницький, 1991; Мацько В. Білий цвіт на калині. Хмельницький, 2001.
7. Сваричевський А.В. Проскурів літературний. Хмельницький, 1998.
8. Трембцький А. М. Євфимій Січинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність / Анатолій Трембцький. Хмельницький, 2009.
9. Іваневич Л.А. Кость Широцький (1886-1919): науковець, просвітник, педагог. Хмельницький, 2011.
10. Прокопчук В.С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років XX – початку XXI ст. Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 346-371.
11. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський, 2006. – 632 с.
12. Баженов Л.В., Логвина В.Л. Володимир Січинський і Україна. Кам'янець-Подільський, 2017. -
13. Нечитайло В. В. Кам'янець-Подільські селяни-переселені на Зеленому Клину // Кам'яничина в контексті історії Поділля: Науковий збірник. Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 2. – С. 39-40.
14. Макарова О. Переселення подоляні з території сучасної Хмельниччини на Далекий Схід на початку XX ст. // Хмельниччина: Дивокрай: Всеукр. науково-краєзн. збірник. Хмельницький, 2002. – № 1-2. – С. 47-53.
15. Гальчак С.Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху: депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця, 2004.
16. Лановик Б. Д., Траф'як М. В., Зубалій О. Д. Українська еміграція (від початків до сьогодення). Тернопіль, 1999. – Розд. 2.
17. Баженов О.Л. Історія та культура Середнього Подністров'я IX-XIII ст. Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 177-178.
18. Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сниводи. До 650-річчя історичної битви на річці Сині Води: 36 документів, статей /упоряд. С.Д. Гальчак. Вінниця, 2010.
19. Лановик Б. Д., Траф'як М. В., Зубалій О. Д. Українська еміграція. – Розд. 4.
20. Орловский М. А. Роксолана или Анастасия Лисовская // Подольские епархиальные ведомости. Каменец-Подольск, 1882. – № 42-53; Назарук О. Роксоляна. Київ, 1992.
21. Нудьга Г. Українські студенти в університетах Європи в XIII-XVIII ст. // Український календар. – Варшава, 1967.
22. Вінюкова В. М. Освітні та культурні центри в Кам'янці-Подільському в XIII-XX ст. /Валентина Вінюкова // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: іс-

- торія і сучасність: 3б. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 48.
23. Нудьга Г. Перші магістри і доктори: українські студенти в університетах Європи в XIII- XVIII ст //Жовтень. Львів, 1982. – № 3.
 24. Сецинский Е.И. Город Каменец-Подольский. Историческое описание Киев, 1895.
 25. Лановик Б. Д., Траф'як М. В., Зубалій О. Д. Українська еміграція. – Розд. 5.
 26. Клине наш Малиновий // Зубалій О. Д., Лановик Б. Д., Траф'як М. В. Історія української діаспори– Київ, 1998. – С. 111-114.
 27. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю. Хмельницький, 1990.
 28. Сірий Клин. Зелений Клин // Зубалій О. Д., Лановик Б.Д., Траф'як М. В. Історія української діаспори. – С. 114-119.
 29. Попок А. А. Українські поселення на Далекому Сході.Київ, 2001. – С. 41.
 30. Григоріїв Н.Я. Поділля. Географічно-історичний нарис. /Репринтне вид. Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 36.
 31. Нечитайло В.В. Указ. праця. – С. 39-40; Макарова О. Вказ. праця. – С. 48-50.
 32. Баженов Л.В., Логвина В.Л. Володимир Січинський (1894-1962 рр.): життя, діяльність, творчість в ім'я України. Кам'янець-Подільський, 2009. – 236 с.
 33. Зубалій О. Д., Лановик Б. Д., Траф'як М. В. Історія української діаспори. – С. 113-114, 118-119

ПОД-СЕКЦІЯ 7. Історія науки і техніки

ПЕРШІ СПРОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ШКІЛЬНОГО ХАРЧУВАННЯ В УКРАЇНІ (1931-1932 РР.)

Товкун Л.П.,

доцент, кандидат історичних наук, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології Державний вищий начальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Україна

У статті здійснено аналіз перших спроб організації шкільного харчування в Україні у 1931-1932 рр. Встановлено, що у 1931-1932 рр. місцеві радянські партійні, професійні і господарські організації не звертали належної уваги на організацію гарячих сніданків у школі і не перевіряли роботу в цьому напрямі органів громадського харчування і Наркомосвіти. Незважаючи на існуючі так звані директиви та постанови про безкоштовне забезпечення дітей продуктами, гарячі сніданки отримували лише діти з показових дитячих закладів освіти і діти, котрі проживали в інтернатах, а всі інші школярі харчувалися самостійно. Нажаль, така ситуація в Україні залишалася незмінною до початку Другої світової війни.

Ключові слова: порушення, організація шкільного харчування, гарячі сніданки.

Keywords: violations, school meals, hot breakfasts.

Як відомо, окрім отримання знань, набуття навиків соціалізації та стресостійкості, сучасні учні, щодня перебуваючи в освітньому просторі навчального закладу, також вживають їжу. Нині графік шкільних їдалень встановлюється адміністрацією школи за погодженням із адміністрацією підприємства громадського харчування. Меню затверджується Державною службою України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Добір страв здійснюється з урахуванням норм калорійності відповідно до «вікової категорії» учнів. Вміст страв розраховується на основі харчових норм для шкіл, що затверджено окремою постановою Кабінету Міністрів України від 22 листопада

2004 року № 1591 додаток № 7), у якій у грамах і калоріях прописано добові норми для конкретного віку школяра. До 4-го класу учні забезпечуються за державний кошт безоплатним одноразовим харчуванням. Але мало хто знає про перші спроби організації шкільного харчування в Україні (1931-1932 рр.). І чи справедливі наші уявлення про безкоштовну радянську школу, а також про той факт, що радянська влада з першого дня опікувалася якістю та режимом харчування учнів [1].

О. Брайченко вказує, що: «у перші роки існування радянської влади велася активна науково-просвітницька робота серед усіх верств населення. У тому числі акценти ставилися і на хар-

чуванні. Зокрема, у зв'язку з антирелігійною пропагандою постійно наголошувалося на недоцільності постів. Певні гасла використовували також і з просвітницькою метою. Так, у літературі 1920-х років зустрічаємо тезу: «... питание должно соответствовать работе, еда – топливо нашего организма». Як ця теза втілювалася в життя? По-перше, про смак мова взагалі не йшла: смачно повинно було бути настільки, щоб могли краще засвоюватися корисні речовини. По-друге, ваша обідня тарілка залежала від вашого статусу в державі. Працюєте на важкому виробництві, бажано десь у металургійному заводі, – будь ласка: картопля, шматочок м'яса та навіть столові прибори; ви член партії і працюєте в державному апараті, – вам подвійні талончики на цукор чи згущене молоко; а от якщо ти колишній лікар чи взагалі «нетрудовий елемент» – шукай їжу самостійно, бо таких держава не помічала. Щодо шкіл, то в ці роки про державне забезпечення учнів продуктами, а тим більше готовими стравами, взагалі не йшлося» [1].

Під час масового залучення жінок в Україні до виробничого і громадського життя наприкінці 20-х рр. ХХ ст., проблема організації дитячого харчування набрала величезної ваги і стала черговим завданням для громадського харчування.

Постановою ЦК ВКП(б) від 19 серпня 1931 р. «Про заходи до поліпшення громадського харчування» видано директиву охопити гарячими сніданками всіх школярів. Зважаючи на велике

значення організації дитячого харчування в школі, ЦКК НК-РСІ УСРР із усіма обласними комітетами РСІ у жовтні-грудні 1932 р. здійснила масову перевірку шкільного харчування, контролюючи виконання цієї постанови [3, с. 45].

Ця перевірка охопила школи із 42 міст і районів Київської, Харківської, Вінницької, Одеської, Миколаївської, Дніпропетровської, Донецької і Луганської областей. Контролюючи роботу безпосередніх об'єктів – шкільних їдалень, – також перевірено діяльність господарських органів громадського харчування – Доннархарчу, Вукоопхарчу, та їх трестів, а також постачальних організацій Наркомпостачання і відділів народної освіти.

У результаті перевірки встановлено, що не скрізь однаково здійснювалося виконання постанови. Так, станом на 1 жовтня 1932 р. у промислових районах Донбасу гарячими сніданками було забезпечено 171 100 школярів, а станом на 15 грудня 1932 р. – 220 350 учнів. При цьому варто зауважити, що у деяких промислових районах України гарячі сніданки отримували 90-100 % учнів (Горлівський, Сталінський і Червонопромінний райони). Проте в інших областях, де менше була розгорнута промисловість, цей показник був нижчий: у Харкові – 73 %, Дніпропетровську – 62 %, Вінниці – 80 %. Недостатньо забезпечено гарячими сніданками у Кадіївському районі – 66,6 %, у Гришинському – 52 %, у Миколаєві – 42 %. Особливо відстава-

ли у цьому питанні Київ – 30 % і Одеса – 29 % [3, с. 45].

Отже, хоча існували так звані директиви та постанови про безкоштовне забезпечення дітей продуктами, добові харчові пайки отримували лише діти з показових дитячих закладів освіти. І то здебільшого це стосувалося «залишенців» – дітей, які проживали в інтернатах. Усі інші харчувалися самостійно [1].

У сільській місцевості забезпечення гарячими сніданками школярів було на незадовільному рівні. Зокрема, у Вінницькій і Одеських областях гарячими сніданками охоплено лише 30 %, у Харківській – 22 %, у Дніпропетровській – 20 %, у Київській – 15 %, у Донецькій – 12 %. У деяких сільських районах гарячі сніданки зовсім не були організовані в жодній зі шкіл (Слов'янський і Новопсковський райони) [3, с. 45].

На думку О. Брайтченко: «варто враховувати також відмінності між міськими та сільським дітьми. Сільські школярі багато днів навчання пропускали, працюючи на городі, допомагаючи по господарству. Не всіх батьків це бентежило, часом навпаки – батьки постійно розраховували на додаткові робочі руки. Їжу – хліб, сало, варені яйця – на навчання брали з дому. Міські діти теж вимушені були проводити частину дня поза школою, зокрема у чергах, аби отримати продукти за картками – хліб, олію, борошно, крупи чи цукор. Очікування в черзі могло тривати від однієї до п'яти-шести годин» [1]. Проте це становище ще біль-

ше погіршилося з голодомором 1932-1933 рр.

Постачальні організації Наркомпостачання невчасно здійснювали фінансове забезпечення для шкільного харчування. Через це були запізнення у надсиланні нарядів і продуктів харчування. Наприклад, у Донбасі наряди за листопад 1932 р. на крупи отримано 23 листопада, на цукор – 17 листопада, на рибу – 21 листопада. Таке саме постачання було і в грудні 1932 р. До того ж, Донбасторг повинен був відвантажити маргарин у жовтні, але наряди виконані лише грудні; за листопад взагалі не виконані наряди на макаронні вироби і цукор [3, с. 45].

У деяких районах Донбасу часто густо одні продукти замінялися на інші, не такі цінні, а продукти з плановими цінами замінялися на продукти з цінами комерційними. Контролю за розподілом фондів дитячого харчування, що надходили до окремих областей і раціонів, і облік фактичної продукції проти запроєктованих норм – організації народівити не здійснювали [3, с. 45].

Для організації шкільного харчування були передбачені самозаготівля продуктів і допоміжні господарства при школах. У результаті перевірки встановлено, що самозаготівлі для гарячих сніданків були майже не розвинуті в Україні і тому ніякого впливу на покращення дитячого харчування в школах вони не відігравали. Допоміжні господарства при школах теж були недостатньо розвинуті. Адже в голодні 1932-1933 р. це було просто неможли-

во. Проте лише у Донецькій області по 26 районах у системі шкільних допоміжних господарств було 163 свині, 6468 кролів, 800 курей, 340 га зернової площі, 101,5 га городів, причому все це було розпорошено по районах, і певного джерела для постачання продуктів на шкільні гарячі сніданки вони не забезпечували [3, с. 45]. На той час ця область була найбільш забезпечена харчовими продуктами, оскільки тут були зосереджені найбільші промислові підприємства України того часу.

За результатами перевірки також встановлено, що незважаючи на голодний 1932 р., деякі місцеві організації використовували прибутки від шкільних господарств зовсім на інші потреби (деякі райони Харківської області). Щоб ліквідувати такі явища, президія ЦКК КП(б)У і колегія НК-РСІ УСРР у своїй постанові затвердили: «категорично заборонити будь-яким організаціям використовувати продукти з допоміжних господарств шкіл на інші потреби, крім поліпшення дитячого громадського харчування. Винних у порушенні цього притягати до суворой судової відповідальності. Органи Наркомосвіти повинні рішучіше боротися за виконання згаданої постанови НК-РСІ і тим самим сприяти ширшому розгортанню допоміжних господарств при школах, щоб поліпшити шкільне харчування» [3, с. 45-46].

Встановлено також, що перевірка калорійності дитячого харчування систематично не здійснювалася і була різною у всіх областях. Зокрема, у деяких районах Донбасу калорійність га-

рячих сніданків досягала рекомендованих норм того часу 400-600 ккал (Сталіне, Луганське, Дебальцеве, Іловайське), проте поживна і калорійна цінність гарячих сніданків була ще невеликою. У київських міських школах калорійність сягала 200-250 ккал, а в одеських – 100-150 ккал [3, с. 46].

Перевірка з'ясувала, що організація бракеражу їжі була зовсім не організована. У практиці шкільних гарячих сніданків диференціація норм харчування для учнів різних вікових груп була відсутня, тому їжу всі школярі отримували в однаковому об'ємі.

Майже у всіх школах були відсутні прилади для нагрівання їжі, тому школярам її видавали холодною. Також були відсутні спеціально устатковані кухні і приміщення для роздачі сніданків. Через відсутність у школах кухонь для приготування гарячих сніданків, приблизно 40 % гарячих сніданків привозили у термосах, а від цього харчова цінність сніданків ставали меншою. Гарячі сніданки для шкіл Донбасу переважно готувалися в робітничих їдальнях, де зовсім не враховувалися навіть елементарні вимоги щодо харчування школярів, не кажучи вже про вікові вимоги щодо калорійності їжі. Загалом намагалися готувати щось просте і на що витрачалось якнайменше часу [3, с. 46].

Приміщення в школах, які призна- чалися для споживання сніданків, загалом не відповідали площі, санітарним вимогам (Червоний лиман, Костянтинівка, Чистякове), учні снідали у коридорах, стоячи. У школах, де була

відсутня своя їдальня, школярі, щоб отримати сніданок, стояли в чергах. Черги створювалися через брак посуду. Приміром, у Чистяковому на 350 учнів було лише 40 ложок і 40 тарілок [3, с. 46].

Велике значення для шкільного харчування має санітарний стан їдальень чи приміщень, де снідають учні [2]. Проте санітарний стан всіх інспектованих приміщень був надзвичайно незадовільним. Так, в Одесі деякі шкільні їдальні були розташовані в підвальних приміщеннях. У деяких шкільних їдальнях у Риковому і Сталіному були відсутні умивальники і рушники та ін. При цьому санітарно-харчові лікарі і шкільні санітарні лікарі були малоактивними щодо організації нагляду за постачанням гарячих сніданків [3, с. 46].

Також перевіркою встановлено порушення фінансової складової організації гарячих сніданків у школах. Зокрема, те, що в різних регіонах була різна вартість гарячих сніданків. Для прикладу, у Луганському – 25-33 коп., у Маріуполі – 20 коп., у Кадіївці – 25 коп., у Сталіному – 20-35 коп. По деяких районах сніданок коштував 50 коп. і став малодоступним для масового користування. Відсоток безкоштовних сніданків був набагато менший від передбачуваної норми (30 %). Зокрема, у харківських школах безкоштовні сніданки отримували лише 20 % учнів, а у київських – 8 % [3, с. 46].

Розбіжності між собівартістю гарячого сніданку і його відпускнуою ціною часто призводив до колосальних при-

бутків. Приміром, Дніпропетровський трест громадського харчування у жовтні 1932 р. мав від гарячих сніданків 31 000 крб. прибутків. Зважаючи на такі порушення, президія ЦКК доручила державній інспекції цін при НК-РСІ УСРР встановити спеціальний контроль за цінами в усіх шкільних їдальнях, рішуче боротися з наживанням прибутків від гарячих шкільних сніданків [3, с. 46].

Перевіркою встановлено, що для контролю над дитячим харчуванням, варто було б залучати батьківський актив і громадські організації, де керівники шкіл і педагоги повинні серйозно подбати про те, щоб школярі мали гарячий сніданок за доступною ціною. Проте виявлено те, що громадського і професійного контролю за станом дитячого харчування в школах, витрачанням продуктів і покращення їжі не було організовано. Також було з'ясовано, що більшість місцевих партійних, радянських, професійних і господарських організацій не звертали на це питання належної уваги і не перевіряли роботу в цьому напрямі органів громадського харчування і Наркомосвіти. У зв'язку з цим президія ЦКК і колегія НК-РСІ у своїй постанові розробили програму заходів щодо усунення виявлених хиб в організації шкільного громадського харчування.

Отже, у 1931-1932 рр. місцеві радянські партійні, професійні і господарські організації не звертали належної уваги на організацію гарячих сніданків у школі і не перевіряли роботу в

цьому напрямі органів громадського харчування і Наркомосвіти. Незважаючи на існуючі так звані директиви та постанови про безкоштовне забезпечення дітей продуктами, гарячі сніданки отримували лише діти з показових дитячих закладів освіти і діти, котрі проживали в інтернатах, а всі інші школярі харчувалися самостійно. На жаль, така ситуація в Україні залишалася незмінною до початку Другої світової війни.

Література

1. Брайченко О. Коротка історія шкільного харчування в Україні: від УРСР до сьогодні. URL: <https://yizhakultura.com/material/korotka-istoriya-shkilnogo-kharchuvannya>
2. Гордін Б. Л. Розвиток гігієни харчування в УРСР // Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР / Під ред. Л.П. Шупика. Київ: Державне медичне видавництво УРСР, 1958. С. 554–577.
3. Неміровський І. А. Стан шкільного харчування на Україні // Проблеми харчування. 1933. № 4. С. 45–46.

СЕКЦІЯ 12. МЕДИЧНІ НАУКИ*Під-секція 7. Клінічна медицина***СПЕЦІАЛІЗОВАНІ СИСТЕМИ ДЛЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ МЕДИЦИНИ****А.В. Павлишин**

к. мед. наук, доцент

Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України**В.В. Твердохліб**

к. мед. наук, доцент

Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України**Ю. М. Футуйма,**

к. мед. наук, доцент

Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України**І. І. Смачило,**

к. мед. наук, доцент

Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України**О. А. Якимчук,**

к. мед. наук, доцент

Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України**С. О. Нестерук,**

к. мед. наук,

Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського МОЗ України

Ключові слова: телемедицина, дистанційний моніторинг, дистанційна допомога.

Сьогодні медицина стрімко розвивається разом з цифровими та IT-технологіями і пропонує широкий спектр дистанційної допомоги. Одним із таких новітніх напрямків, які забезпечують віддалену медичну допомогу є телемедицина [3,7,8].

Забезпечити якісні телемедичні послуги населенню дає можливість ряд

спеціалізованого медичного обладнання та систем на базі розробленого програмного забезпечення [1,2,3,7,8,10-11].

Серед них система The Dominator (Diagnostic Reading Station) спрямована на високоякісний аудіо-візуальний зв'язок між пацієнтом та спеціалістом-консультантом, а також вона може реструктурувати, відображати та інтерприту-

вати фотозображення усіх типів обстежень [2,4,9].

В свою чергу дистанційна допомога Physician Clinical Review окрім аудіо-візуального контакту може передавати текстові файли, консультативні висновки, рецепти, реабілітаційні програми. Також вона дозволяє спеціалістам аналізувати фотокопії результатів обстежень пацієнтів [1,4,7,8].

На високому рівні для роботи з відеозображенням для телемедицини потреб застосовують система VSS компанії JedMed, система DigiCAM 2.0, система TotalExam Cam компанії GlobalMedia, рентгенографічна система CMDR-1S-MIL компанії MinXRay Inc., система Cerner на базі MultiMedia Foundation, дистрибутивна система RaceCube на базі DatCard Systems, системи відеоконференцій PAS, включаючи AGNES і Avizia telemedicine від AMD Telemedicine, Intouch Health, апарати фото і відеокommунікації AMD 2500, GlobalMed Total Exam 3, Horus HD Digital Scope System компанії AMD Telemedicine та інші [3,7,9,11].

Серед систем, що забезпечують зв'язок між пацієнтом та спеціалістом-консультантом за рахунок різного виду датчиків потрібно відмітити наступні: система POLAR, «Garmin», монітор серцевого ритму типу RS800 Polar, телемедицинський комплекс «STEL TKmobile» та IP Extension Gateway (IEG) компанії Rivulet.

POLAR відслідковує показники життєдіяльності не тільки одного пацієнта, але й цілої групи хворих з однотипними захворюваннями, оздоров-

чими і реабілітаційними програмами. Ця система складається з програмного забезпечення та нагрудного датчика, який фіксується на хворому. Отримані дані виводяться на моніторі комп'ютера та зберігаються в архіві. Відповідно до заявлених виробником даних точність вимірювання частоти серцевих скорочень (ЧСС) системи POLAR відповідає точності ЕКГ [4,8,11].

Більш широкий спектр можливостей забезпечує прилад компанії «Garmin», який, окрім реєстрації показників серцевої діяльності (ЧСС), визначає темп, швидкість та подолану пацієнтом відстань під час виконання реабілітаційної програми за допомогою вбудованого GPS модуля супутникової навігації. Отримані з датчиків показники обробляються програмою Training Center і виводяться на екран комп'ютера у вигляді числових значень та графічних схем і діаграм [5,8].

Монітор серцевого ритму типу RS800 системи Polar, виготовлений у вигляді наручного годинника, який розміщується на зап'ясті пацієнта та дозволяє реєструвати ЧСС, середні та пікові значення (при будь-якій формі рухової активності), середню довжину кроку, темп та ритм бігових кроків, швидкість та дистанцію ходьби [5,8,10].

Основною метою мобільного комплексу «STEL TKmobile» є надання дистанційної консультивно-діагностичної допомоги постраждалим. До його складу входять апаратура та програмне забезпечення: система забезпечення відеоконференцій, комп'ютерний кардіограф на 12 відведень, пульсокси-

метр, автоматичний вимірювач АТ, глюкометр та цифровий термометр. Вбудований кодек відеозв'язку забезпечує високоякісний відео та аудіозв'язок і підтримує роботу в IP мережах на швидкості до 2 Мбит/с з використанням протоколу H.323. Збір і зберігання персоніфікованої медичної інформації здійснюється за допомогою комп'ютера, який підключений до базової точки доступу WiFi 802.11g.

Телемедичний комплекс IP Extension Gateway (IEG) компанії Rivulet також забезпечує веб-інтегровані можливості для відеомоніторингу виконання медичних процедур, обмін відеофайлами та фотофайлами, відеозв'язок для навчання та тренінгів і інше[6-8,11].

Вищеозначені системи та комплекси відіграють дуже важливу роль в забезпеченні та розвитку системи телемедичної допомоги, однак і вони не бездоганні та мають ряд недоліків, а саме:

- ці комплекси переважно працюють тільки в закритих приміщеннях, вимагають постійного живлення від електромережі, допомога надається тільки під час зв'язку спеціаліста з пацієнтом, вони об'ємні і не здатні в реальному часі реєструвати показники життєздатності пацієнта;

- фото та відеофіксація вимагає виконання ряду важливих умов, які пацієнт не завжди може забезпечити, а саме: наявність апаратури високого розрешення, наявність гарного освітлення, наявність високошвидкісного інтернету (необхідний для передачі великих об'ємів даних фото чи відеофай-

лів), наявність постійного і стабільного джерела живлення;

- для роботи телемедичної системи «STEL TKmobile» є необхідність постійного перебування спеціально навченого медичного працівника безпосередньо біля пацієнта під час надання допомоги, великий об'єм системи, контролювати життєві показники хворого можна тільки обмежений час (під час надання допомоги), робота «STEL TKmobile» напряму залежить від стану заряду екумуляторів.

Отже, система дистанційної медичної допомоги стрімко розвивається і набирає обертів, а застосування телемедичних систем дає можливість значно покращити якість медичних послуг особливо у віддалених районах, гірських місцевостях тощо.

Телемедицина має ряд незаперечних переваг: економія часу лікаря та пацієнта, економія коштів, консультативна допомога висококваліфікованих спеціалістів, дистанційний і тривалий моніторинг життєвих показників пацієнта.

Однак потрібно пам'ятати, що новітні цифрові технології ні в якому разі не повинні замінити «живе» спілкування з пацієнтом і очний огляд хворого, вони повинні його доповнювати та покращувати.

Література:

1. Можейко В. Ч. Телемедицина: от прошлого к настоящему, перспективы развития при оказании первичной медицинской помощи // Военная медицина.- 2018.- №1. С. 108-114.
2. Жарко В. И., Малахова И. В., Новик И. И., Сачек М. М. Здравоохранение Рес-

- публики Беларусь: прошлое, настоящее и будущее // Минск, «Минсктиппро-ект», 2012 – С. 290.
3. Дубчак Л.О. Телемедицина: сучасний стан та перспективи розвитку // Системи обробки інформації. – 2017. – №1(147). – С. 144-146.
 4. Телемедицина. Возможности и развитие в государствах-членах. Доклад о результатах второго глобального обследования в области электронного здравоохранения. // Серия «Глобальная обсерватория по электронному здравоохранению» Том 2.
 5. Атлас истории телемедицины / Ю.В. Думанский, А.В. Владимировский, В.М. Лобас, Ф.Ливенс. – Донецк: Изд-во «Ноулидж», 2013. – 72 с.
 6. Alliance for Connected Care. 2015: Another Unstoppable Year for Telehealth. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.connectwithcare.org/2015-another-unstoppableyear-telehealth/>.
 7. Дубчак Л.О. Телемедицина: сучасний стан та перспективи розвитку // Системи обробки інформації. – 2017. – №1(147). – С. 144-146.
 8. Марценюк В.П., Ковальчук О.Л., Лепявко А.А. Телемедицинські технології в США: організаційне, програмне та апаратне забезпечення // Медична інформатика та інженерія – 2009. – №2. – С. 22-31.
 9. Waller M, Stotler C. Telemedicine: a primer. Curr Allergy Asthma Rep. 2018;18(In Press). <https://doi.org/10.1007/s11882-018-08075>. A review of the regulatory issues surrounding the practice of telemedicine.
 10. Matimba A, Woodward R, Tambo E, Ramsay M, Gwanzura L, Guramatunhu S. Teleophthalmology: opportunities for improving diabetes eye care in resource- and specialist-limited sub-Saharan African countries. J Telemed Telecare. 2016;22(5):311–6. <https://doi.org/10.1177/1357633X15604083>.
 11. Alliance for Connected Care. 2015: Another Unstoppable Year for Telehealth. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.connectwithcare.org/2015-another-unstoppable-year-telehealth/>.

ПОД-СЕКЦІЯ.3. Обща психологія

РЕГУЛЯТОРНО-ОСОБИСТІНІ ВЛАСТИВОСТІ ПІДЛІТКА З РЕФЛЕКСИВНИМ КОГНІТИВНИМ СТИЛЕМ

Мирошник О. Г.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Ключеві слова: регуляторно-особистісні властивості, підліток, рефлексивний когнітивний стиль, імпульсивний когнітивний стиль.

Key words: regulatory personality traits, teenager, reflexive cognitive style, impulsive cognitive style.

Постановка проблеми. Увага науковців до аспектів особистісного зростання молодшої людини, зокрема, у перехідний підлітковий період, пояснюється тим, що саме в цей період відбувається її особистісне самовизначення та закладаються основи становлення соціальної ідентичності. Ознакою суб'єктності підлітка є його здатність до довільної регуляції власною активністю, набуття автономії та пошук свого місця в соціальній системі (Л.І. Божович, І.С. Булах, Л.С. Виготський, І.В. Дубровіна, Д. Енклд, Р. Енрайт, І.С. Кон, В.Ф. Моргун, Ф. Райс, А.О. Реан, К.В. Седих, Д.Й. Фельдштейн та ін.). О.А. Конопкін, В.І. Маросанова зазначають, що чинником суб'єктності є розвинений механізм саморегуляції [1, 4]. Значну роль також відіграють регуляційні властивості особистості, зокрема рефлексивні [3]. Маючи інтегративну природу ці властивості пов'язані із когнітивною сферою особистості підлітка. А.Г. Маклаков зазначає, що у підлітковому віці спостерігається не тільки збільшення когнітив-

них навичок, але й формування інтелектуального стилю діяльності [2]. У сучасній психології це явище позначають терміном когнітивний стиль. Когнітивний стиль – це сукупність індивідуальних варіацій в способах сприймання та переробки інформації. Існує близько двох десятків різних когнітивних стилів. Найбільш відомими серед них є: полезалежність / полenezалежність; ригідність / гнучкість пізнавального контролю; конкретна / абстрактна концептуалізація; рефлексивність / імпульсивність [5]. Рефлексивність за визначенням Дж. Кагана характеризує індивідуальні відмінності в схильності приймати рішення швидко або повільно [6]. Найбільш яскраво ця стильова властивість проявляє себе в умовах невизначеності, коли потрібно здійснити правильний вибір з декількох альтернатив. Імпульсивні люди схильні швидко реагувати в ситуації множинного вибору, без достатнього аналізу можливих альтернатив при висунуванні гіпотези. Для рефлексивних – характерним є уповільнений темп

реагування в ситуації прийняття рішення, тривалий процес формування гіпотез, якій супроводжується перевіркою та багаторазовим уточненням

Мета дослідження полягала у вивченні зв'язку між регулятивними властивостями особистості підлітка та особливості його схильність та рефлексивного способу переробки інформації. У емпіричному дослідженні взяли участь 60 учнів віком від 10 до 12 років (з них 37 дівчат та 23 хлопця). Діагностика стильових особливостей саморегуляції здійснювалась за методикою «Стиль саморегуляції поведінки» (за В.І. Моросановою). Для визначення когнітивного стилю використано методику Дж. Кагана. Кількісна обробка результатів включала процедури частотного розподілу та непараметричний критерій U Манна-Уїтні.

Аналіз когнітивного стилю за методикою Дж. Кагана дозволив сформувати три підгрупи досліджуваних за ознакою рефлексивності – імпульсивності. До підгрупи рефлексивних увійшло 45% підлітків, змішаних – 42,5%, імпульсивних 12,5% респондентів. За результатами дослідження стилю саморегуляції визначався загальний рівень сформованості індивідуальної системи саморегуляції довольної активності відповідно до основних його складових (планування, моделювання, програмування, оцінки результатів), а також розвиненість регуляторно-особистісних властивостей (гнучкість та самостійність). Аналіз відмінностей показників складових саморегуляції та

регуляторно-особистісних властивостей у кожній з трьох груп респондентів здійснювався за критерієм U Манна-Уїтні.

Порівняння складових саморегуляції у підгрупах з високими та середніми показниками рефлексивного когнітивного стилю показало наявність статистично значущих відмінностей для такої властивості як самостійність (0,026 при $p \leq 0,05$). Аналіз рангів показав переваги щодо вияву цього компонента у респондентів із середніми значеннями рефлексивності когнітивного стилю (21,67 проти 14,12). Це означає, що респонденти з високими показниками рефлексивності потребують більшої підтримки з боку оточуючих в ситуації прийняття рішень, виявляють нерішучість, переживають труднощі у розробці планів та програм власної діяльності порівняно із респондентами, що мають середні показники рефлексивності когнітивного стилю.

Аналіз складових саморегуляції у підгрупах респондентів з високим та низькими показниками рефлексивного когнітивного стилю показав наявність статистично значущих відмінностей за такою властивістю особистості як гнучкість (0,051 при $p \leq 0,05$). На думку В. І. Моросанової, гнучкість це властивість, що дозволяє перебудувати систему регуляції у зв'язку зі зміною зовнішніх і внутрішніх умов. Аналіз напряму відмінностей показників гнучкості у підгрупах підлітків із високою та низькою рефлексивністю показав переваги високо рефлексивних підлітків порівняно із імпульсив-

ними (12,94 проти 6,60). Високо рефлексивні респонденти проявляють більшу пластичність у регуляції власної поведінки, краще адаптуються до нових вимог, корегуючи існуючі програми дій. Респонденти із імпульсивним когнітивним стилем менш успішні в ситуаціях ризику, мають труднощі з розробкою програми дій, які побудовані на врахуванні різноманітних умов та можливих їх змін у часі.

Висновки. Результати емпіричного дослідження засвідчили наявність відмінностей структури довільної саморегуляції у підлітків в залежності від домінування рефлексивного чи імпульсивного когнітивного стилю. Ці відмінності визначено лише для регуляторно-особистісних властивостей, зокрема самостійності та гнучкості особистості, у кожній з трьох груп респондентів. Підлітки з розвиненим рефлексивним когнітивним стилем мають більше переваг щодо здатності корегування своєї поведінкової програми відповідно до вимог ситуації. Водночас, високий рівень розвитку рефлексивного когнітивного

стилю має обернений зв'язок із здатністю підлітків самостійно приймати рішення.

Література

1. Конопкин О. А. Общая способность к саморегуляции как фактор субъектного развития / О. А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2004. – № 2. – С. 128–135.
2. Маклаков А.Г. Особенности развития когнитивной сферы подростка // А.Г. Маклаков. – Психология подростка. Учебник. Под ред. А. А. Реана – СПб.: Питер, 2003. – С.31-36.
3. Мирошник О.Г. Развитие самосвідомості та особливості Я-концепції в підлітковому та ранньому юнацькому віці / О.Г. Мирошник // Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці. Навчальний посібник за ред. К.В. Седих. – Полтава: Астроя, 2018. – С.209-226.
4. Моросанова В. И. Стилевые особенности саморегулирования личности / В. И. Моросанова // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 121–127.
5. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М.А. Холодная. – СПб.: Питер, 2004. – 384с.
6. Kagan J. Reflection-impulsivity: The generality and dynamics of conceptual tempo // J. of Abnorm. Psychology. –1966. –V.71. –P. 17–24.

OPPORTUNITIES CREATED IN UZBEKISTAN FOR YOUNG PEOPLE AND THEIR RESULTS

Juraqulova Marjana,

10th grade in 4th school in Karshi city of Kashkadarya region,

Khayitbayev Yorkinjon,

11th grade of school 15th in Mirzaabad District of Sirdarya region, Uzbekistan

***Annotation:** you, our dear young people, who have carefully mastered modern knowledge and professions, who think independently, who always live with a sense of belonging to the fate of the country, are able to go out on the field and solve the tasks.*

Argument: state policy on youth in Uzbekistan, the announcement of Kokand as “City of Artisans”, creativity and “presidential schools”, meeting on December 27, Project “21st up”.

President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev had the following views on youth and their future in the booklet titled “We continue our path of National Development resolutely and raise it to a new level”. “It is known that the upbringing of the younger generation has become more important and relevant in all times. But in the XXI century in which we live, this issue is really becoming a matter of life and death. The more perfect the upbringing, the happier the people live, says the wise. And in order for the upbringing to be perfect, it is absolutely impossible to allow the appearance of emptiness in this matter. Of course, only you, who carefully mastered modern knowledge and professions, who think independently, who always live with a sense of belonging to the fate of homeland, are able to go out on the field and solve the tasks...” Personally, having read the above thoughts of the president, which is written for the youth, we come to the conclusion that Uzbekistan is a land of

truly happy and lucky young people. Everyone is proud that we are born in a peaceful, beautiful and unique land, that we are moving, that we are studying, that we are not only limited to school, but also that we are taking a worthy part in the youth organization.

Today, the fact that the youth of our country compete with the youth of the world in dozens of spheres such as sports, science and education, literature, art, culture, art, and in many cases become the winners shows that special attention is paid to youth policy in our country. For example, the schools of Creativity built and implemented throughout our country, “Presidential Schools”, Sports Schools, Swimming Pools, new stadiums, Cultural Palaces, in addition to it, the city of Kokand was named the “city of artisans” “in the world, the city of our president was declared the “man of the Year”, along with these “every family entrepreneur”,

the project is the result of high-level changes in the sphere of entrepreneur-

ship, all these are the results of extensive reforms. On December 27, 2019, at the school named after Al-Khwarizmi, the president together with the youth held a historical meeting. In this meeting our some of the most active and educated, enterprising youth attended. During the meeting, our President put forward many ideas and initiatives to further improve the knowledge and potential of the youth of our country, to develop national pride, to increase the position of young people in the rapid accession of Uzbekistan to the ranks of the most developed countries of the world. In particular, the initiative to organize "Media holding" by combining "Youth", and "MY5" TV channels, "Young power", "Youth Voice" publications and "Youth publishing house", which are currently operating in our country in the field of press and journalism, has given more strength and enthusiasm to all creative youth. Because, we see our future with journalism. We will write an article about the development of both ancient Kashkadarya and Sirdarya, about the good deeds carried out on the basis of advanced innovations in our country, and prepare TV shows.

There are many saints, great personalities, wisdom in our country. Sahibkiran

Amir Temur, Navoi, Babur, Khorezmi, Bukhari, Moturudiy, Termiziy, Zamakhshari, Fergani, Abu Ali ibn Sina, Beruni, such as the name of our ancestors were spread all over the world. In order to be a worthy generation for such great ancestors, we will work tirelessly. By actively acting as young leaders in the system of the Youth Union of Uzbekistan, we strive to become a worthy generation of these ancestors. Last year, the project "21st up" in the union system, the strongest 21 youth of the Republic were united. We also participated in these young people and tried to further improve our potential. We sincerely hope that this project, which will help to grow as young people with a high level of knowledge and rich in new initiatives and ideas, in a way that is consistent with today's Twenty-First Century, will make its humble contribution to the development of our country. In a word, we sincerely and tirelessly serve the great future of our independent Uzbekistan.

USED LITERATURE:

1. Th class textbook on literature;
2. Sh. Mirziyoyev «Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalqimiz bilan birga quramiz»;
3. Sh. Mirziyoyev «Milliy taraqqiyot yo`limizni qat`iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko`taramiz».

ACTIVE AND INITIATIVE YOUTH OF UZBEKISTAN

Usmonxo'jayev Jamshidxo'ja Valixo'ja o'g'liGulistan State University, Department of Fine Arts, 63 63 group

Annotation

Uzbekistan has great opportunities for young people. This will encourage every age to strive and work hard. The article is written on the lives and considerations of such aspiring youth. The younger you work, the less.

Argument:

Youth of Uzbekistan, opportunities created, achievements and hardworking people

Youth is a gift from the Creator that can never be returned to man. During this period, everyone works tirelessly to reach a certain level. That is why our people who have left the wisdom behind do not argue, "Young people are the owners of tomorrow." At the moment, great opportunities are being created in the country to improve the mood of the owners of these seasons and future careers. It is a great honor for each of us to be the head of our state. For example, the initiative of the President of five important initiatives of the President "Raising the spirituality and meaningful leisure of youth" is an enthusiasm and enthusiasm of all Syrdarya boys and girls. is added. Today, young people are champions, businessmen, artists, farmers, students, translators and scholars in various fields... Oh, we can write about the youth of our country and their achievements. It is important to note that we strive to be a worthy generation for our youth and forefathers. Amir Temur, great Bukhari, imam of hadith, famous scholar of hadith, founder of the term algebra, famous in Europe in the field of medicine Ibn Sina, the great sculptor in Egypt, the great Fergana Alisher

Navoi, Babur, the founder of the Uzbek writer, who lives with and aspires to spirituality. Kadiri, Abdulla Avloni, a prosperous businessman, Chulpon, is the first President Islam Karimov, who spent the night in search of the day, the kind leader of our country, who put the interests of the people above all. We are always learning to be worthy of our ancestors and today's heroes. There are many young people today who speak English, Russian, Chinese and other languages. Although I was learning fine art, I left the classroom and began to study the language. Why, when I will be at an international exhibition tomorrow, I would like to freely speak about my works and paintings in English and Russian, as well as in Uzbek. The most important thing is the desire and desire to achieve everything. This truth goes back centuries. Many efforts can be achieved through hard work, effort and learning.

A pure and sincere person will always achieve what he wants. Today, all conditions are created in our country for the realization of these goals. The interest of young people to read, especially in the recent years of reforms and innovations

in the field of reading, has increased by a thousand. For example, through the “Young Reader” contest, how many talented young people were discovered. The fact that ordinary, rural children donate cars to their father, after reading a lot of books, is of course everyone. In our Syrdarya region, great efforts are being made to develop this sector and to encourage young people to read books that are considered to be spiritual treasures. For example, on the eve of June 30, this year, the contest “The best reader family” was held among all the families under the age of 30 years. The President’s family was given a Spark car as a gift. True, many critics may think that young people are limited to reading books for gifts only. However, I do not agree with this as a student. Well, as you can tell, respected critics, but the knowledge that young people have read and learned remains with them. In addition, every year, the car gets one person, but thousands of people who attend get the gift of knowledge. It is worth noting that there are many books in the libraries, and there are many readers who read them. After all, the library is a spiritual tower, and books are a treasure trove of treasures. These jewels are a thousand times more expensive and more valuable than real jewels. Although it is a thousand-year-old treasure, it will naturally end in time. But the knowledge stored in the memory will never end. I love to read Baburoma’s book by the Great King and Poet Zahiriddin Muhammad Babur. The following lines are particularly noticeable.

That is, “Everything is inevitable,

whether lead, silver or pure gold.” Indeed, silver makes silver, and gold makes gold. And the learned knowledge is always worth more than gold. Great work is being accomplished not only in the country, but also in the field of sports. For example, sports complexes, stadiums, swimming pools, boxing palaces and other sports complexes make everyone proud of being Uzbek. Construction of gyms, especially in remote villages, serves as a doorway for children to grow physically and spiritually. The President attaches great importance to every champion athlete and awards the high marks of our country. I’m not an athlete, but I want to represent Uzbekistan at the international artists’ conferences and exhibitions and to represent the country. In my drawings, the ancient history of our people, the rich past and the bright future, from the mountains of Zaamin to the hills of Surkhan, the Atlas of Andijan, the flowers of Namangan, Shahrisabz, Karakalpak hills, Khorezm Ichan Castle, Bukhara towers., I try to describe Samarkand breads, Tashkent buildings, Syrdarya River, Fergana, Navoi mines. My actions and intentions on my heart are rooted on white paper. Artists are treated as painters. In our country there are high ranks for representatives of this sphere and industry. For example, one of them is the title of People’s Artist of Uzbekistan. I also look forward to becoming the author of the most beautiful images in the future. One teacher wants to walk, the runner’s seat, the one who walks, the one who wants to sleep. He dreamed that he would go and see the

dream in his dream. And now we aim to create beautiful artworks, even saving time from sleep. The main thing is not to be great to begin with but to be great. We, young people in Uzbekistan, have already begun our noble work as members of the great caravan. And this beginning will surely lead to the greatness of the future. I have faith in it and believe in it. We work hard to develop our talents, even for our wonderful Uzbekistan, our sincere people and our bright future. Indeed, the tag of hard work will surely be enjoyable. Our enjoyable days are yet to come. But to get to those days, you have to work today.

USED LITERATURE:

1. th class textbook on literature. The publication “Yangiyul polygraph service” was published in Tashkent – 2014.
2. th class textbook on literature. The publication Tashkent – 2017.
3. “Nazm silsilasi” is a collection of young artists. Published in 2019 year.
4. Alisher Navoi. Asarlar (The works). Vol.1-15, Tashkent, 1963-1968.
5. Alisher Navoi. Devon (Collected works) in 10 volumes. Tashkent, 1968-1970.
6. Alisher Navoi. Complete works in 20 volumes, Vol.1-18, Tashkent, 1987-2002.
7. Islam Karimov’s book “Adabiyotga e’tibor-ma’naviyatga, kelajakka e’tibor”
8. <https://www.ziyouz.uz/en/uzbek-literature/38-literature-of-temurids-period/63-alisher-navoi-1441-1501>

СЕКЦІЯ 28 ТУРИЗМ

ПІД-СЕКЦІЯ 3. Ринок туризму

БЕНЧМАРКИНГ В ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ**Р.В. Матюшенко**

Дослідницько-аналітичний вид діяльності бенчмаркинг – це вивчення найкращих з відомих методів ведення бізнесу, що допомагає з найменшими витратами вдосконалювати процеси бізнесу. Основою цього направлення в туризмі є порівняння турпродукту конкурента, з турпродуктом компанії яка проводить аналіз своєї діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності.

У сучасних умовах туризм як унікальне соціальне явище доступний широким верстам населення, він виступає засобом оздоровлення та забезпечення відповідного комфорту населення. Туристична індустрія в економіці багатьох країн світу займає вирішальне місце. На частку туризму припадає 6 % світового національного продукту, 7% світових інвестицій і близько 11% усіх світових споживчих витрат. Всесвітня туристична організація прогнозує, що у 2020 році кількість поїздок становитиме 1560 млн., а прибутковість туризму зросте до 1,1 трлн. дол. Згідно з означенням ВТО, туризм – це не лише економічне, але одночасно соціальне, культурне, екологічне і політичне явище.

Туристичні компанії відносяться до закладів ризику, це заклади які швидко можуть збанкрутувати. В зв'язку з

цим, таким компаніям необхідно освоювати методи і техніку управління в умовах ринкових відносин щоб уникнути банкрутства, а також звернути увагу і орієнтуватися на такий стратегічний напрям сучасного маркетингу як бенчмаркинг. Бенчмаркинг – це діяльність по довгостроковому обдумуванню конкурентної стратегії, що ґрунтується на кращому міжнаціональному досвіді турфірм. Мета бенчмаркингу полягає в підвищенні ефективності власної діяльності і завоюванні лідерства в конкурентній боротьбі.

Головним принципом бенчмаркингу є «від кращого до кращого». Результати бенчмаркингу використовуються при виробленні цілей і стратегій діяльності туристичних компаній. Завдяки чому, як показали міжнародні дослідження, було повернуто до життя багато туристичних компаній Японії, США, Західної Європи.

Предметом бенчмаркингу є технологія, виробничі процеси, методи компанії виробництва та обслуговувань, просування і продажу турпродукту.

Процес бенчмаркингу в туристичних компаніях складається з таких етапів:

– визначення об'єкту бенчмаркингу (встановлюються потреби компанії в

змінах, проводиться оцінка діяльності, визначаються операції які впливають на результат діяльності, встановлюють наскільки глибоким повинен бути бенчмаркінг);

– *вибір партнера по бенчмаркінгу* (визначається зовнішнім чи внутрішнім буде бенчмаркінг; проводиться пошук турфірм які є еталонними; встановлюються контакти з компаніями; формулюються критерії, за якими відбувається аналіз);

– пошук інформації (збирання інформації про власну туркомпанію і партнерів)

– аналіз (отримана інформація класифікується, систематизується, вибирається метод аналізу, оцінюється ступінь досягнення мети, визначається результат);

– впровадження (розробляється план впровадження, процедури контролю, оцінюється і аналізується процес впровадження).

Таким чином, бенчмаркінг у туристичній сфері є одним з найважливіших напрямів орієнтованих досліджень, які в сфері індустрії туризму забезпечують стійке конкурентноспроможне функціонування і розвиток суб'єктів маркетингової системи на ринку турпродуктів з урахуванням стану внутрішнього і зовнішнього середовища. Таке інноваційне впровадження буде означати: оцінювання наслідків аналізу; звіт про результати; виявлення можливостей поліпшення; узгодження з планом роботи компанії; розроблення плану введення змін; впровадження плану в життя; вико-

ристання результатів для розвитку.

Користь від застосування методів бенчмаркінгу для туристичних компаній полягатиме в тому, що їх виробничі функції стають найбільш керованими, коли досліджуються і впроваджуються в своїх компаніях кращі методи і технології як провідних вітчизняних компаній, так і компаній інших країн. В результаті застосування в роботі своєї компанії методів бенчмаркінгу, компанія стає прибутковою, з високою економічністю, і з задоволенням потреб споживачів.

Велике значення для бенчмаркінгу туристичної компанії мають бізнес-процеси які відбуваються в ній. Аналіз процесів які відбуваються у фірмах-лідерах і в досліджуваній туристичній компанії повинен мати такі складові аналізу: обслуговування гостей; інформаційних технологій; розвитку і навчання персоналу; поліпшення бізнес-процесів і управління; телефонної служби по роботі з гостями; оцінка ефективності й підвищення ефективності; набору кадрів; виробництва і обслуговування; управління проектами.

З наведених показників, досліджувана туристична компанія повинна вибрати, що вона спочатку буде досліджувати (тур продукти або бізнес-процеси). Потім потрібно виявити критерії для порівняння фінансових і економічних показників ефективності успіху, та показників ефективності процесів. Вибрані показники повинні бути важливими і характерними для роботи туристичної компанії, так і для

компанії з якою буде проводитися порівняння.

Після цього потрібно зібрати дані для порівняння і виробити програму розвитку власної компанії за показниками які в першу чергу треба підвищити щоб випередити об'єкт для порівняння. Тому потрібно: встановити обґрунтовані завдання; визначити, що необхідно і що можна зробити, щоб досягти відповідних результатів, а потім зіставити планований прибуток з витратами на їх досягнення.

Таким чином можна зробити висновок, що бенчмаркінг у туристичній сфері є одним з найважливіших напрямів орієнтованих досліджень, які в сфері індустрії туризму забезпечу-

ють стійке конкурентно-спроможне функціонування і розвиток суб'єктів маркетингової системи на ринку турпродуктів з урахування стану внутрішнього і зовнішнього середовища.

Література.

1. Аакер Д., Йохимштайлер Є. Бренд – лидерство: новая концепция брендинга Brand Leadership/Д.А. Аакер, Є Йохимштайлер: М,- Издательский дом Гребенникова, 2013. – 380с;
2. Котлер Ф. Новые маркетингове технологи. Методики создания гениальных идей/Ф.Котлер – Издательский Дом «Нева», 2014.-190с.
3. Осентон Т. Новые технологи в маркетинге: золотой ключик к лояльности потребителей/Т.Осентон: М- Изд.Дом «Вильямс», 2016 – 304с.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРОИТЕЛЬНЫХ НОРМ И ПРАВИЛ ПО СТРОИТЕЛЬСТВУ ЗДАНИЙ ИЗ ГЛИНИСТЫХ ГРУНТОВ

Раджабов Х.Р

Преподаватель, Ургенчский Государственный Университет, Узбекистан.

Ключей слови (сталь, бетон, кирпич, глиноматериалов, глинистых грунтов).

Нормативные документы так называемых «высоко технических» строительных материалов (сталь, бетон, кирпич и др.), рассматриваются и дополняются каждые пять лет. В настоящее время теория и практика строительства зданий из различных материалов получает высокий уровень развития, и именно в стандартах и нормах концентрируются все последние достижения науки, техники, производства. Поэтому такой подход должен быть и для местных материалов, в том числе и глиноматериалов. Несмотря на то, что в городах и селах возводятся жилые и административные здания из современных материалов бетона, железобетона, стали и кирпича, более 60 % населения Центральной Азии, в том числе Узбекистана по-прежнему возводит жилища из местного эффективного и экологически чистого глиноматериала. В таких развитых странах, как Германия, США, Великобритания и др. также приоритет отдается экологически чистым глиноматериалам.

Однако увеличивающийся объем жилищного и сельскохозяйственного строительства требует все большего внимания к разработке новых строительных материалов и новых кон-

структивных решений зданий и сооружений. Так, строительство зданий с использованием лессовидных грунтов на индустриальной основе, было начато в Киргизии, Узбекистане, Таджикистане и в связи с этим опубликованы следующие рекомендации и нормативные документы: *Рекомендации по опытному производству низкомарочных грунтобетонных смесей для сельского монолитного строительства.* – Фрунзе, 1982; *Возведение жилых малоэтажных домов из грунтоцементбетона.* РСН-2-84. -Фрунзе, 1984; *Применение грунтоцементбетона в сельском строительстве // Строительные конструкции.* -М.: ВНИИИС, -1986. – №4.-60 с.

Теперь рассмотрим официальные нормативные документы некоторых зарубежных государств, касающихся строительства из глинистых грунтов.

Европа

В центре развития предприятий в Брюсселе издано множество Европейских стандартов по использованию глинистых грунтов:

“Compressed Earth Blocks – production equipment”, “Compressed

Earth blocks – standarts”, “Compressed Earth Blocks – Testing Procedures”. В стандарте рассматриваются вопросы производства пресованных грунтоблоков, применяемых для этого производства оборудование и методы испытания.

Австралия

Публикация Джорджа Миддлетона, опубликованная в 1952 году «*Billetin 5: Earth-Wall Construction*», долго использовалась как неофициальный стандарт для строительства из глины в Австралии, который регулярно совершенствуется и перерабатывается. 2-ое издание было опубликовано в 1976 году одновременно, когда объем строительства зданий из глинистых грунтов увеличивался, а также 3-е издание опубликованное в 1981 году. Текущее 4-ое издание опубликовано в 1987 году Национальным институтом технологии строительства и состоит из 65 страниц. Ассоциация по строительству из грунтов совместно со стандартами Австралии недавно выпустили документ «*The Australian earth building handbook HB195*», который охватывает более широкие виды материалов и методы строительства из глинистых грунтов. HB-195 содержит описания глиноматериалов, методы строительства (саман, пресованный кирпич и монолитная стена), включая укрепленные и неукрепленные стены.

Новая Зеландия

Процесс развития стандартов в Новой Зеландии начался в 1991 году как

проект документа развития строительства из глинистых грунтов. В 1994 году стандарты Новой Зеландии принимали ответственность на разработку проекта, который был бы первым объединенным Австралийским и Новозеландским стандартом о глиноматериалах. Первый всесторонний комплект нормативных документов о строительстве зданий из глинистых грунтов в Новой Зеландии опубликован 1 августа 1997 года:

“NZS 4297:1998 *Engineering Design of Earth Materials*. Standards New Zealand.

“NZS 4298:1998 *Materials and Workmanship for Earth Buildings*”-содержит материалы и методы по строительству зданий из глинистых грунтов. «NZS 4299:1998 *Earth Buildings Not Requiring Specific Design*»-здания из глинистых грунтов, не требующие определенного проекта. Этот заключительный документ дает большую специфику требований, связанных конструктивными вопросами в больших деталях (цоколь, стены, диафрагмы, стены с проемом, узлы и др.).

Германия

Первый стандарт Германии по строительству домов из глинистых грунтов был принят в 1944 году «*Reichslehmbauordnung*», который регулярно совершенствуется. После 2-ой мировой войны некоторые региональные власти Германии разрабатывали собственные рекомендации по строительству из глины, но это было в ГДР, которая имела интенсивное развитие

строительства зданий из глинистого грунта. ГДР включила строительство из глины во множество стандартов, но в 1971 году они не были включены в некоторые нормативные документы. Тепловые характеристики стен из глиносырца все еще от части сохранились в стандартах: DIN 4108, 1981. В 1998 году немецкая высшая государственная власть по строительству установила новый технический документ строительства из глины. Немецкая ассоциация строительства из глинистых грунтов, «Dachverband Lehm e. V.» разработала документы для согласования, которые охватывали все методы строительства из глинистых грунтов.

Международные кодексы и стандарты

Международные организации по стандартизации заявляют: международные строительные стандарты должны принимать во внимание различные климатические или региональные условия, и особенные навыки, доступные в различных стадиях технического и экономического развития. В последние годы в практику строительства внедрили новые строительные материалы повышенной прочности и водостойкости, грунтоблоки из сырцовых грунтов. Поэтому в 1987 году в международном союзе испытателей и научно-исследовательских лабораторий по стройматериалу и строительству (RILEM) и международном совете по исследованию зданий (CIB) опубликованы рекомендации по строитель-

ству зданий из прессованных грунтоблоков (RILEM/CIB: TIC 153-W90 'Compressed Earth Block Technology'). Также техническим комитетом TC 164-EBM RILEM издан нормативный документ: *Mechanics of Earth as a building material*, which ran 1994-2000 and has not yet published its findings, в котором изложены данные о механических свойствах глиноматериалов.

Из научных источников последних лет известны и другие страны, такие как Алжир, Камерун, Чад, Эфиопия, Гана, Мадагаскар, Мали, Молдавия, Нигерия, Тунис, Турция, Зимбабве, и т.д. кроме вышеперечисленных, которые имеют опубликованные официальные стандарты (КМК, СНиП, кодексы) или находятся в процессе разработки стандартов для строительства зданий из глинистых грунтов. Кроме этого, некоторые государства сделали дополнения в нормативные документы, чтобы признать другие методы строительства стен из глинистых грунтов.

Для рационального и экономного использования всех видов ресурсов, снижение их потерь в строительстве необходимо ускоренный переход к ресурсосберегающим технологиям.

1. Целесообразно разработать технический регламент и технические условия на новые виды глиноматериалов для нашей республики.

2. Необходимо дополнить к действующим строительным нормам и правилам о новых видах глиноматериалов словарь, классификацию, характеристику и технологию строительства.

Литературы

1. [1]. Крылов Б.А., Пазюк Ю.В. Применение грунтоцементобетона в сельском строительстве // Обзорная информация. Строительные конструкции. – М.:ВНИИИС, -1986.-№ 4.-60с.
2. [2]. Charles W. Graham and Richard Burt. Soil block home construction // BTEC Sustainable Buildings III Conference. Sante Fe, New Mexico, 2001

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ

Раджабов Х.Р

Преподаватель, Ургенчский Государственный университет, Узбекистан.

Эффективность развития туризма состоит не только в том, что он способствует развитию народного хозяйства, росту ВВП, национального дохода, притоку денежных средств и особенно иностранной валюты, он стимулирует развитие многих смежных отраслей и повышает уровень занятости населения, значимость которого в переходной период экономики нашего государства и стоит доказывать.

Узбекистан имеет более четырѐх тысяч историко-архитектурных памятников, богатое духовное наследие, оставленное великими предками-учеными и поэтами, богословами и просветителями. В последние годы в связи с возрождением и увековечиванием памяти наших великих предков, созданы архитектурные комплексы – Исмаила ал-Бухори и Мансура ал-Мотруди в Самарканде, ал-Фаргони в Фергане, ат-Термези в Сурхандарье, Мирза Бабура в Андижане. Баховаддина Накшбанди в Бухаре и др., которые непосредственно должны способствовать быстрому росту не только международного туризма, но и внутреннего.

Всемирная туристическая организация прогнозирует увеличение турпотока в нашу страну в ближайшие годы на 15%, а это в два раза выше, чем у других стран Азиатского континента, что еще раз показывает международ-

ное признание Узбекистана как туристического центра государств Центральной Азии.

Являясь одним из туристических центров Республики Узбекистан Хорезмская область имеет большое количество исторических памятников, которые привлекают туристов со всего мира. Интересующиеся туристы приезжают в Хорезм, чтобы увидеть Хиву – «музей под открытым небом», побывать в старом городе – Ичан-Кале, где по мифическим сказаниям была создана «Авеста» – священная книга зороастрийцев. С исторических книг и записей понятно то, что Хорезмский оазис на ряду со-своими разными достоинствами славился тем что он является перевалочным пунктом торговых караванов между западом и востоком, севером и югом. Это значит что Хорезм процветал отчасти от того, что торговцы и путешественники с разных стран путешествуя и торгуя по миру в большинстве случаев проезжали через Хорезм.

Так в старину велись торговые отношения между Хорезмом и Россией, Ираном, Индией, арабскими странами, Китаем и многими другими. На ряду с торговыми и другими связями Хорезм являлся очагом цивилизации как и Египет, Китай, Рим и Греция. В архитектурных камнях старинных зданий

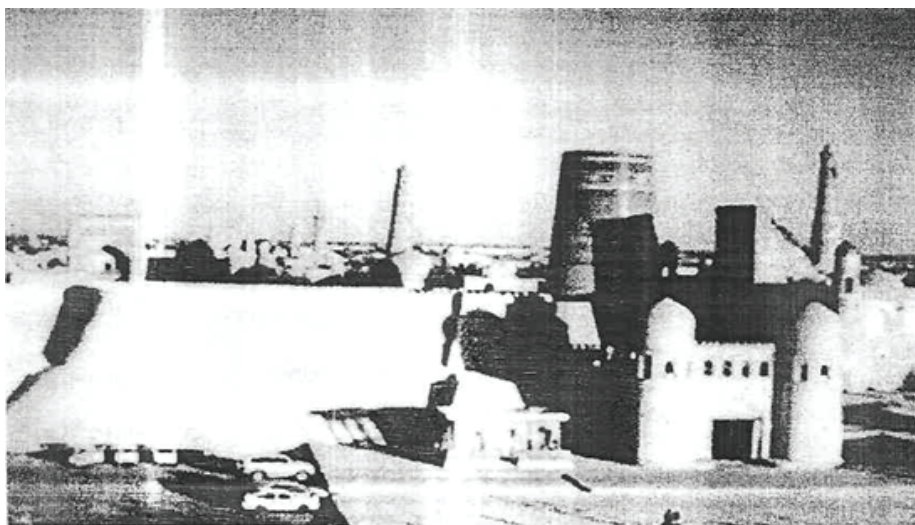

Рисунок 1. Исторический город Хивы.

и архитектурных памятниках запечатлены имена мастеров и подмастерьев. Отраднo то что с независимостью нашей родины появилась возможность проявить мастерство наших предков в отрасли строительства обогатённое в почве современных технологий. И это стало возможно после подписания 6 декабря 2012 года президентом И. Каримовым решения ПК 1874 «Урганч шаҳрининг бош режасини амалга ошириш, ободонлаштириш ва Хоразм Вилояти ахолисини ичимлик суви билан таъминлашни тубдан яхшилаш чора тадбирлари тўғрисида» и решение Президента «О программе развития в 2013-15 годах туристической отрасли в Хорезмской области». Эти два решения дали сильный толчок проводимым строительным, благоустроительным, созидательным работам в Хорезмской области. В пределах программы осваивались инвестиции на

86,8млн. долларов США, внедрялись в жизнь около 200 проектов.

В свою очередь с каждым годом увеличивается число туристов посещающих нашу страну. В нашей стране за сегодняшний день, работают больше 500 гостиниц, туристических баз, ведут свою деятельность 300 туристических компаний. Обслуживание туристов повысилась с 2015 года на 16%, экспорт услуги на 20%. Известные всем как «музей под открытым небом», исторические наследие города памятники, музеи г. Хивы как Ичан Кала и Дешан Кала, всегда привлекают и привлекало туристов со всего мира. Отраднo отличить вхождение г. Хивы Юнеско во всемирный список жемчужин всемирного наследия и то что всемирно известный телеканал «EVRONEVS» в «Uzbekistan life» своей серии передач показал о достопримечательностях Узбекистана. В этой серии

передач г. Хива занимает достойное место.

Составлен единый список существующих памятников истории и культуры Хорезма. Разработан генплан г. Хивы в 255 объектах вошедших в единый список где намечается проведение реставрационных работ. В основном они расположены в Ичан Кале и Дешан Кале, место отдыха «Калажик» в Багате, «Улли шўркўл» в Янгиарике, Хазарасп, Каткальа в Шавате проводятся реставрационные работы по архитектурным традициям Хорезма и вместе с этим в этих местах возводятся новые современные гостиницы. Это позволяет самым достойным образом и по самым современным и самым изысканным требованиям встречать и обслуживать иностранных туристов. На ряду с историческими памятниками г. Хивы и районов области для расширения туризма в области и открытия новых направлений в туристической отрасли области спроектировано и внедрено в жизнь, создание туристической зоны в левой и в правой зелёной зоне канала Шават протяжённостью 14,6 км. С помощью проектировщиков, архитекторов и строителей Каракалпакстана и областей республики создались объекты инфраструктуры туризма включая национальный колорит гостиницам, местам отдыха, кафе, паркам и другим зданиям и сооружениям, кроме этого максимально озеленялось и создано неповторимый ландшафт. Функциональные требования на-

правлены главным образом на организацию самых разнообразных видов полноценного отдыха населения и туристов на берегах реки Шават. Озелененные территории, участвуя в формировании окружающей среды, в свою очередь, подчинены ее влиянию – природным условиям.

Ландшафтная архитектура на ярких примерах доказала свои преимущества в улучшении комфортности городской среды. И намеченное ее развитие будет становиться привлекательной целью для все большего количества людей. Чем больше будет распространяться информация о реализованных ландшафтных проектах, их высоких эстетических качествах и рекреационной востребованности, тем больше будет потребность города в благоустройстве. С помощью относительно скромных затрат на «пиар» создан массовый самоподдерживающийся процесс становления новой ландшафтной среды города Ургенча.

Затраченные средства труд архитекторов, ландшафтников, строителей, благоустроителей всей республики окупилась отличными условиями для туризма как и в последствие всего увеличением потока туристов из близкого и дальнего зарубежья в нашу область.

Литературы

1. [1]. Толстов С.П. “Древний Хорезм”. М., 1948г.
2. [2]. Толстов С.П. “Древнехорезмийской цивилизации”. М., 1948г.

ЛЕГЕНДЫ О ВИДАХ РАСТЕНИЯ ФЕРУЛА (КОВРАК) И ПРЕВРАЩЕНИЕ ИХ В ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ

Мавланова Сунажон, Сайфуллаева Турсуной Озод кизи, Саидова Иқбол Шомурод кизи, Тўғизов Маъруф Бозар ўгли

Старший преподаватель, кафедры методики преподавания биологии, Джизакский государственный педагогический институт, Узбекистан. Студенты 3-курса направления методики преподавания биологии, Факультет естественных наук, Джизакский государственный педагогический институт, Узбекистан.

Аннотация: Растение ферула (коврак) известно с древних времен, сложено очень много легенд о нём. Эти легенды постепенно превратились в действительность, и в настоящее время из этого растения создано более 70 видов полезных, лекарственных медикаментов.

Ключевые слова: Абу Али ибн Сина (Авиценна), ферула (коврак), действительность, смола, сырьё.

Annotation: Ferula is a well-known herb from ancient times, and many myths have been invented about it. Ferula is a well-known plant from ancient times. These myths have gradually become true, and over 70 very useful medicines have been created from this herb.

Key words: Abu ali ibn Sino (Avicenna), ferula, myth, raw material, truth, resin.

Изучение флоры в Узбекистане и определение их полезных особенностей известны с древнейших времен. Особенно великие ученые, такие как Абу Али ибн Сина и Абу Райхан Беруни в своей деятельности опирались на опыт ученых, табибов живших до них, сочинялись легенды о растениях. В период когда листья ферулы (коврака) еще зелёные, если повреждены стебель (до оплодотворения), корни, из него выделяется молокообразный сок. При хождение по дороге верблюды давить ногами ферулы, и когда ложатся повреждают их и выделяемый сок прилипает к ногам, к шерсти верблюдов и с течением времени отвердевает. Ферулы (коврак) встречающиеся в Средней Азии из корней и стебеля выделяют

сок и в настоящее время хорошо известно, что этот сок помогает как лекарство от десятков болезней.

В результате исследований было выявлено, что в составе растений имеются и эстрогены. Эти вещества называются фитоэстрогенами. Установлено, что мелколистная ферула (коврак) содержит сложные эфиры – ферутин и ферутин сложнее чем фитоэстрогены. На основе этих веществ учеными были разработаны препараты: используемый в животноводстве “Паноферол” и “Эстроферол”, который лечит бесплодие у человека (3). Происхождение этих препаратов основывалось на легендах местных жителей о древнем мифе. Местные жители и пастухи уже давно смогли увидеть, что их скот в

Ангренском оазисе (плато) не опадает, и они не остаются молодыми. Научные исследования ученых института показали, что это правда. При создании данных препаратов основывались на легенды о растении сочиняемых издревле местным населением. Местное население и пастухи Ангренского оазиса издревле были свидетелями того, что у откармливаемого скота не случались выкидыши, и они не оставались яловыми. Научные исследования учёных института показали правдивость этой мысли.

Еще одну легенду о ферулах (коврак) в молодости слышал от деда джизакский писатель Акылджан Хусанов. По его словам, в древности клей ферулы зарубежом считался очень ценным. Когда верблюды караванов арабских торговцев, пересекающих степи и пустыни Средней Азии через Великий шелковый путь, останаливались в караван-сараях этой страны, местные целители соскабливали смолу (клей) прилипший на ногах верблюдов и готовили из неё ценные лекарства. Она считается ценным на мировом рынке, каждый год из растений получают 400 тонн смолы, которую используют в различных целях. В том числе, из корней растений *F. foetida*, *F. tadshikorum* в Узбекистане готовится сырьё, которое потом экспортируется. В связи с тем, что спрос на смолу растёт с каждым

годом возникла необходимость рационального использования его естественных посевных площадей и создания плантаций и посадки семян.

В соответствии с этими постановлениями в 2018-2021 годах для получения смолы предусмотрена организация площадей посева ферулы в Сурхандарьинской области 8000 гектаров, в Кашкадарьинской области 1000 гектаров, а в Навоинской области 5000 гектаров – всего по республике составляет 9500 гектаров.

Вместе с экспортом сырья было бы целесообразно у себя создавать новые препараты и рационально использовать запасы растений.

В результате учеными института было доказана возможность создания плантация ферулы, дающей смолу на неорошаемых (богарных) площадях.

Литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан №36/17 от 20 марта 2018 года.
2. Абу Али ибн Сина (Авиценна). Канон врачебной науки. Кн. 1. – Ташкент, 1954. -546 с.
3. Курмуков А.Г., Ахмедходжаев Х.С. Эстрогеновые лекарственные препараты из растений рода ферула. – Ташкент: Издательско-полиграфическое объединение имени Ибн Сино, 1994. – 69 с.
4. Рахманкулов У, О.Н. Авалбаев. O'zbekiston kovraklari (Biologiyasi, resurslari va ulardan oqilona foydalanish). –Т., 2016.

EFFICIENCY OF OBTAINING ANDROGENIC BARLEY HAPLOIDS DEPENDING ON THE METHOD OF PLANT REGENERATION, THE COMPOSITION OF THE NUTRIENT MEDIUM AND THE DENSITY OF INOCULATION OF ANTHERS

Sobirov F. Sh.

Master's degree, Samarkand State University, Samarkand, Uzbekistan.

***Annotation:** Studied the possibility of single-stage obtaining of regenerated plants in another culture in vitro of spring barley when replacing the agar-agar induction medium with corn starch isolated from the grain of the line carrier of the mutant gene *su2* endosperm structure, and chemically modified starch D-5A, and impact on the efficiency of the process hepaprotective density inoculation of anthers. It was found that on nutrient media containing starch, the reduction in the frequency of regeneration occurred either due to the high growth rate of non-embryogenic callus (*su2*-starch), or due to inhibition of the growth and development of embryoids (chemically modified starch). Reducing the density of inoculation of anthers contributed to an increase in the frequency of plant regeneration in the agar medium.*

Keywords: barley *Hordeum vulgare* L), in vitro pollen culture, nutrient medium, agar-agar, starch, embryoidogenesis, plant regeneration.

As is known, the General scheme for obtaining androgen haploids involves the cultivation of anthers on a nutrient medium in order to induce abnormal multiple division of haploid microspores with the formation of morphogenic structures from which regenerate plants are formed [1, 2].

Typically, the process takes place in two stages when using two types of media. The first medium – induction-contains a complex of physiologically active substances that stimulate the deviation of microspores from the gametophytic pathway of development, their multiple division and further callus formation or embryoidogenesis. The composition of the second medium – regenerative-promotes the regeneration of plants from morpho-

genic structures of microsporal origin transferred to it. At the same time, the fastest and most cost – effective way to obtain haploids is embryoidogenesis-the formation of bipolar structures with synchronous development of root and stem apices directly from multicellular microspores (direct embryoidogenesis) or from embryogenic callus (indirect embryoidogenesis) [3].

It should be noted that the high regenerative capacity of embryos that can germinate on an induction medium allows you to get haploids without using a regenerative medium, which significantly reduces the labor intensity and helps to save materials.

We first established that the replacement of agar-agar chemically modified [4,

5] and natural starches [6] in the induction medium improved the frequency of direct embryogenesis and regeneration of plants in vitro culture of anthers of spring barley. In this regard, the aim of the research was to study the possibility of one-stage production of haploids of this type of plant on starch-containing media and to determine the effect of the density of inoculation of anthers on the efficiency of the haploproduction process.

References

1. Jahne-Gartner A., Lortz H. Protocols for anther and microspore culture of barley // *Methods in Molecular Biology. Plant Cell Culture Protocols* / Edit. R.D. Hall. Totowa: Yumana Press Inc.. 1995. V. 111. P. 269-271.
2. Szarejko I. Anther culture for doubled haploid production in barley (*Hordeum vulgare* L.) // *Doubled haploid production in crop plants* / Ed. M. Maluszynski, K.J. Kasha. B.P. Forster. I. Szarejko. Dordrecht: Kluwer academic publishers. 2003. P. 35- 42.
3. Батыгина Т.Б. Хлебное зерно / Отв. ред. М.С. Яковлев. М.: Наука. 1987. 103 с.
4. Белинская Е.В., Дульнее П.Г. Модифицированный крахмал как компонент питательной среды для получения гаплоидов ячменя в культуре пыльников in vitro // *Физиология и биохимия культурных растений*. 2007. Т. 39. № 2. С. 136-143.
5. Белинская Е.В., Дульнее П.Г. Особенности морфогенеза в культуре invitro пыльников ярового ячменя на средах с химически модифицированными крахмалами // *Физиология и биохимия культурных растений*. 2012. Т. 44. № 5. С. 440^148.
6. Белинская Е.В., Тымчук С.М., Дульнее П.Г., Дербизоеа О.Ю. Использование высокоамилозного крахмала в питательной среде для культивирования пыльников ячменя // *Физиология и биохимия культурных растений*. 2009. Т. 41. № 6. С. 539-546.

THE HISTORY OF THE WAQF PROPERTY IN THE FERGANA VALLEY (20S OF THE XX CENTURY)

Maxmudov Erkinjon1, Maxmudova Manzuraxon2

¹Lecturer, Fergana State University, Uzbekistan.

²Teacher at secondary school № 23 in Altıarık, Fergana, Uzbekistan.

E-mail address: maskaraliyeva1997@gmail.com

Annotation: *This article explores the history of waqf properties and the procedure and effects of their abolishment in the Uzbek SSR, especially in Fergana valley.*

Key words: Waqf land and property, Fergana region, the Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan.

In Turkestan, Islam has long played a key role in the social, economic, cultural and educational life of the country. In the early years of Tsarist Russia and the Soviet Union, most of the land and property in Turkestan belonged to religious institutions and organizations and was named the waqf land and property. The religious layers such as mufti, khoja, pir, mutawa, eshan, sheikh and sufi also owned large property. At the beginning of the twentieth century, there were 268 madrasahs, 1498 large and 11230 small mosques in the Turkestan general governor's territory, serving 12,449 imams and other members of the religious groups. There were also 236 reading rooms in the Fergana region.

The information on waqf property and their condition in the regions of the Uzbek SSR in 1924-1925 shows that religious institutions and organizations belonging to the waqf property had a significant share.

In Kokand and Margilan districts of Fergana region there were a lot of institutions belonging to the waqf property – water mills, small shops, mosques, madrasahs and graveyards.

From 1925 to 1926, there were 18 branches and 6 waqf representative centers in seven regions of the Republic of Uzbekistan, with a total of 129 employees. In Fergana region, 26 employees worked in representative centers.

On January 24-29, 1925, O.Okhunov gave a speech about the work of the Waqf Head Office at the special conference of the waqf property's employees. Participants of the conference said, "There is no need for waqf and its institutions in the communist society, but in the transition period, religious complications in the East can be found among the masses, therefore, it is necessary to save temporarily for the sake of welfare.

Following the Republic conference of waqf leaders, in the 1925-1926 academic year, increasing the number of students studying in the districts of the Uzbek SSR at the expense of waqf property, focusing on education and improving literacy was planned. However, in many cities, towns and villages, educational institutions were not paid enough attention to be operated at the expense of the waqf property. Rural female educational institutions operating

at the expense of waqf property were only available in Tashkent and Kokand districts. The conclusion is that women's education in the new method schools, which were funded by the waqf property, was very low. Also, the confiscation of waqf properties in the early years of the Soviet Union led to the collapse of many buildings belonging to the waqf property. The lack of funds led to the restoration of the waqf property, but the closure of many educational institutions operating on the grounds that it would take time to recover.

Akmal Ikramov, Executive Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan, gave a speech on the theme of "About clergymen and school" at the VI plenum of the Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan on June 13-15, 1927 in the city of Samarkand. The plenary session made a decision on the direction on limiting the activities of religious institutions in the country, the closure of Muslim schools and madrasas. As a result, tens of mosques were closed in the regions of the country, including in the Ferghana region. Religious believers were forced to visit long-distance mosques in order to fulfill their Muslim duty.

The meeting of the Central Executive Committee of the Communist Party of Uzbekistan and the Council of People's Commissars on September 27, 1928 proclaimed the decision to abolish the waqf property. According to this decision, issues related to the abolishment of waqf properties and their transfer to local Soviet authorities were considered to be urgently needed in all areas of the Uzbek SSR. The decision of the Central Execu-

tive Committee of the Uzbek SSR on the Second Session of November 13-19, 1928, "On the termination of the Old Methodist Schools and Reading rooms" testified to the brutal struggle against religion and religious believers.

The meeting of the Ferghana Executive Committee held on December 4, 1928, was attended by all district activists, and mainly religious issues were discussed. At the meeting, issues such as the completion of the waqf property, the cessation of the activities of the old-fashioned schools, and the immediate transfer of confiscated religious institutions to the state were discussed and a special commission was set up.

The Soviet authorities' efforts to abolish old-fashioned schools and waqf property were reflected in their efforts to restrict the activities of religious institutions. Measures in this regard had devastating consequences in Uzbekistan, especially in the Ferghana region.

References:

1. Материалы по районированию Туркестана. Выпуск 1. Краткая характеристика проектируемых округов и районов.-- Самарканд: Изд ЦКР Уз. 1926.-С. 4
2. Материалы по районированию Туркестана. Выпуск 2. Проект административно-хозяйственного деления ТССР. Под редакцией Председателя Комиссии по районированию Д.П. Красновского.--Т.: Изд ТЭС,1924. -С. 131-132.
3. Президент Девони Давлат архиви Фаргона вилоят булими. 1087- фонд, 1-руйхат, 45-иш, 43-варак.
4. УзРМДА, 86-фонд, 1-руйхат, 7314-йигма жилд, 73-варак.
5. УзРМДА, 86-фонд, 1-руйхат, 7314-йигма жилд, 68-варак.

URGENT ISSUES OF IMPROVEMENT OF RURAL SOCIAL INFRASTRUCTURE IN UZBEKISTAN

Sapaev Valisher Odilbekovich, Matchanova Barno Irkinovna

Lecturer, Faculty of History, Urgench State University, Urgench, Uzbekistan.

Achieving social stability is one of the pressing challenges for our developing country. Furthermore, ensuring the social well-being of the wider population plays an important social role in the social policy of our state. From this point of view, sustainable development of rural social infrastructure is also a prerequisite for the welfare of the country in creating equal social conditions and opportunities for our citizens. As the president Shavkat Mirziyoev pointed out: “The effect of economic reforms and social changes can be seen on how well it influences on the welfare and well-being of the population, and the quality and standard of living of the population.”

In rural areas, where almost half of the population of the Republic of Uzbekistan lives, there is a need for several reforms to bring social infrastructure in line with modern requirements. Only by recognizing this need at the pick of time, the renovation and improvement of rural social systems and infrastructure will become a priority of our social policy. For the construction of social facilities and provision of urban services to the rural population through their activities, the program envisaged by the reform of Republic Action Strategy, “Obod qishloq” (Prosperous village), “Obod mahalla” (Flourishing Makhalla) are adopted. These programs round about the construction and operation of infrastructure facilities, and it will be the first thing that can be done to

help the villagers “get free from spoon-feeding habit”.

Before talking about the objects of social infrastructure and their activities, it is wise to give a scientific description of the concept of social infrastructure. Social infrastructure is “the system, means of communication necessary for the well-being of the people, as well as the activities of enterprises serving for public, institutions and organizations, governing bodies and employees that provide social and household services to the citizens, which meet the established standards of living. It is a system of industries and institutions that are designed to meet social needs”.

In this regard, the economic sector considers social infrastructure as “... a set of economic units associated with maintaining the economy and normal job functions of the population.” Social infrastructure combines housing utilities, healthcare, education, culture and arts, physical education and sports, trade and catering, and public utilities. Proper distribution of managerial functions between different levels of government is determined by the main criterion for the functioning of the social sphere – the improvement of the living conditions of the population.

Development and effective functioning of facilities, which are part of the social infrastructure, is an important condition for improving the quality and standard of living of

the country's population. Development and effective functioning of these facilities, which are part of the social infrastructure, is an important condition for improving the level and quality of social life of the population.

At the city level, the social services are delivered directly to the consumer. The opportunities are expanded to facilitate these services in the villages also.

The most important objectives of social infrastructure are:

- Creating conditions for the formation of progressive demographic trends;
- Efficient use of labor resources;
- Provision of adequate housing, communal and living conditions for the population;
- improving and maintaining the physical health of the population;
- Rational use of free time of citizens.

The main purpose of social infrastructure activities is comprehensive development of human beings by satisfying their inner, spiritual and cultural needs. By the development of networks in social infrastructure, the main tasks of social policy aimed at improving living standards, welfare and longevity of life expectancy, bringing up and reproduction of a healthy, creative generation are considered.

Each developing country should prioritize the following as the action plan in its social policy in order to improve social infrastructure in its social policy:

- Addressing the housing problem, meeting the growing demand for quality housing;
- Improvement of the level and quality of development of social infrastructure, creation of cultural sphere of human life;

- Improvement of environmental living and working conditions;

- Professional development of workers as the basis for increasing productivity and increasing the volume of goods and services;

- Creation of social protection guarantees for all layers of the population, including youth and pensioners;

- meeting the people's demand for goods and services;

In turn, the main tasks in improving the social infrastructure of the rural areas of the state should be:

- Meeting and encountering the infrastructure needs of the rural population;

- Ensuring the integrity of the rural area infrastructure.

- Improvement of rural infrastructure in line with modern standards.

Taking this into consideration, a set of comprehensive measures (investment projects) for designing, construction, and reconstruction of rural social infrastructure are identified in the state programs "Strategy of Action", "Obod qishloq" (Prosperous village) and "Obod mahalla" (Flourishing makhalla). They serve as a systematic solution to the above-mentioned rural substructure policies related to infrastructure.

References

1. Mirziyoev Sh. We Will Continue Our Path of National Development and Take It up to a New Level, Tashkent, "Uzbekistan" 2017 1
2. President Mirziyoev Sh. The Regulation No 62(7020) of March 30, 2018 of the Program "Prosperous Village"
3. Afanasyeva E.P. Sokolova T.P. Problems of the Social Infrastructure of Rural Settlements and Factors of Its Development // Bulletin No. 73.of Samara State University of Economics, 2010

МУЛЬТИМОДАЛЬНАЯ ЛУЧЕВАЯ ДИАГНОСТИКА РАКА МОЛОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ

Нишанова Ю.Х., Исмаилова М.Х.

Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр онкологии и радиологии, Ташкент, Узбекистан.

***Аннотация:** Рак молочной железы по-прежнему является одной из ведущих проблем онкологии. Самым чувствительным методом диагностики в настоящее время считается магнитно-резонансная томография. Рак молочной железы наиболее частая злокачественная опухоль и является основной причиной смертности от злокачественных образований среди женщин [7].*

По данным мировой онкологической базы GLOBOCAN Международного агентства исследований рака в 2012 году было диагностировано 1,67 миллионов новых случаев рака молочной желез [3].

Как и во всем мире, в Республике Узбекистан рак молочной железы находится на первом месте и составляет свыше 26% в структуре общей онкологической заболеваемости. Заболеваемость раком молочной железы в Узбекистане составляет 10.3 случаев на 100000 общего населения (РСНПМЦОиР 2018 г.).

Прогноз при этом заболевании зависит от стадии процесса, поэтому чрезвычайно важно выявление поражения молочной железы на ранних стадиях; также первостепенное значение имеет определение характера поражения, так как, от этого зависит дальнейшая тактика ведения больного.

По результатам исследования Сергеева П.В. и др., в первой стадии рак выявляется лишь в 13% случаев, когда шансы на эффективное лечение наиболее высоки. Поэтому важной задачей лучевой диагностики заболеваний молочной железы является раннее выявление новообразования для выбора лечебных мероприятий [1]. Поданным Irwig L. et.al., Moate P.J. et. al., и Bagley F.H. с соавт., МРТ – молочных желез имеет высокую диагностическую эффективность в лучевой диагностике для выявления опухолей молочной железы [2,4,5].

Неубаиер Н. et.al. используя МРТ контрастным усилением, довелись определения в структуре молочной железы карциномы диаметром до 3 мм [6].

Таким образом, проблема выявления опухолей молочной железы, их дифференциальная диагностика, оценка распространенности и стадии опухолевого процесса остается одной из важнейших в современной онкологии. Поэтому разработка новых методов диагностики новообразований молочной железы является актуальной задачей. Диагностическое значение МРТ молочных желез широко обсуждается в большом количестве специальных работ зарубежом, однако в нашей стране изучено недостаточно.

Ключевые слова: МР – маммография, рак молочной железы, лучевая диагностика.

Материал и методы

Наряду с клиническим осмотром у всех больных, проведено комплексное исследования МЖ, включая цифровую маммографию и ультразвуковое исследование и магнитно-резонансная молочных желез. Всем пациентам выполняли гистологическое исследование выявленных образований.

Результаты

Обследованы 80 женщин, в возрасте от 21 до 65 лет. Средней возраст пациенток составил 41 лет. Всего нами выявлено 7 (9%) фиброаденом, 28 (35%) случаев РМЖ, из которых 3 (10,71%) – DCIS, 9 (32,14%) – инфильтрирующий, 16 (57,15%) инфильтративно-протоковый рак. При клиническом обследовании 10 из 28 случаев РМЖ не были выявлены.

При МГ выявлено 18 (64,3%) из 28 РМЖ. Основной причиной ложноотрицательных результатов явилась высокая рентгенологическая плотность МЖ у 71% пациенток, что объясняется преобладанием в этой группе молодых женщин до 40 лет. Все 10 невыявленных РМЖ при МГ были диагностированы при помощи МРТ.

При УЗИ выявлено 20 (71,4%) из 28 РМЖ. Ложноотрицательные результаты УЗИ были в 3 (10,71%) случаях при DCIS и в 4 (14,3%) случаях при малых размерах выявленных образований, их глубокой локализации и большом объеме МЖ. Ложноположительные результаты при УЗИ встретились в 3 случаях при высокоvascularизации

званных фиброаденомах и в 2 случае при железистой дольке.

МРТ обнаружила 26 (92,9%) из 28 РМЖ. DCIS были диагностированы в 3 случаях. Кроме того, в 4 (14,3%) случаях МРТ выявила РМЖ у женщин без клинических симптомов при отрицательных результатах МГ и/или УЗИ. Данные образования имели маленькие размеры (0,5 -1,2 см).

Ложноотрицательный результат при МРТ в 2 случаях был связан с отсутствием патологических изменений на фоне диффузного усиления сигнала по ткани всей железы (опухоль при МГ проявилась в виде микрокальцинатов на площади 1x1,1 см). Причиной ложноположительных результатов МРТ в нашем исследовании были нетипичные кривые накопления в 2 случаях фиброаденом, отнесенных к категории BI-RADS 4.

Таким образом, чувствительность МГ, УЗИ и МРТ составило 64, 72 и 93 % соответственно, специфичность – 89, 92 и 93 % соответственно.

Выводы

МРТ позволило не только обнаружить большее число случаев РМЖ по сравнению с МГ и УЗИ, но и диагностировать РМЖ при клинически и рентгенологически скрытых образованиях.

Литературы

1. Сергеев П.В., Панов В.О., Волобуев А.И., Шимановский Н.Л. Новые технологии в диагностике опухолевых образований молочной железы с использованием магнитно резонансных контрастных средств // Мед. визуализация. 2005. № 3;

2. Bagley F.H. The role of magnetic resonance imaging mammography in the surgical management of the index breast cancer / F.H. Bagley // Arch. Surg. 2004. – Vol. 139. – P. 380-383.
3. IARC GLOBOCAN-2012: Estimated Cancer incidence, Mortality and Prevalence Worldwide IN 2012, WHO 2015.
4. Irwig L. New technologies in screening for breast cancer a systematic review of their accuracy / L. Irwig, N. Houssami, S. Van Vliet // Br. J. Cancer. -2004.-Vol.90. -P-1-5.
5. Moate P.J. A modified logfistic model to describe gadolinium kinetics in breast tumors // P.J. Moate, L. Dougherty, M.D. Schnell // Magn. Res. Imaging. – 2004, – Vol. 22.-P.467-473.
6. Neubauer H. High grade and non-high grade carcinoma in situ on dynamic MR mammography characteristic findings for signal increase and morphological pattern of enhancement / H. Neubauer, M. Li, Kuehne – heid, A. Schneider, W.A. Kaiser// Br.J.Radiol.-2003.-Vol.76.-P.3-12.
7. World cancer declaration Progress Report 2016 Image of Sanchia Aranda: © Cancer Council Australia.

MEDICAL PROCESSING OF CARIOUS CAVITY

Shokirova F.F., Murodov X.U., Batirov B.A., Sofieva N.B.

Assistant of the Department of Therapeutic Dentistry and students of the Faculty of Dentistry, Tashkent State Dental Institute, Uzbekistan.

Abstract: *What is Carious Cavity? In other words, the “carious cavity” is the destruction of teeth by caries. The emergence of caries largely depends on the lifestyle – diet, oral hygiene, the presence of fluoride in water and toothpaste. The predisposition of teeth to caries also depends on heredity.*

Key words: Caries, caries, carious cavity, pulpitis, toothpaste, Conespsis, Dento-Infusor, re-infection of dentin.

Caries is most common in children, but adults are also susceptible to this disease. The following forms of caries are distinguished:

Superficial caries – most common in both children and adults, affects the chewing or interdental surfaces of the teeth.

Deep caries – with age, the gums fall, exposing the roots of the teeth. Since tooth roots are not protected by enamel, cavities are easily formed in the affected areas.

Secondary caries-carious cavities affect previously sealed teeth. This is because such areas often accumulate plaque, which can eventually turn into a carious process. Adults who suffer from dry mouth syndrome, a disease associated with a lack of salivation, are most susceptible to caries. Dry mouth syndrome can be caused by an illness, as well as a side effect of certain medications, radiation and chemotherapy. It can be temporary and last from several days to several months, or permanent, depending on the causes of the disease.

The formation of cavities is a serious disease. Without timely proper treatment,

the caries cavity can destroy the tooth and damage the neurovascular bundle in the center of the tooth, which in turn can lead to inflammation of the root canals. After the occurrence of inflammation (also known as “pulpitis”), treatment is possible only by depulping and other surgical procedures or by removing the tooth.

How do I know if I have cavities? Only a dentist can accurately diagnose caries. This is due to the fact that the carious process begins below the surface layer of enamel, where it is invisible at first glance. When you consume food rich in carbohydrates (sugar and starch), the bacteria contained in the plaque turn them into acids that destroy the tooth enamel. Over time, the enamel layer is destroyed from the inside, while the surface remains undisturbed. With a progressive tissue defect, the surface layer is also destroyed over time, forming a carious cavity.

The process of caries formation is most often affected by the recesses of the chewing surfaces of the molars, the interdental surfaces, and the surfaces that touch the gingival edge. Regardless of where it occurs, the best way to diagnose

and treat caries is to regularly visit the dentist for a periodic examination, which will help prevent the transition of the caries process to more severe stages.

How to prevent the development of caries? Brush your teeth at least twice a day, and use dental floss daily to remove plaque from the interdental spaces and the cervical part of the gum.

Visit your dentist regularly. Preventive measures allow you to avoid the occurrence of diseases, or stop their development at the initial stage.

Follow a balanced diet with a limited amount of starch and sugar. If you include foods rich in starch and sugar in your diet, consume them during the main meals, rather than between them – this will limit the time during which your teeth are exposed to acids. Use fluoride-containing products for oral care, including toothpaste. Make sure that children drink water enriched with fluoride. If the water at Your place of residence is not fluoridated, your dentist and pediatrician may prescribe fluoride-containing dietary supplements to Your child.

Definition: a Condition characterized by the formation of carious cavities is called dental caries. Caries is caused by certain types of bacteria that process carbohydrates and release acid, which destroys the tooth enamel and the dentin under it.

Signs and symptoms: there Are three possible signs that indicate the formation of a carious cavity: toothache, reaction of the teeth to sweet, hot or cold, or pain when chewing.

The reason: the oral cavity is home to a large number of different bacteria that

form a plaque on the tooth, which is a sticky film. When eating or drinking, these bacteria process the carbohydrates they contain to form an acid that corrodes the tooth enamel. The acid leaches minerals from the enamel, and if not properly treated, this can lead to the formation of a carious cavity. Caries begins to form in the main part of the tooth (enamel) and, as the enamel is destroyed, penetrates deep into the dentin, eventually reaching the nerve (pulp) of the teeth.

Diagnosis: the Dentist can detect caries by examining the surface of the tooth, as well as using radiography, which allows you to see whether the caries has penetrated from the enamel deep into the dentin or to the pulp of the tooth.

Prevention: there Are different ways to prevent caries, which include:

- Daily cleaning of the teeth with a toothbrush and floss, since this procedure allows to reduce the amount of plaque and the number of bacteria in the oral cavity.

- Limiting the amount of sugar-or starch-containing foods consumed during the day reduces the formation of acid in the oral cavity, which damages the tooth enamel.

- Use of fluoride-containing toothpaste that strengthens the teeth, as well as passing procedures for processing teeth with fluoride in the dentist's office, or taking fluoride-containing additives in accordance with the recommendations of the dentist.

- Use of antibacterial mouthwashes to reduce the number of bacteria that cause caries.

– Use of chewing gum containing xylitol, which inhibits the growth of bacteria.

Treatment: when treating adult patients, the dentist applies a sealant to molars that have the first signs of dental caries to prevent caries from penetrating deeper tooth tissues. If the enamel shows signs of permanent damage, the dentist can seal the tooth. In more serious cases, you may need to process the root canal.

We consider it appropriate to use the following method of antiseptic treatment of the cavity before filling:

1. Plentiful washing of the cavity with water, water-air spray and drying from the “gun” of the dental unit. It is desirable that the “gun” was not supplied with tap water, but had an Autonomous supply of distilled water from a special container.

2. Medical treatment of the carious cavity with 2% aqueous solution of chlorhexidine. For these purposes, you can use a solution purchased from a pharmacy, but, in our opinion, it is most convenient to use the drug “Consepsis” (Ultradent) for these purposes. It is a 2% solution of chlorhexidine bigluconot, containing mild flavorings and having a pH of 6.0. Another version of this drug – “Consepsis V” – has a thicker consistency. These products are available in syringes, complete with disposable cannula brushes “Black Mini Brush” or “Dento-Infusor”.

“Consepsis” is applied to the walls and bottom of the cavity with a cannula brush for 30-60 seconds. It can also be used to treat the surrounding tissues of the tooth and the adjacent gum. As necessary, the drug is gradually squeezed out of the syringe.

3. The drug is carefully inflated and dried with air. It is not recommended to wash it off.

4. After that, the enamel and dentin are etched, the adhesive system is applied, and the cavity is sealed in accordance with the instructions for the filling material.

Effective application of the adhesive system and qualified, technologically correct filling ensure long-term sealing of the dentin surface and impermeability at the border of the filling / tooth tissue. This prevents the reinfection of dentin, the development of recurrent caries and complications from the pulp of the tooth.

When treating children, the dentist can apply the sealant to both milk and permanent molars. The dentist can also apply fluoride-containing dental varnish to milk and permanent teeth to protect them from caries.

Complications: if left untreated, the carious cavity can cause a large-scale carious lesion of the tooth. Eventually, uncontrolled caries can completely destroy the tooth. In addition, there is a risk of developing an infection caused by an abscess that spreads towards the root of the tooth.

Related conditions or diseases: the formation of a carious cavity is the result of poor oral hygiene and the constant presence of plaque on the surface of the tooth. Special types of plaque bacteria cause the development of caries. Various types of bacteria contained in plaque in the area of the gum line cause the development of gum diseases that should be treated by a dentist or periodontist. Since caries can penetrate deep into the struc-

ture of the tooth, up to the pulp cavity, where the nerves are located, the patient may be hypersensitive to certain foods and beverages.

References

1. Kuz'mina E.M. Stomatologicheskaya zabolevaemost' naseleniya Rossii. M.: MGMSU, 1999. 228 s.
2. Kuz'mina E.M. Gigienist stomatologicheskoy. Uchebnik Rossii. M.: MGMSU, 2012
3. Trezubov V.N., Mishnev L.M. Dnevnik proizvodstvennoy praktiki po ortopedicheskoy stomatologii: Metodicheskie ukazaniya dlya studentov 4 kursa stomatologicheskogo fakul'teta. SPbGMU, 2015
4. V.N. Trezubov Sbornik testovykh zadaniy dlya studentov 3 kursa stomatologicheskogo fakul'teta. SPbGMU, 2013
5. Lukashova L.V., Lepekhin A.V., Il'inskikh E.N. Infektsionnye bolezni i epidemiologiya. Sbornik testovykh zadaniy: uchebnoe posobie. Tomsk SibGMU, 2014
6. Trezubov V.N., Zhulev E.N., Mishnev L.M. Ortopedicheskaya stomatologiya. Prikladnoe materialovedenie. MEDpress, 2014

THE IMPACT OF REGIONAL POLICY ON PERFECTING THE TOURIST ENVIRONMENT

Toshpulatov Abdukodir Maxammadjon ugli

Student of the 3rd course of the Department of Geography, Namangan State University, Namangan region, Namangan city, Uzbekistan.

***Abstract:** The article analyzes the importance of regional policy in bringing the tourism environment of the region to a new level, as well as assessing the opportunities of tourist attractive objects in accelerating the flow of tourists, developing the necessary recommendations and improving the situation in the example of Namangan region.*

Key words: tourism, recreation, tourist opportunity, monument cultural legacy, tourists flow.

In the period of the current market economy, the need for service sectors is increasing. In particular, the spheres of recreation and tourism are in a sentence. After all, one of the most basic and popular service sectors in the service sector is tourism, through which, in combination with foreign exchange earnings, economic and geographical processes are also developing.

Tourists take part in tourism to receive spiritual nourishment from historical monuments, spiritual revival in the meat of the picturesque nature, enrich their minds by watching various asor-u atikas. In many regions of the world, such a situation is quite adequate and desirable, in some places there are both objects of cultural norm, and meat of a charming nature, but it is impossible to visit those regions. Because as the biggest obstacle to this, it can be cited as the turbulent geopolitical situation on the land or the lack of confidence in the attractive tourist areas, the fact that the tourist infrastructure is well developed. In this regard, some developing countries do not have to trace

the additional foreign exchange earnings, since they do not fully use their capabilities and etc. After all, the tourism environment is formed only if the flow of tourism is organized through regional policies to tourists.

In Uzbekistan, unlike some developing countries, as above, the provision of services, in particular, has been paying great attention to the tourism sector. Within the framework of a particular administrative or natural unity, systematic work is being carried out to reveal the possibilities of studying, evaluating and developing their tourist and ecotouristic opportunities. The essence of these works is, in fact, a regional policy aimed at these issues. In particular, The President of the Republic of Uzbekistan Decree of Sh.M.Mirziyoyev which № 56-11, "On additional measures for the rapid development of tourism in the Republic of Uzbekistan" in 5 January in 2019 is of particular importance in this regard. It is worth noting that in order to ensure the implementation of legal documents, measures are being taken to improve the

infrastructure of service types, increase the number of tourist firms and improve their specialization, as well as territorial composition, taking into account the specific capabilities of the regions during the formation of the tourist environment. As a result of this, not only the tourist infrastructure, but also the economic and social situation of the regions are becoming more positive.

Effective work is underway to accelerate the flow of tourism in the Namangan region, among other regions of the country. Although there are enough tourist opportunities in the region, there is still no transition to the full use of these opportunities. To this end, it is planning to improve the infrastructure of the turbines and carry out reconstruction work.

A large-scale work on improving the infrastructure of Tourism and recreation in the region is also intensifying. Including:

The monument of Akhsikent is on the territory of Shakhhand village of Turakurgan district, which was a flourishing city occupying a very large area in the X-XI centuries [2, p. 9]. It was destroyed in the 1620-year earthquake [3, p. 13] and now about 60 hectares of ruins have been preserved, which is considered the largest archaeological monument in the Fergana Valley. In accordance with the instruction of the president of our country, in 2017, a huge work was started on preserving and researching the historical monument of Akhsikent, creating its true history. The State Unitary Enterprise "Directorate for the protection and research of the Akhsikent archaeological object" was established. In accordance with the decision of

the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated October 16, 2017 "on the establishment of a memorial complex for the protection and research of the archaeological architectural object "Akhsikent" in the Turakurgan District of Namangan region, part of the monument has been transformed into an archaeological museum. On February 28, 2019, our compatriot Sh.M. Mirziyoyev went to Akhsikent complex and gave a high assessment of the tourism environment and additional recommendations [5]. Thanks to the attention shown, in the coming years, another part of the archaeological monument will be turned into a museum and become a "hot tourist center" under the open sky.

Part of the amusement park "Valley of Legends", which is expected to disappear in the city of Namangan in Central Asia, has been commissioned for use, and construction work continues in the remaining parts. The total project cost of this park is 171,0 million US dollars. The park, which occupies an area of 110 hectares, has a 4-star hotel designed for 250 people with 16 floors; an indoor and outdoor swimming pool, in particular an Aquapark of 18000 m²; modern attractions brought from abroad are set up in a small stadium, ice palace, shopping malls with an area of 50000 m², a library and a center of artisans with an area of 22000 m², a large mosque [6]. Recreational Goethe, which is recognizing as "The heart of the city of flowers", "The land of Legends", increases the tourist attractiveness of the city of Namangan several times, especially with the transfer to full

use. The most important thing is that this park design to serve 100 thousand people the year round and about 1500 new jobs will be created.

Uzbekistan – Netherlands joint venture in the form of “Chartak Resort” LLC is restoring the “Sanatorium and wellness center” based on modern foreign technologies, with a total project value of 170,0 thousand US dollar, on the territory of “Gulshan” neighborhood citizens meeting in Chartak district. For the construction of this center, 15,2 hectares of land is allocated. Here for a year the service of 6000 citizens, of which 2300 foreign tourists was planned [4]. As a result, the recreational flow develop, the number of tourists also increases.

In conclusion, we can say that the regional policy, which is correctly oriented towards the tourist climate of the Namangan region, gives an effective result. At the end of these cases analyzed in the example of tourism, it is permissible to cite the following:

- to ensure that infrastructure can meet modern requirements in order to further increase the tourist potential of the region;
- increase the number of hotels and guest houses in the local area, increasing the number of foreign tourists and providing quality services;
- to introduce the use of the popular

tourist route maps, which portrays the location of attractive objects, by forming a popular tourist route;

- the quality of service in different themes, ancient towns and resorts Keming is considered appropriate to strictly control the state of health and sanitation and etc.

So, tourist opportunities are enough in all regions. Having properly assessed them, it is expedient to systematically introduce management.

References

1. President of The Republic of Uzbekistan Location Decree of Sh.M.Mirziyoyev № PD-5611 “On additional measures for the rapid development of tourism in the Republic of Uzbekistan” dated 5.01.2019.
2. Report This Website, Rajabova S., Ubaydullah A., Qosimov A., Ismailov Y. The cultural norm of the Namangan region. -Namangan, 2013. -116 p.
3. Gulmetov F., Allabergenov A. Geography of tourism/ Training manual. -Tashkent. “Talqin”, 2004. p. 128
4. Tourist potential of Namangan region. <http://googleweblight.com/?u=http://uza.uz/uzsociety/namanganda-turizm-rivoji-yo-lida-keng-qamrovli-ishlar-qilinm-04-02-2019&hl=uz-Uz>
5. The Monument of Akhsikent and the museum under the open sky created in it. http://www.google.com/client=lightning&biw=8&bih=430&q=akhsikent_and_history&oaqs=heirloom=srq&hl=com
6. Entertainment park “Valley of Legends” and its touristic state. <https://afsona.uz>

